

T. C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ
ANABİLİM DALI
DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ
BİLİM DALI

LOKMAN SÛRESİ BAĞLAMINDA AİLEDE İRŞAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hatice Sündüz GÜNGÖRDÜ

İstanbul
Haziran-2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ
ANABİLİM DALI
DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ
BİLİM DALI

LOKMAN SÛRESİ BAĞLAMINDA AİLEDE İRŞAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hatice Sündüz GÜNGÖRDÜ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Murat KAYA

İstanbul
Haziran-2024

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ Anabilim Dalı,
Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak
kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Murat KAYA

Üye : Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ

Üye : Doç. Dr. Veysel AKKAYA

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

“Lokman Sûresi Bağlamında Ailede İrşat” konulu yüksek lisans tezi olarak hazırladığım çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Hatice Sündüz GÜNGÖRDÜ

ÖN SÖZ

Allah’a hamd, Rasûlullah Efendimiz’e sonsuz salât u selâm olsun! Vemâ tevfiķî illâ billah. Aleyhi tevekkeltü ve ileyhi ünîb. Rabbi yessir velâ tüassir Rabbi temmim bi’l-hayr.

Bilindiği gibi bir milleti ayakta tutan en etkili kurum ailedir. Nesillerin sağlam bir inançla yetiştirilmesi de öncelikli olarak aile kurumunda mümkün olmaktadır. İslam dini bu açıdan aile müessesesine büyük önem vermiştir. Peygamberlerin davet ve duaları hep bu doğrultuda olmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Lokman’ın (a.s.) oğluna nasihatleri de bu meyanda dikkate değerdir.

İçinde yaşadığımız toplum Müslüman kimliğine sahip olmakla birlikte, çeşitli tesirlerle dinden uzak yaşantı sergileyenler de bulunmaktadır. Bir yandan aileyi yıkma politikaları hızla devam ederken bir grup inançlı kimseler, aileyi ayakta tutma çabası içerisinde. Özellikle son yıllarda bu çabaların artması, “aile” konusu ile ilgili çalışmalara eğilimi de artırmıştır. Bu bağlamda “Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ” alanında tez konusu olarak “Lokman Sûresi Bağlamında Ailede İrşat”ı çalışmayı uygun bulduk. Bu noktadan hareketle Lokman sûresinde Lokman’ın (a.s.) oğluna öğütlerinden yola çıkarak ailede fertlerin birbirlerine irşat metotları nasıl olmalı, Lokman’ın (a.s.) öğütlerini bugüne nasıl taşıyabiliriz gibi sorulara ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler, çeşitli ilmî ve dinî kaynaklardan istifade ederek yanıt bulmaya çalıştık.

Bu süreçte annemin vefatı, babamın yatağa bağımlı olma durumu, geçirdiği hastalıklar, hastane süreçleri, bunlarla bağlantılı olarak yaşadığım yoğun duygu durumu ve sonrasında uzun süreli yaşadığım rahatsızlık, ardından yakınlarımların deprem dolayısı ile yaşadığı mağduriyet, tez yazma sürecimi zorunlu olarak uzatma sebebi olmuştur.

Tez çalışmam boyunca kendisine her an ulaşabildiğim, sorularıma en kısa sürede yanıt alabildiğim, her zaman desteğini hissettiğim çok kıymetli danışman hocam sayın Doç. Dr. Murat KAYA’ya; derslerinde bilgi ve birikiminden son derece istifade ettiğimiz, jürideki kıymetli öneri ve değerlendirmeleriyle tezin gelişmesine katkı sağlayan muhterem dekanımız sayın Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ hocama; ders ve tez dönemi boyunca çalışmalarımızda desteğini ve yardımını esirgemeyen, her daim arkamızda hissettiğimiz değerli anabilim dalı başkanımız sayın Doç. Dr. Faruk KANGER’e; jüride kıymetli önerileri ve tashihleri ile tezin son şeklini almasında

katkılarını esirgemeyen değerli dekan yardımcımız sayın Doç. Dr. Veysel AKKAYA'ya; bugüne kadar üzerimde emeği olan bütün hocalarıma en derin hürmetlerimi ve şükranlarımı sunuyorum. Eğitim sürecimde maddi ve manevî yardımlarını esirgemeyen, her türlü desteğini gördüğüm kıymetli eşim Ömer Faruk GÜNGÖRDÜ'ye ve çocuklarıma da ayrıca müteşekkirim. Yüksek lisans sürecimde bilgi ve tecrübesinden istifade ettiğim, desteği ile yanımda hissettiğim kadim dostum Berra KEPEKÇİ'ye de minnet duygularımı ifade etmek isterim.

Çalışmamızın gelecek çalışmalara ışık tutması, günümüz ailelerine yol gösterici olması dua ve temennisiyle...

Hatice Sündüz GÜNGÖRDÜ

İstanbul-2024

ÖZET

LOKMAN SÛRESİ BAĞLAMINDA AİLEDE İRŞAT

Hatice Sündüz GÜNGÖRDÜ

Yüksek Lisans, Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat KAYA

Haziran, 2024 – 196 + XIV Sayfa

Bu tezin amacı, Lokman sûresi bağlamında aile içi irşat faaliyetlerinin incelenmesidir. Lokman sûresi Kur'ân-ı Kerîm sûreleri içinde eğitici özelliği ve ahlaki öğütleri ile öne çıkan bir sûredir. Hz. Lokman'ın (a.s.) oğluna yaptığı nasihatler bütün Müslümanlar için her çağda geçerli ilkelerdir. Bu çalışmada bu ilkelerden yola çıkılarak aile içi irşat faaliyetlerinde izlenmesi gereken usul, anne-baba-çocuk iletişimi, dinî değerlerin ve vazifelerin aile içi aktarımı, anne babanın dikkat etmesi gerekenler dinî, ahlaki ve karakter eğitimi bağlantıları ile birlikte değerlendirilmiştir. Ayrıca Lokman sûresiyle bağlantılı olarak irşat, tebliğ, tevhit, şükür, hamd vb. kavramlar ayet-i kerime ve hadis-i şerifler çerçevesinde açıklanmıştır. Hz. Lokman'ın (a.s.) oğluna yaptığı nasihatlerden yola çıkılarak ailede irşat faaliyetleri ayrı başlıklar ve maddeler halinde sunulmuştur. Her bir madde, ilgili konu başlığıyla hadis-i şerif bağlantısı kurularak açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırma kaynak tarama yöntemi ile yapılmıştır. Araştırmada sonuç olarak, kendisine hikmet verilen Hz. Lokman'ın çocuk eğitiminde de hikmetli bir metot kullandığı, oğluna öğüt verirken şefkat diliyle konuştuğu, eğitimde “inanç, salih amel, güzel ahlak” sıralamasını gözettiği belirlenmiştir. Lokman (a.s.) oğluna ilk olarak şirkten uzak durmasını öğütlemekle Allah'ın hukukunun gözetilmesini eğitimin temel basamağı olarak vermektedir. Aynı zamanda şirkten arındırılmış bir zihin ve gönülle kulluk eğitimine başlamaktadır. Burada inanç eğitiminin ardından ibadet eğitimine geçilmesiyle inancının gereğini yaşaması öğretilmektedir. İbadet eğitiminin ilk basamağı olarak namaz eğitiminin öne çıktığı görülmektedir. Bireysel gelişimle birlikte toplumsal sorumluluğa da önem veren Lokman (a.s.), irade eğitimi ile oğluna azmi ve sabrı aşlamaktadır. Daha sonra ahlak eğitimine geçerek iç dünyasına eğilmesini öğütlemekte, bir nevi nefis eğitimi vermektedir. Sûrede, verilen bütün bu

nimetler karşılığında Allah'a şükretmek gerekliliği öne çıkarken anne babaya da teşekkür emredilerek ebeveyne itaat vurgulanmaktadır. Hz. Lokman'ın oğluna öğüt vermesi eğitimin ailede başladığının bir göstergesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de rol model olarak takdim edilen Lokman'ın (a.s.) öğütleri, çocuk eğitiminde ilk öğretmen olan anne babalar için bir kılavuz niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Lokman Sûresi, Lokman (a.s.), Aile, Dinî İletişim, İrşat.

ABSTRACT

IRSHAD IN THE FAMILY IN THE CONTEXT OF SURAH LUQMAN

Hatice Sündüz GÜNGÖRDÜ

Master, Communication and Tablīgh in Religious Services

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Murat KAYA

June, 2024 – 196 + XIV Pages

The purpose of this thesis is to investigate rightly directing (irshād) within a family in the context of Sūrah al-Luqmān (The Qur’ān, Chapter 31). Surah al-Luqmān is one of the chapters of the Qur’ān, that consists of didactic verses and moral advice. The advice that Luqmān the Wise gives to his son in this sūrah are valid principles for all Muslims at all ages. In this study, the method of irshād within a family and the communication between and the transmission of religious values and obligations from parents to their children are explained. These explanations are made with connections to religious, moral, and character-based education through the principles outlined in this sūrah. Moreover, the terms that relate to Sūrah al-Luqmān, such as irshād, invitational preaching (tablīgh), the oneness of God (tawhīd), gratitude (shukr), praise (ḥamd), among others, are explained through the lens of Qur’anic verses (āyāt) and the sayings, actions, or tacit approvals of Prophet Muḥammad (ḥadīth). Structurally, the irshād-based activities within a family are presented under different headings and sub-headings through the teachings of Luqmān the Wise to his son. Each sub-heading is explained in connection with related āyāt and ḥadīth. Lastly, the ways Prophet Muḥammad (may Allah bless him and grant him peace) interacted with his family in his private family life and his ways of communication with children in general are presented as a model.

The research of this study was performed by scanning relevant databases and resources. This study concludes that Luqmān was a man who was granted Divine wisdom (ḥikmah). Consequently, he utilized a wise method in child education and raising. As a part of his method, Luqmān used compassionate language when he

advised his son and directed (him) to faith (imān), righteous deeds (a‘māl sālihah), and good character (ḥusn al-khuluq). Luqmān’s method was also initiated in steps. In particular, while advising his son to stay away from associating partners with God (shirk), Luqman established the initial step of training as protecting the rights of Allah. Learning how to establish the prayer (ṣalah) was also emphasized as a part of this first step. Secondly, Luqmān directed to further training of servanthood (ibādah) after cleansing the heart and the mind from shirk. Here, the training of being a servant of Allah was performed through righteous deeds in order to teach how to live with imān. Luqmān cared about one’s individual development as well as one’s societal responsibility. Thus, he advised his son about controlling his own self (nafs) in order to work hard and persevere. The last part of Luqmān’s method consisted of improving one’s good character while turning inwardly, similar to the training of the nafs in Islamic spirituality (at-taṣawwuf). As extending from child education and raising, Sūrah al-Luqmān also teaches general lessons for all believers: gratitude towards Allah for all the provisions He provides is emphasized together with the thankfulness and obedience towards one’s own parents. In conclusion, Luqman’s advice to his son shows that the very first place child education starts is the family. Luqman is presented as a role model in the Qur’ān and his advice is a road map for parents as the first educators of their children.

Keywords: Religious education, Sūrah al-Luqmān, Prophet Luqman, Religious communication, Īrshād

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xiii

BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu	2
1.2. Tezin Amacı.....	3
1.3. Tezin Kapsamı ve İçeriği	3
1.4. Tezin Temel Soruları	4
1.5. Tez Konusunun Önemi ve Özgün Değeri	4
1.6. Tezin Düzeni/Dizaynı	5
1.7. Tezin Araştırma Yöntemi	6
1.8. Tez Konusuyla İlgili Literatür Taraması.....	7
1.9. Sınırlılıklar	14

İKİNCİ BÖLÜM.....	15
HZ. LOKMAN (A.S.) ve LOKMAN SÛRESİ.....	15
2.1. Hz. Lokman'ın (a.s.) Kimliği ve Hayatı	15
2.1.2. Hz. Lokman'ın (a.s.) Oğluna Nasihatleri.....	22
2.1.2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Geçen Nasihatleri	22

2.1.2.2. Hadis-i Şeriflerde Yer Alan Nasihatleri	23
2.1.2.3. Diğer İslam Kaynaklarında Yer Alan Nasihatleri	25
2.1.2.4. <i>Pendnâme-i Lokman Hekîm</i> 'de Yer Alan Nasihatleri.....	31
2.1.2.5. Manzum Olarak Tercüme Edilen Nasihatleri.....	33
2.1.3. Hz. Lokman'ın Hikmetli Söz ve Davranışları	35
2.2. Lokman Sûresi	38
2.2.1. Sûrenin Nüzul Sebebi	40
2.2.2. Lokman Sûresinin Fazileti	41
2.2.3. Lokman Sûresinde Konumuzla İlgili Öne Çıkan Kavramlar	41
2.2.3.1. Hikmet.....	41
2.2.3.2. Hamd ve Şükür.....	45
2.2.3.3. Küfür	49
2.2.3.4. Şirk (Allah'a Ortak Koşmak)	51
2.2.3.5. Zulüm	53
2.2.3.6. Anne-Baba Hakkı.....	54
2.2.3.7. Tevhit (Allah'ın Birliği).....	58
2.2.3.8. Murâkabe.....	59
2.2.3.9. Namaz.....	61
2.2.3.10. Emr bi'l-ma'rûf ve Nehy ani'l-münker	63
2.2.3.11. Sabır	65
2.2.3.12. Kibir ve Tevazu	69
2.2.3.13. Ölçülü ve Dengeli Olmak (İtidal).....	71
2.2.3.14. Nimet.....	72
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	74
LOKMAN SÛRESİ ÇERÇEVESİNDE AİLEDE İRŞAT FAALİYETLERİ	74

3.1. Aile, Önemi ve Fonksiyonları	74
3.1.1. Aile İçi İletişim	77
3.1.2. Hz. Lokman'ın Ailesi	79
3.2. Eğitim Kavramı	80
3.2.1. Din Eğitimi	81
3.2.1.1. İbadetlerin Önemi ve İbadet Eğitimi	83
3.2.1.2. İnanç Eğitimi	87
3.2.2. Değerler Eğitimi (Ahlaki Eğitim)	89
3.2.3. Karakter Eğitimi	90
3.3. İrşat Kavramı ve Bağlantılı Kavramlar	93
3.3.1. İrşat	93
3.3.2. Tebliğ	96
3.3.3. Davet	98
3.3.4. Nasihat	101
3.3.5. Terbiye	103
3.4. Lokman Sûresi Çerçevesinde Ailede İrşat Faaliyetleri	105
3.4.1. Güzel Öğüt	106
3.4.2. Şefkat Üslûbu	107
3.4.3. Önceliğe Dikkat Etme	109
3.4.4. Sabırlı Olma	109
3.4.5. Azim ve Gayretle Çalışma	111
3.4.6. Sorumluluk Bilinci Aşılama	112
3.4.7. Beden Dili ile Jest ve Mimikleri Kullanma	113
3.4.8. Yüzünü Çevirmeme	115
3.4.9. Yürüme Edebini Öğretme	116
3.4.10. Konuşma Edebini Öğretme	119

3.4.11. İletişim Diline Dikkat Etme.....	123
3.4.12. Örnek Olmak	127
3.4.13. Örneklendirme	128
3.4.14. Tedrîcîlik.....	130
3.4.15. Motive Etme	131
3.4.16. Herkese Seviyesine ve Karakterine Göre Davranmak.....	132
3.4.17. Doğru Zamanlama	133
3.4.18. Güven Verici Olmak.....	135
3.4.19. Yeterli Bilgi Birikimine Sahip Olmak.....	136
3.4.20. Ödüllendirme ve Cezalandırma	137
3.4.21. Dinî Hikâye ve Kıssalar Anlatmak.....	140
3.5. Genel Uygulama Açısından Ailede İrşat Metotları.....	143
SONUÇ.....	146
KAYNAKÇA	151
EKLER.....	165
ÖZGEÇMİŞ.....	195

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
akt.	: Aktaran
a.s.	: Aleyhisselam
a.y.	: Aynı yer
b.	: bin/ibn
bk.	: Bakınız
bs.	: Basım
C.	: Cilt
C.Ü.	: Cumhuriyet Üniversitesi
çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
DEM	: Değerler Eğitimi Merkezi
der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
hk.	: Hakkında
Hz.	: Hazreti
krş.	: Karşılaştırınız
md.	: Maddesi
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
M.Ü.İ.F.V.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallahu anh

r.anhâ	: Radıyallahu anhâ
r. anhümâ	: Radıyallahu anhüma
S.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Ve sâire
Y.	: Yıl
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl
y.y.	: Yayınevi yok

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Toplumun ayakta kalmasını sağlayan en önemli kurum olan aile, evlilik birlikteliği ile başlayıp daha sonra çocuklar ve akrabalarla genişleyerek toplumun temel yapısını oluşturmaktadır. Karşılıklı sevgi, saygı ve fedakârlık öncelikle aile kurumunda oluşmaktadır. Ruh ve beden sağlıkları yerinde olan çocuklar aile ortamında yetişmektedir. Dinin emir ve yasaklarının nesilden nesle aktarımı da en çok aile sayesinde gerçekleşmektedir. Bir ailenin sağlam temellere oturması, aile içi iletişimin sağlıklı olması ile doğrudan irtibatlıdır. Bu sağlıklı bağın kurulması, anne baba ve çocukların ailedeki rollerini Kur'ân ve sünnet çerçevesinde inşa etmesinden geçmektedir.

Sağlıklı bir ebeveyn çocuk ilişkisi için Kur'ân-ı Kerîm huzurlu bir ortam oluşturmanın önemine işaret etmektedir. Bu nedenle bize örnek olarak sunulan peygamberlerin çocuklarıyla iletişimlerinde kullandıkları “yavrucuğum, oğulcuğum” gibi ifadeler olumlu bir ortam oluşturmada önemlidir. Aile bireyleri ne kadar sağlam karakterli ve sağlıklı yapıda olursa toplum da o denli güçlü olacaktır. Nesillerin korunması aile ve toplumun sorumluluğundadır. Bunun yolu da çocukların doğru şekilde eğitilmelerini sağlamaktır. Peygamberlerin ve salih insanların duaları hep bu yönde olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de Lokman (a.s.), oğluna verdiği bazı nasihatlerde bir yandan toplumda kabul gören, dinin ve ahlakın yücelttiği değerleri aktarırken, bir yandan duyguların eğitime de ağırlık vermiştir. Lokman sûresi 12-19. ayetlerde Hz. Lokman'ın toplum ve eğitimle ilgili görüşleri özetlenmektedir. Bu ayetlerde genel anlamıyla çocuk eğitiminde öne çıkan bazı temel prensipler zikredilmektedir. Bu çalışmada bu temel prensipler çerçevesinde “ailede irşat” konusu ele alınarak “Lokman Sûresi Bağlamında Ailede İrşat” başlığı altında aile içinde fertlerin birbirlerine irşat metotları neler olmalı, irşatta sıralama, öncelik verilmesi gereken

konular ve usul yönünden dikkat edilmesi gerekenler vb. hususlar açıklanmaya çalışıldı.

Çalışma üç bölüm olarak tasarlandı. Birinci bölüm giriş kısmında çalışmanın tanıtımı yapılırken ikinci bölümde Lokman (a.s.) ve Lokman sûresi hakkında bilgi verilip sûrede konuyla bağlantılı öne çıkan kavramlar açıklandı. Üçüncü bölümde ise aile, eğitim ve irşat kavramları ile ailede fertlerin irşat metotları Lokman sûresi çerçevesinde açıklandı. Yapılan bu çalışmada Hz. Lokman'ın oğluna yaptığı öğütler temel alınarak ailede fertlerin birbirleri ile iletişim ve irşat faaliyetlerinde gözetilmesi gereken esaslar maddeler halinde sunuldu.

1.1. Tezin Konusu

Lokman sûresi çerçevesinde ailede irşat faaliyetleri bu tezin ana konusudur. Kur'ân-ı Kerîm sûreleri arasında Lokman sûresi eğitim açısından incelendiğinde Hz. Lokman'ın (a.s) oğluna yaptığı nasihatler, aile içi irşat faaliyetlerinde yol gösterici niteliktedir. Bu çalışmada Lokman'ın (a.s) öğütlerinden yola çıkılarak ailede irşat faaliyetlerinde hangi konulara öncelik verilmeli, sıralama/tertip nasıl olmalı, dil/üslup/yöntem açısından nelere dikkat edilmeli soruları cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

Yapılan araştırmada “ailede irşat” ana tema olmakla birlikte ilk olarak Hz. Lokman (a.s) hakkında kısa bir bilgilendirme yapılarak Hz. Lokman'ın (a.s) oğluna yaptığı nasihatler ele alınmıştır. Daha sonra aile, ailenin önemi, fonksiyonları, aile içi iletişim konularına yer verilip irşat ve tebliğ kavramları üzerinde durulmuştur. Ayrıca eğitim kavramına da yer verilip din eğitimi, karakter eğitimi, ahlaki eğitim başlıkları ile ilgili çalışmalardan yararlanmak suretiyle konu hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Son olarak ailede fertlerin birbirlerine irşat ve tebliğ metotlarının nasıl olması gerektiği Hz. Lokman'ın (a.s) örnekliliği çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Ana kaynağımız Kur'ân-ı Kerîm, kütüb-i sitte ve siyer-i nebi olmakla birlikte eğitim ve iletişimle ilgili kaynaklardan da istifade edilerek çalışma neticelendirilmiştir.

1.2. Tezin Amacı

İnsan, yaratılışı itibarı ile eğitime muhtaçtır. Allah Teâlâ, peygamberleri vasıtası ile insanları bilgilendirmektedir. İlk peygamber Hz. Âdem'den (a.s.) son peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar bütün peygamberler tebliğ vazifesi ile görevlendirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de de çeşitli kıssalar vasıtası ile öğütler verildiği görülmektedir. Lokman sûresi de genel olarak eğitici özelliği ve ahlaki öğütleri ile öne çıkan bir sûredir. Hz. Lokman'ın (a.s.) oğluna yaptığı nasihatler bütün Müslümanlar için her çağda geçerli ilkelerdir. Bu tezin amacı da bu ilkelerden yola çıkarak aile içi ilişkilerde izlenmesi gereken usul, anne-baba-çocuk iletişimi, dinî değerlerin ve vazifelerin aile içi aktarımı vb. konularda yöntem/metod nasıl olmalı sorusuna cevap aramak, böylelikle ailede irşat faaliyetleri ile ilgili bir çalışma ortaya koymaktır. Ayrıca yapacağımız araştırmanın konuya ilgi duyan diğer araştırmacı ve eğitimcilere rehber olabilecek bir çalışma olması da hedeflenmiştir. Bu yönüyle alanında yapılmış çalışmalara mütevazı bir katkı sunabilmek ise nihai hedeftir.

1.3. Tezin Kapsamı ve İçeriği

Tezimiz ana hatları ile Lokman sûresi kapsamında Hz. Lokman'ın (a.s.) oğluna yaptığı nasihatlerden yola çıkarak aile içinde fertlerin birbirleri ile, toplumla ve yaratıcı ile olan ilişkilerinde doğruyu gösterme, yanlıştan sakındırma usulleri konusunda aile içi irşat faaliyetleri ile ilgili bilgilendirme yapmayı amaçlamaktadır.

Lokman sûresi; tevhit, ibadet ve ahlak, Allah'ın kudreti, müminlerin vasıfları, inanç esasları, ahiret ve gayb ilmi gibi konulardan bahsetmektedir. Hz. Lokman'ın (a.s.) oğluna verdiği nasihatler sûre içinde dikkat çeken bir bölümdür. Bu tezin ana konusu 12-19 numaralı ayetler çerçevesinde Hz. Lokman'ın (a.s.) oğluna yaptığı nasihatlerden hareketle aile içi irşat faaliyetlerinde anne, baba ve çocuk arasında gözetilmesi gereken esaslardır. Araştırmada Hz. Lokman'ın (a.s.) eğitimde ilk olarak hangi konulara öncelik verdiği, nasihatlerinde kullandığı üslup incelenmiştir. Günümüz eğitiminde kullanılan yöntemler nelerdir? Aile kurumu nedir? Anne babanın dikkat etmesi gerekenler nelerdir? Eğitim nedir? Dinî, ahlaki ve karakter eğitimi bağlantıları kurularak konu açıklanmıştır. Son olarak Hz. Lokman'ın (a.s.) oğluna yaptığı nasihatlerden yola çıkılarak ailede irşat faaliyetleri hakkında bilgilendirme yapılmıştır.

1.4. Tezin Temel Soruları

Bu çalışmanın temel sorusu: “Lokman sûresi bağlamında ailede irşat faaliyetleri nasıl olmalıdır?” sorusudur. Bu temel soru çerçevesinde Lokman sûresi 12-19 numaralı ayetlerde Hz. Lokman’ın (a.s) oğluna yaptığı nasihatlerinde öne çıkan kavramlar olan “Allah’a ortak koşmak (şirk), anne babaya iyi davranmak, sabır, sorumluluk, ölçülü ve dengeli olmak (itidal), murakabe, tevhit, emr bi’l-ma’rûf ve nehy ani’l-münker, hikmet, şükür, küfür, zulüm...” konularında ayrıntılı açıklama yapılmıştır.

Bununla birlikte aşağıda yer alan alt sorulara da cevap bulunmaya çalışılmıştır.

1. Aile içi irşat faaliyetlerinde takip edilecek usul nasıl olmalıdır?
2. Ailede irşat faaliyetlerinde öne çıkan konular nelerdir?
3. Ailede irşat faaliyetlerinde kişilerde bulunması gereken özellikler nelerdir?
4. Hz. Lokman’ın (a.s) oğluna nasihatlerinde nasıl bir üslup hâkimdir?

Bütün bu sorulara cevaplar öncelikli olarak Kur’ân-ı Kerîm, tefsir kitapları, hadis kitapları ve siyer kaynakları taranmak suretiyle verilmiştir. İkinci aşamada temel psikoloji kaynakları, eğitimle ilgili yayınlar, akademik tez ve makaleler, internet kaynakları, konuyla bağlantılı çeşitli video ve ses kayıtlarından istifade edilmiştir.

1.5. Tez Konusunun Önemi ve Özgün Değeri

Lokman sûresi, Kur’ân-ı Kerîm sûreleri içinde eğitim açısından öne çıkan bir sûredir. Bu yönü ile alanında pek çok akademik çalışmaya ışık tutmuştur. Lokman sûresi ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde daha çok eğitim ve ahlaki ilkeler üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda sûrenin daha çok eğitim veya eğitimci açısından yahut edebî vb. yönleri ile incelendiği tespit edilmiştir. Bu çalışmada ise aile içi irşat faaliyetleri üzerinde yoğunlaşarak sûre, irşat ve tebliğ açısından ele alınmaya çalışılmıştır. Tez çalışmasının bu yönü ile özgün bir çalışma olduğu düşünülmektedir.

Bilindiği gibi aile kurumu toplumu ayakta tutan en önemli kurumdur. Ailede yıkım başladığı zaman bir toplum da çökmeye yüz tutmuş demektir. Bu nedenle aile kurumunun ayakta kalabilmesi son derece önemlidir. Bunun için her şeyden önce ailenin sağlam temellere oturması gerekir. Bu temelleri kurabilmek için çocuğa ailede verilecek eğitim büyük önem arz etmektedir.

İslam dininde çocuğun eğitiminden ilk olarak anne, baba sorumludur. Bu eğitimin başarılı olabilmesi için anne ve babanın çocuklarını irşat ederken, öncelikle söylediklerini kendi bünyelerinde uygulamaları son derece önemlidir. Bu özellik başarılabilirdiği takdirde çocuğun ahlaki eğitimi kazanması kolaylaşmış olacaktır. Aile fertleri bu kazanımı edindikleri takdirde aile müessesesi de ayakta kalmaya devam edecektir.

Lokman sûresinde yer alan öğütler, aile içi iletişim açısından günümüze ışık tutmaya devam etmektedir. Ailede kurulan sağlıklı iletişim genişleyerek tüm toplumda sağlam temellerin atılmasına katkıda bulunabilir. Bu nedenle biz de ailede irşat konusunu çalışma konusu olarak tercih ederek çalışmamızın Hz. Lokman'ın (a.s) nasihatleri özelinde aile fertlerine dolayısıyla cemiyete hitap etmesini arzu etmekteyiz.

Bu öğütlerden istifade edilebildiği nispette toplumun en küçük birimi ve mihenk taşı olan aile müessesesi sağlam kalmaya devam edecektir. Hz. Lokman'ın (a.s) oğluna yaptığı nasihatler, dünya hayatının huzuru ve mutluluğuna sunduğu katkılar kadar uhrevi saadet için de elzemdir. Bu itibarla tezimizde aile içi irşat faaliyetlerinde öncelikli olan ve dikkat edilmesi gereken hususların üzerinde durulmuştur.

1.6. Tezin Düzeni/Dizaynı

Tez çalışması üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tezin ana yapısı hakkında bilgi verilerek tezin konusu, amacı, önemi, problemi anlatılmış ve kaynaklar hakkında genel bilgilendirme yapılmıştır. İkinci bölümde Hz. Lokman'ın (a.s.) hayatı ve Lokman sûresi hakkında bilgi verilerek Lokman'ın öğütlerinden bahsedilmiş ve sûrede yer alan kavramlar (şirk, şükür, küfür, tevhit, anne baba hakkı, sabır, zulüm, emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker...) hakkında açıklama yapılmıştır. Üçüncü bölümde aile, irşat, tebliğ, aile içi iletişim, dinî ve ahlaki eğitim, karakter eğitimi... konularında bilgilendirme yapılmıştır. İrşat kavramı ve bağlantılı kavramlar açıklanarak kavramsal çerçeve çizilmiş, devamında Lokman sûresi çerçevesinde ailede irşat faaliyetleri başlıklar halinde açıklanmıştır. İlgili başlıklarda Rasûlullah'ın hayatından seçilmiş örneklerle bağlantı kurularak araştırmanın ana konusu olan "ailede irşat faaliyetleri" hakkında nihai değerlendirme yapılmıştır.

1.7. Tezin Araştırma Yöntemi

Tez çalışması esas itibarı ile nitel bir araştırma olup öncelikle konuyla bağlantılı “literatür taraması”¹ yapılmıştır. İlgili kaynaklardan belirlenen konular derinlemesine araştırılmış, gerekli durumlarda ses ve video kayıtlarından da istifade edilmiştir. Veri toplama aracı olarak çeşitli kütüphaneler ve internet kaynaklarından yararlanılmıştır.

Araştırmada takip ettiğimiz usul şu şekildedir: Öncelikle araştırma konuları tek tek tespit edilmiş, her konu anahtar kavramlar gözetilerek ilgili kitaplar ve elektronik kaynaklardan belirlenmiştir. Bu esnada kitap, tez, makale gibi kaynak çeşitliliğine önem verilmiştir. Her konu başlığı çalışılırken farklı kaynaklardan okumalar yapılmış, elde edilen veriler tez konusuyla bağlantılı olarak yorumlanmıştır. Mümkün olduğu kadar, her başlığın o konuyla ilgili ayet ve hadisle irtibatlandırılmasına önem verilmiştir.

Çalışmamız üç bölüm olarak tasarlanmış olup birinci bölümde genel çerçeve bağlamında tezin tanıtımı yapılmıştır. İkinci bölümde Hz. Lokman (a.s.) ve Lokman sûresi hakkında bilgi verilerek Lokman’ın (a.s.) öğütlerinden bahsedilmiştir. Daha sonra Hz. Lokman’ın (a.s.) oğluna yaptığı nasihatlerle ilgili kavramlar açıklanmıştır. Bunlarla ilgili olarak öncelikle *TDV İslam Ansiklopedisi*, *Müfredât* vb. sözlüklerden istifade edilmiştir. Kavram taramasından sonra konuların ayrıntılı açıklamasında *Hak Dini Kur’an Dili*, *Hakk’ın Dâveti Kur’ân-ı Kerîm*, *Hayat Rehberi Kur’ân*, *Rûhu’l-Beyân*, *Tefsîrû’n-Nesefti* gibi rivayet ve dirayet metotlu tefsir kitaplarından ilgili ayetler araştırılmıştır. Aynı şekilde temel hadis kitapları, siyer kitapları ile birlikte Lokman sûresi hakkında yazılmış makale, tez, sempozyum bildirileri ve çeşitli kaynak kitaplardan yararlanılmıştır. Üçüncü bölümde aile, eğitim ve irşat kavramları yer aldığı için bu alanda yazılmış eğitim ve iletişim kaynaklarından istifade edilmiştir. Ayrıca ailede irşat faaliyetleri, aile içi iletişim, değerler eğitimi, ahlaki eğitim, dinî eğitim ve ibadetler alanında yapılmış programlar ve eğitimler, çalışmada değerlendirmeye alınmıştır. Bütün bu tarama neticesinde elde ettiğimiz verilerle aile içinde irşat faaliyetlerinde nasıl bir yol izlenmesi gerektiği ortaya konulmuştur.

¹ Literatür taraması, çalışma konusunun mevcut kaynakların içinde detaylı olarak araştırılıp elde edilen verilerin sistemli bir şekilde toplanmasıdır.

1.8. Tez Konusuyla İlgili Literatür Taraması

Literatürde araştırma konusuyla bağlantılı olarak tespit edilen çalışmalar, alanına göre gruplandırılmıştır:

a) Hz. Lokman'ın Hayatı ve Öğütlerini İhtiva Eden Çalışmalardan Başlıcaları:

A. Süheyl Ünver'in "*Lokman Hekim*" isimli çalışması,² Lokman'ın (a.s.) biyografisi ve öğütleri hakkında yararlanılan bir eserdir. Çağatay Türkçesiyle yazılmış "*Sad Pend-i Sûdmend Berâ-yı Ferzend-i Hidmend*" isimli Hz. Lokman'ın 100 öğüdünü ihtiva eden eserdeki öğütler, Ünver tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.³ Ünver, eserin Çağatay Türkçesiyle ve Farsça yazıldığı, 1891'de Petersburg'da tab'ına müsaade edildiği ve Kazan Hazine Matbaası'nda basıldığı bilgisini de vermektedir.⁴

Ünver bu çalışmasında Hz. Lokman'ın kimliği ile ilgili farklı rivayetlerden yola çıkarak hekim Lokman'ı tanıtmakta, onun bitkilerle ilgili derin bilgisine değinmektedir. Lokman'ın tanıtımında "tasavvufta, edebiyatta, mezar taşlarında, Amasya'da, Bergama'da Lokman Hekim" şeklinde başlıklandırma yapmıştır. Eserinde Lokman'ın nasihatlerine genişçe yer vermesi araştırmanın en çok istifade edilen yönüdür.

Osman Öztürk'ün kaleme aldığı *Hz. Lokman Hekim Hayatı-Nasihatları ve Hikmetleri* isimli çalışma⁵ yedi bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Hz. Lokman'ın hayatı, öğütleri ve hikmetleri Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerifler çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca Lokman sûresinin muhtevassından bahsedilmiş, *Pendnâme-i Lokman Hekim Manzum Tercümesi*'ndeki öğütlere yer verilmiştir. İkinci, dördüncü, beşinci ve altıncı bölümlerde La Fontaine'nin hayatı ve şiirlerine yer verilmiş ve Lokman Hekim'le karşılaştırılması yapılmıştır. Üçüncü bölümde İslamiyeti seçen insanlardan bahsedilerek yaşantularından örnekler verilmiş, İslam dünyası ve İslam ülkeleri ile

² A. Süheyl Ünver, *Lokman Hekim*, (İstanbul: Lokman Sağlık Yayınları, 1972).

³ İlyas Kayaokay, "Ahmed Râşid'in Pend-Nâme-i Lokman Hekim Terceme-i Manzumesi Adlı Mesnevisi", *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi* C. 5, S. 2 (Aralık 2018), 73. <https://doi.org/10.30804/cesmicihan.502543>

⁴ Ünver, *Lokman Hekim*, 11, 4 numaralı dipnot.

⁵ Osman Öztürk, *Hz. Lokman Hekim Hayatı-Nasihatları ve Hikmetleri*, (İstanbul: Metin Yayınları, 2000).

ilgili bilgiler verilmiştir. Yedinci ve son bölümde ise Pendnâme-i Lokmân Hekim, Farsça ve Osmanlıca orijinal ifadeleri ile yer almıştır.

Şaban Karaköse tarafından “*Hız. Lokman’ın Oğluna Öğütleri-Gençlerin Hayat Prensipleri*” ismiyle kaleme alınmış çalışma,⁶ üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hz. Lokman’ın Kur’ân-ı Kerîm’deki öğütlerinden bahsedilmektedir. İkinci bölümde çeşitli kaynaklarda (tefsir, hadis, siyer, tarih, ahlak, edebiyat) mevcut olan hikmetli sözleri konularına göre sınıflandırılarak verilmiştir. Üçüncü bölümde ise bir Osmanlı âlimi olan ve Medine kadısı olarak görevlendirilen Ahmed Raşid Efendi’nin “*Pendnâme-i Lokman Hekîm Cihet-i Ferzend Tercüme-i Manzumesi*” (Lokman Hekim’in Oğluna Nasihatnamesinin Manzum Tercümesi) isimli risalesi Osmanlı Türkçesi’nden Latin harfleriyle düzyazıya geçirilmek suretiyle esere eklenmiştir. Hz. Lokman’ın nasihatleri çerçevesinde tez için yararlanılan bir kaynaktır.

Muhsin Demirci’nin “*Lokman Sûresi ve Ahlâkî Öğütler*” isimli eseri⁷ konuyla bağlantılı önemli bir kaynaktır. Demirci iki bölüm olarak hazırladığı eserinde birinci bölümde sûre hakkında genel bilgiler vererek kısaca Lokman’ın (a.s.) biyografisine değinmiştir. Sûrede yer alan kavramları meâl/tefsir bağlamında açıklamakta, konuları Lokman sûresi ile sınırlandırmayıp Kur’ân bütünlüğü içerisinde ele almaktadır. İkinci bölümde ise sûrede yer alan ahlaki öğütleri geniş bir şekilde izah etmektedir. Bu yönüyle araştırmaya kavramsal çerçeve ve ahlaki ilkelerin tespiti açısından rehberlik etmiştir. Bu çalışmada ise bahsedilen ahlaki ilkelerin aile içerisinde uygulanma metotlarına değinilerek daha farklı bir yaklaşımla konu ele alınmıştır.

Mehmet Hanifi Tosun’un “*Çocuk Eğitiminde Hz. Lokman Örnekliliği*” isimli kitabı⁸ Lokman sûresinde yer alan ahlaki öğütleri başlıklar halinde sunmaktadır. Zulüm, iman, tevhit, anne-baba hakkı... gibi her bir öğüdün açıklandığı bölümler araştırmada ilgili alanların sentezlenmesinde kaynaklık etmiştir.

⁶ Şaban Karaköse, *Hız. Lokman’ın Oğluna Öğütleri/Gençlerin Hayat Prensipleri*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009).

⁷ Muhsin Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâkî Öğütler*, 2. bs. (İstanbul: Çamlıca, 2011).

⁸ Hanifi Tosun, *Çocuk Eğitiminde Hz. Lokman Örnekliliği*, 2. bs. (İstanbul: Sude, 2018).

b) Din Eğitimi ve Öğretimi Açısından Tez Çalışmasına Kaynaklık Eden Başlıca Eserler:

Mehmet Emin Ay, “*Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*” isimli eserinde⁹ ailede ve din eğitimi veren kurumlarda uygulanması gereken başlıca ilkelere bahsederek ideal bir eğitime katkı sağlayan unsurları gündeme getirmiştir. Araştırmada din eğitimi ve öğretimi bölümünde yararlanılan bir kaynaktır.

Ahmet Koç, “*Din Eğitiminde Etkili İletişim*” isimli eseriyle¹⁰ çalışmaya katkı sağlamıştır. Koç, çalışmasında yaygın ve örgün eğitim kurumlarında din eğitimi ile vazifeli olanların etkili bir iletişim gerçekleştirebilmeleri için yapılması gerekenler üzerinde durmaktadır. Buna göre eser, öncelikle anne babalar olmak üzere, Kur’ân Kursu öğreticileri, vâiz, imam-hatip, müftü, din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretmenleri, dinî konferans ve seminer veren hatipler gibi pek çok din eğitimcisine hitap etmektedir. Yazar, etkili bir dinî eğitim ve iletişim süreçlerini konu edinmiştir. Din eğitiminde bir takım iletişim engellerinden bahsetmekte ve dinî iletişimde belli başlı ilkeleri gündeme getirmektedir. Tez çalışmasının iletişim bölümünde yararlanılan bir eserdir.

Faruk Kanger’in “*Peygamber Ahlâkını Referans Alan Karakter Eğitimi*” isimli eseri,¹¹ çalışmanın eğitimle ilgili bölümünde yararlanılan bir kaynaktır. Kanger bu çalışmasında yeni bir metotla “karakter eğitimi modeli” ortaya koymaktadır. Bu metoda göre Hz. Peygamber’in ahlakından referans alınarak on dört temel ahlaki değer, dört farklı öğretim tekniği ile çocuklara kazandırılmaya çalışılmaktadır. Daha çok DKAP öğrencileri ve özel eğitim faaliyetlerinde uygulanma alanı bulan bu çalışmanın aile içi irşat faaliyetlerine de uyarlanabileceği düşünülmektedir.

⁹ Mehmet Emin Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, 5. bs. (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2006).

¹⁰ Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 4 bs. (İstanbul: Rağbet, 2016).

¹¹ Faruk Kanger, *Peygamber Ahlâkını Referans Alan Karakter Eğitimi*, (İstanbul: Erkam, 2019).

c) İrşat ve Tebliğ Bağlamında Çalışmaya Katkı Sağlayan Başlıca Kaynaklar:

Ahmet Önkal'ın “*Rasûlullâh'ın İslâm'a Da'vet Metodu*” isimli eseri,¹² Hz. Peygamber'in hayatını davet açısından incelemekte ve bu süreçte geçirilen safhaları psikolojik ve sosyolojik yönleriyle ortaya koyarak davet metotlarının günümüzdeki uygulamaları ve problemlerine değinmektedir. Tez çalışmasında davet ve irşadın günümüzde uygulamaları yönüyle yararlanılan bir kaynaktır.

Süleyman Uludağ'ın “*İslam'da İrşad*” isimli eseri,¹³ irşatta usul ve vasıtalar, İslam davetçilerinin özellikleri gibi konuları muhtevîdir. Bu çalışmaya ailede irşat yöntemleri açısından katkı sağlamıştır.

İsmail Lütfi Çakan'ın “*Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*” isimli çalışması,¹⁴ dinî tebliğ ve irşatta yol gösterici niteliktedir. Dinî irşatta uygulanması gereken temel metotlardan ve bunları uygulama vasıtalarından bahsedilmektedir. Bu yönüyle tez çalışmasına önemli bir kaynak olmuştur.

Muhammed Ebu'l-Feth el-Beyânûnî'nin kaleme alıp, Murat Kaya'nın tercüme ettiği “*Davet İlmi*” isimli çalışmada¹⁵ İslam davetinin esasları, hedefleri, yöntemleri, metotları ve vasıtaları konu edilerek, davetin iç (zâtî) ve dış problemleri ve bunların çözüm yolları üzerinde durulmuştur. Özellikle çalışmada kavramsal çerçevede yararlanılan önemli bir eserdir.

Hasan Kâmil Yılmaz ve Faruk Kanger'in editörlüğünde yayınlanan “*Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*” isimli eser,¹⁶ çeşitli yazarların tebliğ ve davet konularını dört farklı boyutta açıklayan multidisipliner bir çalışmadır. Çalışmaya kavramsal çerçeve ve irşat metotları bağlamında kaynaklık etmiştir.

¹² Ahmet Önkal, *Rasûlullah'ın İslâm'a Da'vet Metodu*, 2. bs., (Konya: Hibaş Yayınları, 1984).

¹³ Süleyman Uludağ, *İslam'da İrşad*, 2. bs., (İstanbul: Marifet, 1984).

¹⁴ İsmail Lütfi Çakan, *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*, 8. bs., (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017).

¹⁵ Muhammed Ebu'l-Feth el-Beyânûnî, *Davet İlmi*, trc. Murat Kaya, (Ensar: İstanbul, 2021).

¹⁶ Hasan Kâmil Yılmaz ve Faruk Kanger (ed.), *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*, (İstanbul: Ensar, 2021).

Diyanet İşleri Başkanlığının koordinatörlüğünde bir heyetin hazırlamış olduğu *İslam'da Tebliğ, Davet ve İrşad* isimli çalışma¹⁷ davetin nitelikleri, dinî temsil bağlamında doğru davranışlar, peygamberlerin davette izlediği yöntemler, Rasûlullah'ın sünnetine göre davet, gençlerin, yetişkinlerin ve çocukların eğitiminde kullanılan din dili, sosyal medyada tebliğ gibi çeşitli konulardan müteşekkildir. Özellikle davet dili ve ailede iletişim yöntemleri açısından yararlanılan bir kaynaktır.

Bu eserlerden başka ayrıca Lokman sûresi ile ilgili olarak akademik alanda yayınlanmış tezler ve makaleler de geniş bir literatür oluşturmaktadır.

d) Tez Konusuna Kaynaklık Eden Başlıca Makaleler:

Ahmet Gül, “*Lokman Hekim ve Öğütleri*” isimli makalesinde¹⁸ Lokman'ın biyografisi hakkında ayrıntılı bilgi vermekte ve oğluna yaptığı öğütlere genişçe yer ayırmaktadır.

M. Zeki Duman, “*Ailede Çocuk Eğitimi ve Lokman Hakîm'in Oğluna Nasihatlerinin Düşündürdükleri*” isimli makalesinde¹⁹ ailenin önemi üzerinde durarak fitrat hadisi bağlamında Lokman Hakîm'in nasihatlerini eğitim metodu olarak açıklamıştır. Bu çerçevede konu ile ilgili hadis-i şerifler ve eğitim bilimcilerin görüşlerine de yer vermiştir.

Rıfat Oral, “*Kur'anda Lokman (a.s.) ve Çocuk Eğitimi*” isimli makalesinde²⁰ Lokman'ı hikmet yönü ile ele almış ve Lokman'ın oğluna öğütlediği ahlaki ilkelere temel prensipler açısından değinmiştir.

¹⁷ Komisyon, *İslam'da Tebliğ Davet ve İrşad*, haz. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2023).

¹⁸ Ahmet Gül, “Lokman Hekim ve Öğütleri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2 (Ocak 1985): 387- 406.

¹⁹ M. Zeki Duman, “Ailede Çocuk Eğitimi ve Lokman Hakîm'in Oğluna Nasihatlerinin Düşündürdükleri”, *Diyanet Dergisi*, C. 27, S. 3 (1991): 103-116.

²⁰ Rıfat Oral, “Kur'an'da Lokman (a.s.) ve Çocuk Eğitimi”, *Mehir*, (İlkbahar 1999): 63.

e) Lokman Sûresi ile İlgili Çalışılmış Başlıca Tezler:

Yunus Ekin'in "İslâm Ahlâkı Açısından Lokman Sûresi'nin Tefsiri" isimli yüksek lisans tez çalışmasında²¹ temel ahlak ilkeleri baz alınarak Lokman sûresi tanıtılmıştır.

Süleyman Kısaoğlu'nun "*Klâsik ve Çağdaş Tefsir Metinleri Işığında Lokman Sûresinin Tahlili*" isimli yüksek lisans tezi,²² sûreyi klasik ve modern tefsirler eşliğinde tahlil etmiştir.

Mehmet Fatih Dede'nin "*Lokman Sûresinin Eğitim Açısından Tahlili*" isimli yüksek lisans tezinde²³ sûreyi eğitim açısından inceleyerek eğitim metotları hakkında bilgi vermiştir.

Ayrıca Lokman sûresi ile ilgili olarak; Mustafa Kalender, "*Lokman Suresinin Eğitim Açısından Yorumu*",²⁴ Mehmet Cesur, "*Lokman Suresi Işığında Ailede Çocuğun Ahlaki Eğitimi*",²⁵ Nesibe Gülşen Çelik, "*7-12 Yaş Çocuğunun Karakter Eğitimi Açısından Ailenin Etkisi*",²⁶ Emine Serpil Koyuncu, "*Lokman Hekim'le İlgili Halk Anlatıları Üzerine Bir Araştırma*",²⁷ Zeynep (Cemo) Tuncay "*Lokman Suresi Işığında*

²¹ Yunus Ekin, "İslâm Ahlâkı Açısından Lokman Sûresi'nin Tefsiri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 1994).

²² Süleyman Kısaoğlu, "Klâsik ve Çağdaş Tefsir Metinleri Işığında Lokman Sûresinin Tahlili", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

²³ Mehmet Fatih Dede, "Lokman Sûresinin Eğitim Açısından Tahlili", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2008).

²⁴ Mustafa Kalender, "Lokman Suresinin Eğitim Açısından Yorumu", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991).

²⁵ Mehmet Cesur, "Lokman Suresi Işığında Ailede Çocuğun Ahlaki Eğitimi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997).

²⁶ Nesibe Gülşen Çelik, "7-12 Yaş Çocuğunun Karakter Eğitimi Açısından Ailenin Etkisi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

²⁷ Emine Serpil Koyuncu, "Lokman Hekim'le İlgili Halk Anlatıları Üzerine Bir Araştırma", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014).

Eğitime Dair İşaretler”,²⁸ Abdurrahman Nursaçan, “*Lokman Sûresi'nin Konulu Tefsiri*”,²⁹ Mehmet Göksel Kartal, “*Kur'an-a Göre Çocuk Eğitim Sürecinde Ahlaki Gelişim (Lokman Suresi Özelinde)*”,³⁰ Elif Polat, “*H. Lokman Kıssasının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi*”³¹ isimli yüksek lisans tezleri; Mevlüt Güngör, “*Kur'an-ı Kerim'de H. Lokman*”,³² Mehmet Yolcu, “*Cemiyeti İnşa Eden Değerler Açısından H. Lokman'ın Nasihatleri ve Önemi (Lokman Sûresi'nde Yer Alan Öğütleri)*”,³³ Harun Şahin, “*Kur'an'da Aile İçi Eğitim: Lokman Sûresi Örneği*”,³⁴ Mustafa Göksu, “*Din Eğitimcisinin Özellikleri Bakımından Lokman Sûresi'nin Değerlendirilmesi*”³⁵ isimli makaleler; Naci Kula, “*Lokman Sûresi Işığında Anne-*

²⁸ Zeynep (Cemo) Tuncay “Lokman Suresi Işığında Eğitime Dair İşaretler”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016).

²⁹ Abdurrahman Nursaçan, “Lokman Sûresi'nin Konulu Tefsiri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).

³⁰ Mehmet Göksel Kartal, “Kur'an'a Göre Çocuk Eğitim Sürecinde Ahlaki Gelişim (Lokman Suresi Özelinde)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).

³¹ Elif Polat, “H. Lokman Kıssasının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2023).

³² Mevlüt Güngör, “Kur'an-ı Kerim'de H. Lokman”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 35, S. 1-4 (1996): 167-178.

³³ Mehmet Yolcu, “Cemiyeti İnşa Eden Değerler Açısından H. Lokman'ın Nasihatleri ve Önemi (Lokman Sûresi'nde Yer Alan Öğütleri)”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 9, S. 3 (Haziran 2009): 147-214.

³⁴ Harun Şahin, “Kur'an'da Aile İçi Eğitim: Lokman Sûresi Örneği”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 22 (2009): 81-91.

³⁵ Mustafa Göksu, “Din Eğitimcisinin Özellikleri Bakımından Lokman Sûresi'nin Değerlendirilmesi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y. 6, S. 36 (Nisan: 2019): 370-385.

Baba-Çocuk İletişimi”,³⁶ Zeki Tan, “*Lokman Sûresi 12-19 Ayetleri Bağlamında Baba-Çocuk İlişkisi*”³⁷ isimli bildiri metinleri mevcut çalışmalardan başlıcalarıdır.

Araştırma neticesinde Lokman sûresi ile ilgili bulunan çok sayıda kaynağa rağmen bazı eserler Hz. Lokman’ın kimliğini ele almış, bazılarında öğütlerinden bahsedilmiş yahut Lokman sûresi eğitim ve öğretim açısından tahlil edilmiştir. Bu çalışmada Lokman sûresi “ailede irşat faaliyetleri” açısından incelenmiş olup hususiyetle din eğitimi, karakter eğitimi, değerler eğitimi, ibadet eğitimi alanlarına yer verilmesi yapılan diğer çalışmalar arasındaki farkı oluşturmaktadır.

1.9. Sınırlılıklar

“Lokman Sûresi Bağlamında Ailede İrşat” konulu tez çalışmasıyla ilgili yapılan araştırmada Hz. Lokman’ın hayatı ve oğluna nasihatleri çerçevesinde çeşitli tefsir kaynaklarına müracaat edilmiştir. Bununla birlikte literatürde bulunan tüm tefsir kitapları ele alınmayarak rivayet ve dirayet metotları ayırt edilmeden seçilmiş bazı tefsirlerden yararlanılmıştır.

Diğer yandan araştırma problemi “ailede irşat” ile ilgili olarak başvuru kaynaklardan bilgilendirme yapılırken muhatap daha çok “ilk çocukluk, erken çocukluk ve son çocukluk” dönemindeki çocuklar olup, “gençlik dönemi” ile ilgili bilgilere yer yer temas edilmiştir.

Çalışmada kavramsal çerçeve tanımlırken sûrenin tamamı ele alınmayıp ahlaki öğütlerin ele alındığı 12-19. ayetler sınırında kalınmıştır.

³⁶ Naci Kula, “Lokman Suresi Işığında Anne-Baba-Çocuk İletişimi”, *İslami İlimler Dergisi I. Kur'an Sempozyumu 14-15 Ekim 2006*, (Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2007).

³⁷ Zeki Tan, “Lokman Sûresi 12-19 Ayetleri Bağlamında Baba-Çocuk İlişkisi”, *Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*, (Iğdır: Iğdır Üniversitesi, 2016), 211-222.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. LOKMAN (A.S.) ve LOKMAN SÛRESİ

2.1. Hz. Lokman'ın (a.s.) Kimliği ve Hayatı

Lokman (a.s.) hakkında kaynaklarda kesin olarak bildirilen rivayetler bulunmayıp muhtelif rivayetler zikredilmektedir. Ebu's-Suud Efendi'den nakledildiğine göre; Hz. Lokman'ın künyesi Lokman b. Bâûrâ'dır. Muhammed b. İshak da künyesini Lokman b. Bâûrâ b. Nâhûr b. Tareh (Âzer) olarak bildirmiştir. Lokman b. Anka b. Serûr (Sedon veya Sedun) olduğu rivayeti de bulunmaktadır.³⁸ Hz. İbrahim'in (a.s.) babası Âzer'in soyundan geldiği³⁹ ve Hz. Eyyûb'un (a.s.) teyzesinin yahut kız kardeşinin oğlu olduğu rivayet edilmiştir.⁴⁰ İbn İshak da Lokman'ın nesebinin dördüncü kuşakta Hz. İbrahim'e (a.s.) dayandığını söylemiştir.⁴¹

Çok uzun ömür sürdüğü rivayet edilen Lokman'ın (a.s.) Hz. Dâvûd'a yetiştiği ve ondan ilim öğrendiği bildirilmiştir. Dâvûd'a (a.s.) peygamberlik vazifesi verilmeden

³⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, trc. Beşir Eryarsoy, C. 13, (Buruc Yayınları: İstanbul, 2002), 526; İbn Kesîr, "Lokman b. Anka b. Sedon" olarak zikretmektedir. Bk. Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner, C. 12 (Çağrı Yayınları: İstanbul, 1993-1994), 6403; Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, C. 2 (Çağrı Yayınları: İstanbul, 1994-1995), 205-214.

³⁹ Âzer'in oğlu Bâhur'un torunudur. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, trc. Ali Namlı vd. C. 15 (Erkam Yayınları: İstanbul, 2017), 186.

⁴⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, thk. Asım Cüneyt Köksal, Murat Kaya, C. 4 (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: İstanbul, 2022), 512-513.

⁴¹ Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf ez-Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, trc. Ahmed Naim ve Kâmil Miras, C. 7 (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: İstanbul, 2019), 123.

önce İsrailoğullarına kadılık yaptığı, rivayetler arasındadır.⁴² Kadılık yaptığı dönemde zina edene karşı ilk recm cezasını ve hırsızlık olayında ilk el kesme cezasını uygulayanın Lokman (a.s.) olduğu bildirilmiştir.⁴³ Ayrıca sanat sahibi olduğu, terzilik, marangozluk ve çobanlık yaptığı şeklinde rivayetler de bulunmaktadır.⁴⁴

İkrime ve Şa‘bî (r. anhümâ) Hz. Lokman’ın peygamber olduğunu söylemektedir.⁴⁵ Ancak Cumhûr’un görüşüne göre nebî değil, hikmet sahibi bir kimsedir.⁴⁶ Peygamberlik ve hakîmlik arasında muhayyer bırakıldığı, kendisinin hikmeti seçtiği bildirilmiştir.⁴⁷ Kurtubî’den (öl. 671/1273) gelen bir rivayet, “Allah Teâlâ’nın hikmeti kendisine ondaki ‘muhabbetullah’ sayesinde karşılıksız verdiği” yönündedir.⁴⁸ Siyâhî olduğu bildirilen Lokman’ın (a.s.),⁴⁹ Allah’ın (c.c.) sesi ve görüntüsü hoş kimseleri peygamber seçtiği görüşünden hareketle “peygamber olmayıp, hikmet ehli bir zât olduğu” kabul edilmektedir.⁵⁰

⁴² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C. 4, 512-513.

⁴³ Heller Bernhard, “Lokman”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 7 (İstanbul: 1970), 65. akt. Gül, “Lokman Hekim ve Öğütleri”, C. 3, S. 2, 387.

⁴⁴ Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Tefsîrû’n-Nesefî/Medâriku’t-tenzil ve Hakâiku’t-te’vil*, 5. bs., C. 2 (Dâru İbn Kesîr: Beyrut, 2011), 713.

⁴⁵ Nesefî, *Tefsîru’n-Nesefî*, C. 2, 713.

⁴⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C. 4, 512-513; Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Muhtasarı Tefsîri’t-Taberî*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Salih Ahmed Rıza, trc. Mehmet Keskin, C. 4, (Ümit Yayıncılık: İstanbul, ts.), 1777.

⁴⁷ Nesefî, *Tefsîrû’n-Nesefî*, C. 2, 713.

⁴⁸ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tefsîru’l-Vâdih el-Müeyesser*, 13. bs. (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2013), 1018.

⁴⁹ Ebû Ca‘fer Muhammed bin Cerîr’üt-Taberî, *Tarih-i Taberî*, trc. M. Faruk Gürtunca, C. 1 (Sağlam Yayınevi: İstanbul, ts.), 510.

⁵⁰ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, C. 15, 186.

Âmeş'ten rivayetle Mücahit: "Lokman'ın iri dudaklı, yarık ayaklı, siyâhî bir köle" olduğunu söylemiştir.⁵¹ Öztürk ise Lokman Hekîm'in köle olduğu bilgisinin doğru olmadığını, kölesi kaçan bir efendinin kendi kölesine benzettiği için köle olduğu kanaati oluştuğunu savunmaktadır.⁵²

Şeyh Sa'dî (k.s.) de bir şiirinde aynı hususu dile getirmektedir. Hz. Lokman'ın endam sahibi biri olmayıp kara yağız olduğunu, kölesi kaçan bir kimsenin Lokman'ı kendi kölesi zannederek toprak işlerinde çalıştırdığını ve çokça eziyet ettiğini, bir yıl sonra kendi kölesi dönünce gerçeğin ortaya çıktığını ve Lokman'dan çokça özür dilediğini, Hz. Lokman'ın ise onca sıkıntıya katlanmasına rağmen yine de o kişiyi affettiğini, bu sıkıntıların kendisine ders olduğunu ve kendi emri altındakilere davranışlarında sertlik göstermemesi gerektiğini anlayıp bu yaşadıkları sayesinde bilgisinin ve irfanının arttığını söylediğini bildirmiştir.⁵³

Hz. Mevlânâ da "Lokman'ın tabanında diken arayıp duruyorsunuz, oysa onun ayağında diken değil, dikenin gölgesi bile yok. Lokman'ın canı, Hakk'ın gül bahçesidir, onun can ayağı, niçin bir dikenle yaralansın!"⁵⁴ sözleriyle Hz. Lokman'a isnad edilen bazı hikâyeleri reddetmektedir.⁵⁵

Keşfü'l-Esrâr'da, Lokman'ın (a.s.) otuz sene Hz. Dâvûd'la aynı bölgede yaşadığı ve Dâvûd'un (a.s.) vefatından sonra Yûnus b. Mettâ (a.s.) zamanına kadar hayatta olduğu bildirilmiştir.⁵⁶ Vâkıdî, Lokman'ın Hz. Muhammed (s.a.v.) ile Hz. İsa arasındaki bir dönemde yaşadığını söylemiştir.⁵⁷

⁵¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. 2, 205-214; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Kitâbü'z-zühd*, (İz Yayıncılık: İstanbul, 1993), 54. www.t.m/Telekitaplik

⁵² Öztürk, *Hz. Lokman Hekim*, 48-50.

⁵³ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, C. 15, 221.

⁵⁴ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevî ve Şerhi*, trc. Abdülbâkî Gölpınarlı, C. 1 (Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı: İstanbul, 1973), 381.

⁵⁵ Öztürk, *Hz. Lokman Hekim*, 48.

⁵⁶ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, C. 15, 194.

⁵⁷ Güngör, "Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Lokman", 168.

İslami kaynaklara göre; cahiliye şiirinde ve peygamber kıssalarını anlatan *Kıssas-ı Enbiya* ile birlikte farklı kaynaklarda aynı isimle zikredilen şahsın Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilen Hz. Lokman’dan farklı kişiler olduğu düşünülmektedir.⁵⁸ Bel’am b. Bâûrâ olarak Tevrat’ta zikredilen kişinin, Lokman (a.s.) ile aynı kişi olduğu iddiasının da asılsız olduğu bildirilmiştir.⁵⁹ Araplar arasında darb-ı meselleri, uzun ömrü ve bilgeliği ile cahiliye şiirlerine konu olan şahıs Lokman b. Âd olarak zikredilmektedir. Ancak bu kişinin de Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilen Lokman (a.s.) ile aynı kişi olmadığı görüşü hakimdir.⁶⁰

Kaynaklarda, Lokman’ın dört farklı kişi olduğu bilgisi bulunmaktadır.⁶¹ Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilen hikmet sahibi Lokman, İsrailoğullarına kadılık yapan hâkim Lokman, Sudan’lı veya Habeş’li olduğu söylenen köle Lokman ve tıbbî bilgileri ile meşhur darb-ı meselleri olan hekim Lokman farklı kişilerdir. Ancak hepsinde ortak olarak birleşen kavram, “hikmet” kavramıdır. ⁶² Bununla birlikte Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilen Hz. Lokman’ın (a.s.), Lokman el-Hakîm’in ve Lokman Hekim’in aynı kişi olduğu görüşünü savunanlar da bulunmaktadır.⁶³ Ayrıca bazı kıssalarındaki benzerlikler dolayısıyla bilinen rivayetlerin bir kısmının Ezop’tan alınma olduğu söylenmektedir.⁶⁴ Yazıcıoğlu Mehmed de *Muhammediyye* isimli eserinde Lokman’ı,

⁵⁸ Ömer Faruk Harman, “Lokman”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/205-206; Ayrıca bk. Cevdet Çakmakçı, “Lokmân, Fî’l-Edebi’l-‘Arabi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 3-4 (1978): 367-391.

⁵⁹ Harman, “Lokman”, 27/205-206.

⁶⁰ A.g.e., a.y.

⁶¹ Koyuncu, “Lokman Hekim’le İlgili Halk Anlatıları Üzerine Bir Araştırma”, 58, 263.

⁶² Lokman b. Bâûr b. Nâhûr b. Târeh veya Lokman b. Anka b. Serur (Sedon), Lokmân b. Âd, Lokman b. Âd b. Avs b. İrem veya Lokmân b. Âdiyâ b. Lüceyn b. Âd, Lokman b. Ankâ isimleriyle zikredilen kişilerin farklı kişiler olduğu belirtilmiştir. Bk. Kısaoğlu, “Klâsik ve Çağdaş Tefsir Metinleri Işığında Lokman Sûresinin Tahlîli”, 9; Ayrıca bk. Nursaçan, “Lokman Sûresi’nin Konulu Tefsiri”, 11.

⁶³ Karaköse, Hz. Lokman’ın Oğluna Öğütleri/Gençlerin Hayat Prensipleri, 9.

⁶⁴ Harman, “Lokman”, 27/205-206.

Süleyman peygamberden sonra gelmiş hikmet ehli bir hekim/nebî olarak zikretmiştir.⁶⁵

Mevlânâ Süleyman en-Nedvî, halk arasında dilden dile dolaşan birtakım rivayetlerden yola çıkarak, peygamberlerini dinlemeyen Âd Kavminin günahkârlıkları sebebiyle kuraklıkla cezalandırıldığı, bu ilâhî azaptan sadece Hûd (a.s.) ve aralarında Lokman'ın (a.s.) da bulunduğu, Mekke'ye yağmur duası için giden bir topluluğun kurtulduğu,⁶⁶ bu topluluğun ikinci bir kuraklıktan korkarak Lokman'ın (a.s.) önderliğinde Sebe' bölgesine göçtüğü ve yeni Âd kavminin çekirdeğini oluşturduğu bilgisini vermektedir. Ancak bazı sahabe ve tâbiinden gelen rivayetler bu görüşü desteklememektedir.⁶⁷ Me'rib Seddi'nin bu göç sonrasında Hz. Lokman (a.s.) ve beraberindekiler tarafından inşa edildiği bildirilmiştir.⁶⁸ Günaltay, Arap tarihçilerinin verdiği bu bilginin tarihî gerçeklerle örtüşmediğini savunmaktadır. Oryantalistlerin yaptıkları araştırmalar ve sonradan bulunan kitabelerdeki bilgilerden bu sonuca ulaştığını belirtmektedir.⁶⁹

İbn Haldun'un bildirdiğine göre Âd kavmi ikiye ayrıldıktan sonra reislerine nispetle Halcânî ve Lokmânî isimleri ile anılmaya başlamıştır. Halcânîler kendilerine gönderilen peygambere isyan ederken, Lokmânîler peygamberlerine itaat etmiştir.⁷⁰ Arap tarihinde ikinci Âd olarak anılan kavim Lokmânîlerdir.⁷¹

⁶⁵ Mustafa İsmet Uzun, "Lokman", *DİA*, (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 27, Ankara: 2003), 206-208.

⁶⁶ İbn Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, çev. Cemalettin Saylık, C. 1, (Ankara Okulu Yayınları: Ankara, 2018), 232-233.

⁶⁷ Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, trc. Muhammed Han Kâyânî vd. C. 4 (İnsan Yayınları: İstanbul, 2005), 326. <https://archive.org/details/mevdudi-tefhimul-kuran>

⁶⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, C. 1, (Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn: Beyrut, 1968), 319; Ayrıca bk. Harman, "Lokman", 27/205-206.

⁶⁹ M. Şemsettin Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, sad. M. Mahmut Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 55.

⁷⁰ Kurân-ı Kerîm'de A'râf sûresinde bildirildiğine göre, Hz. Hûd (a.s.) hak yoldan sapan Âd kavminin irşadı için gönderilmiştir. Bk. el-A'râf, 7/65-72.

⁷¹ Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 55.

“Lokman” kelimesi aslen Arapça değildir. İbrânîce veya Süryânîce olduğu rivayetleri bulunmaktadır.⁷²

Kur’ân-ı Kerîm’de Lokman’ın (a.s.) nasihatleri ile öne çıkararak zikredilmesi kendisinin Arap toplumunda tanınmış bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Lokman’ın hikmetli sözlerinin yer aldığı “*Sahîfe-i Lokman*” isimli külliyyatın Araplar arasında biliniyor olması da bu görüşü desteklemektedir. Süveyd b. Sâmit, Medineli olup hac için Mekke’ye geldiği bir dönemde Rasûlullah’ın hacılara İslam’ı tebliğ eden konuşmasını dinlemiştir. Kendisinde buna benzer sözler olduğunu bildirip “*Lokman’ın Külliyyatı*”ndan bir parça okumuştur. Rasûlullah ise bu sözlerin güzel olduğunu ancak kendisinde ondan daha güzelinin bulunduğunu söyleyerek Kur’an’dan bölümler okumuştur. Süveyd de bu okunanların daha güzel olduğunu tasdiklemiştir. Vefatından önce İslamiyet’i kabul ettiği görüşü hakimdir.⁷³

Lokman’a “Lokmânü’n-nüsûr”⁷⁴ ve “el-Muammer”⁷⁵ lakabları verilmiştir. Rivayete göre Allah’tan uzun ömür dilediği, kendisine tercih hakkı verilince de kartalların uzun ömürlü olmasından hareketle yedi kartal ömrü istediği söylenir.⁷⁶ Ebû Hâtim es-Sicistânî, “*Kitâbü’l-muammerîn*”de Hızır’dan (a.s.) sonra en uzun yaşayan kimse olduğunu söylemiştir.⁷⁷ Bin, üç bin veya dört bin yıl yaşadığı şeklinde rivayetler bulunmaktadır.⁷⁸ Ahkaf’ta bulunan Hûd Peygamber’in kabrinin yanına defnedildiği söylenmektedir. Vâkîdî, Lokman’ın Eyle/Eyke⁷⁹ ve Medyen bölgeleri civarında yaşadığını ve Eyle’de vefat ettiğini bildirmiştir.⁸⁰ Süheylî’ye göre Eyle ahalisinden

⁷² Harman, “Lokman”, 27/205-206.

⁷³ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, C. 4, 326.

⁷⁴ Kartallar kadar uzun yaşayan

⁷⁵ Uzun ömürlü

⁷⁶ et-Taberî, *Târihu’t-Taberî*, C. 1, 234.

⁷⁷ Harman, “Lokman”, 27/205-206; Gül, “Lokman Hekim ve Öğütleri”, C. 3, S. 2, 389.

⁷⁸ Harman, “Lokman”, 27/205-206.

⁷⁹ Süheylî’nin bildirdiğine göre Eyle’lilerin Nobe kesimindedir. Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, C. 2, 205-214.

⁸⁰ Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, C. 7, 123.

olup Nuya'lıdır.⁸¹ Bir rivayette kabrinin oğlu ile birlikte Taberiye Gölü'nün doğusunda veya Yemen'de,⁸² diğer rivayette ise Beytülmağdis yakınındaki Remle'de⁸³ bulunduğu zikredilmiştir. *Fethu'r-Rahmân*'da ise kabrinin Filistin şehirlerinden olan Remle'nin dışında yer alan Sarfend köyünde yer aldığı bildirilmiştir. Kabri üzerinde türbenin bulunduğu ve ziyarete açık olduğu da rivayetler arasındadır.⁸⁴ Ayrıca Tarsus Ulu Camii'nde Lokman'ın makamının bulunduğu bildirilmiştir.⁸⁵ Ancak bu şahsın da Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen Lokman (a.s.) olmadığı kuvvetle muhtemeldir.

İslami kaynaklarda Hz. Lokman (a.s.) hikmet ehli bir zat,⁸⁶ âlim, âbid, edep sahibi,⁸⁷ görüşü isabetli, sözü dinlenen,⁸⁸ çok tefekkür eden, sağlam bir imana ve kişiliğe sahip ve Cenâb-ı Hakk'ın kendisini günahlardan koruduğu⁸⁹ bir kimse olarak bildirilmiştir. Ebû Derda'dan (r.a.) rivayetle, Lokman el-Hakîm, güçlü kuvvetli, çokça tefekkür eden, uzun süre susan, keskin görüşlü ve derin bakışlı bir kimsedir.⁹⁰

Hz. Lokman, hiçbir zaman gündüzleri uyumamış, başkalarının göreceği yerlerde tükürmemiş, sümkürememiş, büyük, küçük abdest bozmamış, gusletmemiş, abesle meşgul olmamıştır. Onun güldüğünü gören kimse de olmamıştır. Söylediği bir sözü insanların isteği veya hikmet dışında tekrar etmemiştir. Evlenip çocukları olmuş, ölen

⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, C. 13, 526.

⁸² Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, C. 4, "Taberiyye", md. (Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî: Beyrut, ts), 19.

⁸³ Harman, "Lokman", 27/205-206; M. Âsım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, C. 2, (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara, 1993), 235.

⁸⁴ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, C. 15, 196.

⁸⁵ Koyuncu, "Lokman Hekim'le İlgili Halk Anlatıları Üzerine Bir Araştırma", 87.

⁸⁶ Lokmân 31/12; Sâbüni, *et-Tefsîru'l-vâdih el-müeyesser*, 1018.

⁸⁷ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, C. 15, 192.

⁸⁸ Oral, "Kur'an'da Lokman (a.s.) ve Çocuk Eğitimi", 63.

⁸⁹ Osman Nuri Topbaş, *Kur'ân-ı Kerîm Işığında Nebîler Silsilesi*, 3 Cilt (Erkam Yayınları: İstanbul, 2024), 188.

⁹⁰ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, C. 2, 231.

çocukları için ağlamamıştır. Hâkimlerin yanına gidip onların sözlerinden düşünüp ibret aldığı, kendisine verilen hikmetin sebebinin de bunlar olduğu söylenmektedir.⁹¹

2.1.2. Hz. Lokman'ın (a.s.) Oğluna Nasihatleri

Hz. Lokman'ın (a.s.) Kur'ân-ı Kerîm başta olmak üzere hadis-i şerifler ve muhtelif kaynaklarda birtakım nasihatleri bulunmaktadır. Bu nasihatlerin irşat ve hikmet yönünden yüksek kıymeti vardır. Bunlar her Müslüman için vazgeçilmez değerlerdir.

Bu bölümde Kur'ân-ı Kerîm'de, hadis-i şeriflerde ve İslam kaynaklarında (tasavvuf, edebiyât, tarih, siyer, ahlak) yer alan nasihatlerinden örnekler verilmiştir. Şüphesiz bu öğütler her çağda uygulanabilecek değerdedir.

2.1.2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Geçen Nasihatleri

Kur'ân-ı Kerîm'de Lokman sûresi 12-19 numaralı ayetlerde Hz. Lokman'ın oğluna nasihatlerinden bahsedilmektedir. 14 ve 15 numaralı ayetler hakkında, Hz. Lokman'ın sözü olabileceği gibi cümle-i mu'tarıza olarak Allah Teâlâ'nın kelamı olduğunu bildiren alimler de bulunmaktadır.⁹²

Eğitimciler için her çağda yol gösterici olan, bireysel ve toplumsal hayatta kıymeti haiz, dünya ve ahiret mutluluğunu ihtiva eden bu kıymetli öğütler, bu bölümde meâlen zikredilmiştir.⁹³

12. Andolsun biz Lokman'a: "Allah'a şükret!" diyerek hikmet verdik. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur. Nankörlük eden de bilsin ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, her türlü övgüye layıktır.

13. Lokman oğluna öğüt vererek: "Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk büyük bir zulümdür", demişti.

⁹¹ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 6400-6443.

⁹² Bk. Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 4, çev. Hayreddin Karaman, vd., 4. bs., (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: Ankara, 2012), 337-338.

⁹³ A.g.e., Lokmân, 31/12-19.

14. Biz insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. (İşte bunun için) önce bana, sonra da ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur. Dönüş ancak banadır.

15. Eğer onlar seni, hakkında bilgi sahibi olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonunda dönüşünüz ancak banadır. O zaman size, yapmış olduklarınızı haber veririm.

16. (Lokman öğütlerine devamla şöyle demişti): Yavrucuğum! Yaptığın iş (iyilik veya kötülük), bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa ve bu, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, yine de Allah onu (senin karşına) getirir. Doğrusu Allah, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.

17. Yavrucuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir.

18. Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez.

19. Yürüyüşünde tabii ol, sesini alçalt. Unutma ki, seslerin en çirkini merkeplerin sesidir.

2.1.2.2. Hadis-i Şeriflerde Yer Alan Nasihatleri

Hz. Lokman'ın kimliği, hayatı ve öğütleri ile ilgili hadis-i şeriflere Kur'an-ı Kerim tefsirleri, sahih hadis kitapları, tasavvuf ve peygamberler tarihi kaynaklarından istifade edilerek bu bölümde yer verilmiştir.

İbn Ömer'den rivayet edilen bir hadis-i şerifte; "Lokman peygamber değildi. Fakat çokça tefekkür eden, inancı güzel (kesin inanç sahibi) bir kimseydi. O Allah'ı sevmişti, Allah da onu sevdi ve ona hikmeti lütfetti."⁹⁴ buyurulmuştur.

⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, C. 13, 526-527.

Abdullah b. Mes'ud'dan (r.a.) (öl. 32/653) rivayet edildiğine göre; “İman edenler ve imanlarına zulüm karıştırmayanlara gelince...”⁹⁵ ayeti nazil olunca ashâb-ı kirâm endişe içerisinde Rasûlullah'a (s.a.v.) gelerek: “Kim imanına zulmü karıştırmaz ki?” dediler. Bunun üzerine; “Muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür” ayeti nazil oldu ve ashâbın bu korkusu da zail oldu. Hadis-i şerif'in diğer bir rivayetinde ise ashâb-ı kirâm; “Kim nefesine zulmetmez ki?” diye Allah Rasûlüne sorduklarında, Rasûlullah (s.a.v.): “Bu, sizin anladığınız gibi değildir. O ‘şirk’dir. Lokman’ın (a.s.) oğluna ‘Ey Oğlum! Allah’a şirk koşma! Şüphesiz şirk, büyük bir zulümdür.’ buyruğunu işitmeniz mi?” sözleriyle ayette geçen zulüm ifadesine açıklık getirerek ashâbını bu konuda rahatlatmıştır.⁹⁶

İbn Ömer'den (r.a.) rivayetle Allah Rasûlü: “Lokman el-Hakîm demiştir ki; ‘Şüphesiz Allah’a bir şey emanet olarak bırakıldığında O, onu korur.’ buyurmuştur”.⁹⁷

Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'den rivayetle Allah Rasûlü: “Hz. Lokman oğluna öğüt verirken şöyle demiştir: ‘Oğulcuğum! Elbisene bürünüp sarınmaktan sakın! Zira o geceleyin korkutucu, gündüzün ise zelil kılıcıdır.’ buyurmuştur”.⁹⁸

İbn Abbâs'tan rivayetle Allah Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Siyahîlere sahip olunuz. Şüphe yok ki, onlardan üçü cennet efendilerindedir. Bunlar Lokman el-Hakîm, Necâşî ve müezzîn Bilâldir”.⁹⁹

İbn Ebî Hatîm, Kâsım b. Muhaymere'den rivayetle Rasûlullah'ın: “Lokman oğluna: ‘Ey Oğulcağızım! Doğrusu hikmet, miskinleri hükümdarların meclisinde oturttu.’ buyurduğunu rivayet etmiştir”.¹⁰⁰

⁹⁵ el-En'âm, 6/82.

⁹⁶ Buhârî, “Ehâdisü'l-Enbiyâ”, 42 (3428, 3429), “Tefsîr”, 1 (4776); Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, C. 13, 529.

⁹⁷ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, C. 12, 6407-6410; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. 2, 205-214.

⁹⁸ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, C. 12, 6407-6410.

⁹⁹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, 6407-6410; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* C. 2'de bu hadisin garip ve münker olduğu bildirilmiştir (Lokman Kıssası).

¹⁰⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. 2, 205-214; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühd*, 92.

Abdullah b. Abdurrahman b. Ebû Hüseyin'den (r.a.) rivayetle Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: “Bana ulaşan habere göre Lokman (a.s.) oğluna şöyle nasihat etmiştir: ‘Yavrum, ilmi âlimlere karşı böbürlenmek, cahillere karşı münazarada bulunmak ve meclislerde gösteriş yapmak için öğrenme!’”¹⁰¹

Mâlik b. Dinâr'dan rivayetle: “Lokman (a.s.) oğluna: ‘Oğlum! Allah’a itaat etmeyi kendine ticaret kıl ki, elinde meta olmadan kâr elde edesin’ buyurmuştur”.¹⁰²

“Lokman’a ‘Sende gördüğümüz bu hikmetin kaynağı nedir?’ diye sorulduğunda: ‘Doğru sözlülük, emaneti yerine getirmek ve gereksiz işleri terk etmek’ cevabını vermiştir”.¹⁰³

2.1.2.3. Diğer İslam Kaynaklarında Yer Alan Nasihatleri

Hz. Lokman'ın (a.s.) literatürde yer alan nasihatlerinden bir kısmı Kur'ân-ı Kerîm tefsirleri başta olmak üzere diğer İslam kaynaklarında geçtiği şekliyle bu bölümde zikredilmiştir. Nasihatlerin yer aldığı diğer kaynaklar; Ebû Tâlip el-Mekkî'nin (öl. 386/996) *Kûtu'l-Kulûb* ve Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) *İhyâu Ulûmi'd-dîn*'i gibi tasavvufî eserler; İmam Malik'in (öl. 179/795) *el-Muvatta'*, Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) *Kitâbü'z-zühd*'ü gibi kadîm kaynaklar ve M. Âsım Köksal'ın *Peygamberler Tarihi*, A. Süheyl Ünver'in *Lokman Hekim*'i gibi toplumsal kabul gören geleneksel kaynaklardır. Söz konusu kaynaklarda yer alan öğütler, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerin muhtevası ile paralellik arz etmektedir. Öğütlerden belli başlı seçilenler şunlardır:

*Oğlum, dünyayı sat, ahireti al! Böylece bu alışverişinde her iki taraftan kâr edersin. Sakın ahiretini satıp dünyayı alma! Zira bu suretle her iki taraftan da zarar edersin.*¹⁰⁴

¹⁰¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, el-Fethu'r-Rabbânî Tertîbi, çev. Rifat Oral, C. 1 (Ensar Yayıncılık: Konya, 2003), 276-277.

¹⁰² A.g.e., a.y.

¹⁰³ *Muvatta'*, “Kelâm”, 17.

¹⁰⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, C. 3, çev. Ahmed Serdaroğlu, (Bedir Yayınları: İstanbul, 1975), 468.

Helal kazanç ile yoksul düşmekten korun. Yoksul kimsenin karşılaşacağı üç musibet vardır:

- 1- Din yönünden zayıflıktır. Fakirlik insanı kötülüğe sürüklemektedir.*
- 2- Akıl yönünden zayıflıktır. İhtiyacını düşünen insan şaşırmağa müsaittir*
- 3- Mürüvvet ve insanlığın kaybolmasıdır. Daha vahim olanı ise, insanların maskarası olmaktır.¹⁰⁵*

Altın ateşle denendiği gibi, iyi insanlar da musibet ile imtihan edilirler. Allah'tan gelen musibete rıza gösterenden Allah da razı olur, gadab edene Allah da gadab eder.¹⁰⁶

Oğlum! Mide dolunca fikir uyur, âzâlar durur (ibadetten tembelleşir) ve hikmet ölür.¹⁰⁷

Üç şey üç şeysiz bilinmez: İlim, gadab anında; şecaat, harp meydanında; kardeşlik ise ihtiyaç anında bilinir.¹⁰⁸

Oğlum! Lüzumsuz yerlerde gezme, lüzumsuz yerlerde gülme, sana gerekli olmayanı sorma, başkasının servetini korumak için kendi servetini mahvetme! Sahip olduğun malın, kendin için infak ettiğindir. Başkasının malı, veresiye terk ettiğindir. Merhamet eden, merhamet bulur, hayır söyleyen kâr eder, sükût eden selamete erer, diline hâkim olmayan pişman olur, kötü konuşan günahkâr olur.¹⁰⁹

Ey Oğul! Amele ancak yakîn ile güç yetirilir. Kişi ancak yakînî imanı nispetinde amelde bulunur. Yakîni eksilmedikçe amel sahibi amelinde kusur etmez. Yakîn sahibi olup amelinin az olması, yakîninde zaaf bulunup çok amel

¹⁰⁵ A.g.e., C. 2,165-166.

¹⁰⁶ A.g.e., C. 4, 244.

¹⁰⁷ A.g.e., C. 3, 191, 195.

¹⁰⁸ A.g.e., C. 3, 401.

¹⁰⁹ A.g.e., C. 4, 102-103.

etmesinden hayırlıdır. Yakîni zaafa uğrayan kimsede onu alçaltacak günahlar hâkim olmaya başlar.¹¹⁰

Yavrum! Allah'ın salih kulları ile beraber ol. Zira onların güzel amellerinden hayır elde edersin. Belki onlara bir rahmet iner de onlarla beraber sana da erişir. Yavrum! Kötü kimselerle düşüp kalkma. Zira onlarla beraber olmaktan bir hayır kazanamazsın. Başlarına bir musibet gelir de onlarla beraber sana da isabet eder.¹¹¹

Oğlum! İlim meclislerine sokul. Dizlerinle ulemayı sıkıştır (onların dizinin dibinden ayrılma) fakat onlarla mücadele ederek onları kızdırma! Dünyadan kendine yetecek kadar al, fazlasını ahiret için infak et. Sıkıntıya düşerek başkasına yük olacak şekilde de dünyayı tamamen arkana atma. Oruç tut fakat bu oruç şehvetini kıracak şekilde olsun. Namazına zarar verecek şekilde değil! Zira namaz, oruçtan faziletlidir. Riyakârların içine girme, adı kimselerin meclisine katılma!¹¹²

Ey Oğul! Sonunu gören, pişman olmaz.¹¹³

Hz. Lokman'a: "En kötü insan kimdir?" diye sorulduğunda; "Kötülük işlerken insanların kendisini görmesine aldırış etmeyen kimsedir." cevabını vermiştir.¹¹⁴

Sıhhat gibi mal, gönül hoşluğu gibi nimet yoktur.¹¹⁵

Ey Oğul! Borçlanmaktan sakın. Zira borç günün zilleti, gecenin de üzüntüsüdür.¹¹⁶

¹¹⁰ Ebû Tâlip el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, C. 2, trc. Muharrem Tan, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1999) 27-28.

¹¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühd*, 93.

¹¹² Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, C. 4, 102.

¹¹³ A.g.e., C. 4, 713.

¹¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, C. 13, 529; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. 2, 205-214.

¹¹⁵ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, C. 15, 194.

¹¹⁶ Ali Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C. 13 (İstanbul: Arslan Yayınları, 1987), 71-75.

Ey Oğlum! Anlayışsız kimseye bir meseleyi anlatmaktan, bir kayayı yerinden oynatmak daha kolaydır.¹¹⁷

İlmin üç alameti vardır:

- 1- Allah'ı bilmek,*
- 2- Allah Teâlâ'nın sevdiklerini bilmek*
- 3- Allah Teâlâ'nın çirkin gördüklerini bilmek.¹¹⁸*

Oğlum, yalandan sakın! Zira o, serçe eti gibi tatlıdır. Ondan az kimseler kurtulabilir.¹¹⁹

Ey Oğlum! Dünya derin deniz gibidir. Çok insanlar onda boğulmuştur. Kurtulmak için takva gemin, iman yükün, tevekkül halin, salih amel azığın olsun. Kurtulursan Allah Teâlâ'nın rahmetiyle, boğulursan günahın sebebiyledir.¹²⁰

Ey oğulcuğum! Tevbeyi geciktirme. Çünkü ölüm ansızın gelir.¹²¹

Namaz vakti girdiği zaman sakın başka bir şey için onu geciktirme! Namazını kıl ve ondan müsterih ol ki, o bir borçtur.¹²²

Oğlum! Bir hata işlediğin zaman arkasından hemen sadaka ver.¹²³

Vaktinin çoğunu sükût ile geçir. Tefekkürden hâlî olma ki dilin belasından emin olasın.¹²⁴

Sükût hikmettir fakat susmasını bilenler azdır.¹²⁵

¹¹⁷ A.g.e., C. 13, 72.

¹¹⁸ Ebû Tâlip el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, C. 2, 40.

¹¹⁹ A.g.e., C. 3, 306; Gül, "Lokman Hekim ve Öğütleri", C. 3, S.2, 400.

¹²⁰ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C. 13, 72; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühd*, 92.

¹²¹ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, C. 4, 15-16; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, C. 2, 234.

¹²² Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C. 13, 77-79.

¹²³ A.g.e., C. 1, 630.

¹²⁴ Ünver, *Lokman Hekim*, 11.

¹²⁵ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, C. 3, 259; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-zühd*, 93.

*İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki, o vakit hikmetli bir göz bulunamayacak.*¹²⁶

*Oğlum! Dilencilikle yüzünün suyunu giderme, hiddetinin peşine düşüp rezil olma, haddini bil ki, geçmişin sana fayda versin.*¹²⁷

*Oğlum! Kalbin katı olduğu halde, insanların hürmet etmesi için kendini Allah'tan korkar gibi göstermeye çalışma!*¹²⁸

Lokman oğluna: "Yavrum! Mekrinden emin olmayacak şekilde Allah'a Karşı ümit içinde ol. Rahmetinden ümidini kesmeyecek şekilde O'ndan kork." dedi.

*Oğlu: "Babacığım! Benim yalnızca tek kalbim var, buna nasıl güç yetirebilirim?" dedi. Lokman (a.s.): "Mü'minin iki kalbi vardır. Biri ile umar, diğeri ile korkar." cevabını verdi.*¹²⁹

*Yavrum! Cahilin sevgisine rağbet etme. Seni yaptığından hoşnut oluyorsun zanneder. Hikmet sahibi olanın kızmasından da küçüklük duyma. Zira o sana iltifat etmez.*¹³⁰

*Oğlum! Ölümden şüphe duyuyorsan uyku uyuma! Uyuduğun ve uyumaya mecbur olduğun gibi ölüme de mahkûmsun. Dirilmekten şüphe duyuyorsan uykudan uyanma. Uykudan uyandığın gibi öldükten sonra da dirileceksin.*¹³¹

*Oğlum! Ulema sohbetlerine katıl. Onlara iyice sokul. Bahar yağmurlarının yeryüzünü yeşerttiği gibi alimlerin meclislerindeki hikmet nurları da kişinin kalbini canlandırır.*¹³²

¹²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü 'z-zühd*, 92.

¹²⁷ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi 'd-dîn*, C. 3, 393.

¹²⁸ A.g.e., C. 3, 706; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü 'z-zühd*, 92.

¹²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü 'z-zühd*, 94.

¹³⁰ A.g.e., a.y.

¹³¹ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi 'd-dîn*, C. 1, 1000.

¹³² A.g.e., C. 2, 429; İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Malik b. Enes b. Âmir el-Asbahî *el-Muvatta'*, çev. Ahmet M. Büyükçınar vd., C. 4 (Beyan Yayınları: İstanbul, 1994), 419; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü 'z-zühd*, 94; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 234.

*Yavrum! Allah'ın karşısında nefisini, mutlak O'na muhtaç bir mertebeye indir. O'nun ise sana hiç ihtiyacı olmadığını bil. Yavrum! İnsanların övgüsünü değil, kınamalarını hatırında tutan biri ol. Kendisi sıkıntıda, insanlar ise ondan rahat olan bir kişi ol.*¹³³

*Oğlum! Kötü kadından sakın. Çünkü o, vaktinden önce seni kocadır. Kadınların şerrinden kork. Çünkü onlar iyiliğe çağırmaz. İyi olanlarından bile kendini korumaya çalış.*¹³⁴

*Oğlum, ben sana bazı hasletler tavsiye edeceğim. Bunları uygularsan mensup olduğun cemaatin reisi olursun. Uzak-yakın kim olursa herkese güzel muamelede bulun. Kötüden de iyiden de cehaletini gizle. Yakınlarını ziyaret et, dostlarını koru, gammazlığa kıymet vermeyeceğine, ara bozucu azgınlığın sözünü dinlemeyeceğine dair onlara teminat ver. Öyle bir arkadaş edin ki, ayrıldığında ne sen onu diline dola ne de o seni diline dolasın.*¹³⁵

Dört bin peygambere hizmet ettim ve onların sözlerinden sekiz tane seçtim:

1. *Namazda iken kalbini,*
2. *Yemek yerken boğazını,*
3. *Başkasının evinde gözünü,*
4. *İnsanlar arasında dilini koru!*

Hz. Lokman'ın (a.s.) diğer dört öğüdü; Allah'ı ve ölümü unutmamak, yaptığı iyiliği ve kendisine yapılan kötülüğü unutmaktır.¹³⁶

¹³³ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü 'z-zühd*, 92.

¹³⁴ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi 'd-dîn*, C. 2, 118.

¹³⁵ A.g.e., C. 3, 351.

¹³⁶ Bursevî, *Rûhu 'l-Beyân*, C. 15, 186.

2.1.2.4. *Pendnâme-i Lokman Hekîm*'de Yer Alan Nasihatleri¹³⁷

Pendnâmeler, dinî-ahlaki öğütleri ihtiva eden eserlere verilen isimdir.¹³⁸ “*Pendnâme-i Lokman Hekim Cihet-i Ferzend*”, Hoca İmâdüddîn¹³⁹ (1554-1615) hattıyla Farsça yazılmış manzum bir eserdir. İbraniceden Farsçaya tercüme edilmiştir. 34 öğütten oluşan eserin yazarı kesin olarak bilinmemektedir.¹⁴⁰ Eser, “*Pendnâme-i Lokman Hekim Terceme-i Manzumesi*” ismiyle Süleymaniye Kütüphanesi, Tahir Ağa, nr. 537’de Ahmed Râşid adına kayıtlıdır. H.1324/M.1906’da İstanbul’da Dersâdet Mahmud Bey Matbaası’nda basılmıştır.

Osmanlı âlimi olan ve Medine kadısı olarak görev yapan Ahmed Râşid Efendi, Farsça metni Osmanlıca olarak şerh etmiştir (1904). Daha sonra Şaban Karaköse tarafından Farsça beyitler tercüme edilmiş, Osmanlıca beyitler Latin alfabesine çevrilmiş ve düzyazı olarak anlamı verilmiştir.¹⁴¹

Ahmed Râşid Efendi, eserin küçük hacimli olmasına rağmen, ihtiva ettiği anlam bakımından büyük değerinin olduğunu ve her öğüdün Kur’ân ve Sünnet bütünlüğü içerisinde olup dünya ve ahiret işlerinde kişiyi doğru yola sevk edeceğini belirtmektedir. *Pendnâme-i Lokman Hekim*’de yer alan öğütlerin tercümesi şu şekilde yapılmıştır:¹⁴²

Ey Oğul! Yüce Allah’ı tanı!

Başkalarına öğüt olarak söylediğin her işi evvela kendin yap!

¹³⁷ Eserin tamamı ekler bölümünde yayınlanmıştır.

¹³⁸ Kayaokay, “Ahmed Râşid’in Pend-Nâme-i Lokman Hekim Terceme-i Manzumesi Adlı Mesnevisi”, 71.

¹³⁹ “Mîr İmâd” olarak da bilinir. Nesta’lik yazının zirve örneklerini veren Safevî hattatıdır. Geniş bilgi için bk. Ali Alpaslan, “İmâd-i Hasenî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/169-171.

¹⁴⁰ Kayaokay, “Ahmed Râşid’in Pend-Nâme-i Lokman Hekim Terceme-i Manzumesi Adlı Mesnevisi”, 76.

¹⁴¹ Geniş bilgi için bk. Karaköse, *Hiz. Lokman’ın Oğluna Öğütleri/Gençlerin Hayat Prensipleri*, 89-91.

¹⁴² A.g.e., 92-155.

Sözü ölçülü söyle!

Bir insanı öfkeli zamanında tecrübe et!

Hayırlı işte çalış, çabala!

Ahmak ve cahil adamdan kaç!

İnsanın kadrini bil!

Sırrını sakla!

Dost olarak akıllı ve bilgili insanları seç!

Dostu, fayda ve zararla sına!

Dost ve düşmanına ferahlık ulaştır!

Fesatçı kişilerden uzak ol!

Cömertliği âdet edin!

Salih ve bilgili insanlara danışarak iş yap!

Her işinde orta yolu gözet!

Gençliği ganimet bil!

Gençlik zamanı, her iki dünyanın işini birlikte (dengeli) yap!

Anne-babanı aziz tut!

Hocanı anne-babandan daha üstün tut!

Evladını ilim ve edeple ziynetlendir!

Gittiğin her evde eline, diline ve gözüne sahip ol!

Yaşlılara hürmet et!

Harcamanda ölçülü ol!

Kibirli ve cimri insanlardan uzak dur!

Dost görünen düşmandan sakın!

Dost ve yakınlarını, zor ve sıkıntılı dönemlerde sına!

Dost ve sevdiklerini aziz tut!

Dini ahiret için, parayı dünya için gözet!

Aza tamah et! Açgözlü olma ki kinsiz-kedersiz olasın.

Konuşacağın her konuda vereceğin cevabı da düşün.

Daima ilim ve sanat/meslek öğrenenlerden ol!

İnsanları güzel ismiyle an!

Asıl zenginliğin kanaatkârlıkta olduğunu bil!

2.1.2.5. Manzum Olarak Tercüme Edilen Nasihatleri

Kıyas-ı Enbiyâ ismiyle 1579 yılında Hindî Mahmûd (d. 1513-1514) tarafından yazılan 7867 beyitlik mesnevî, konu itibariyle İslâmî Türk edebiyatında bilinen ilk manzum kıyas-ı enbiyâdır. Kur'ân'da zikredilen peygamber kıssalarından ve diğer önemli kıssalardan bahsetmektedir. Ayrıca Kur'ân'da adı geçmeyen bazı peygamberlerin ve peygamberliği ihtilafı olan kimselerin kıssalarından da bahseder. Hz. Lokman'ın kıssasına da bu surette yer verilmiştir. Eserdeki kıssalar kaynağını Kur'an-ı Kerîm, hadis-i şerifler ve bir takım İsrâîlî rivayetlerden almıştır. Taberî'nin (ö. 310/922) *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk ve ahbârihim* isimli eseri en çok yararlanılan kaynak olarak belirtilmiştir. Hindî Mahmûd tarafından kaleme alınan *Kıyas-ı Enbiyâ* isimli eser, Prof. Dr. Ahmet Karataş tarafından doktora çalışması olarak incelenip daha sonra tenkitli metin olarak neşredilmiştir.¹⁴³ Eserde yer alan Hz. Lokman'ın manzum kıssasından bir bölüm aşağıda örnek olarak sunulmuştur.

Dinür Lokmân'ı Habeşî kul imiş

Anı Mevlâsı bil âzâd kalmış

Olur üç bin ü beş yüz yıl 'ömri

Bilürmiş yine ol Zeyd ile 'Amr'i

¹⁴³ Hindî Mahmûd, *Kıyas-ı Enbiyâ (Peygamber Kıssaları)*, haz. Ahmet Karataş, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 719-721.

*İki ferîşte gönderdi Hudâ dir
Buyurmuş ola elinde rızâdir*

*Nübüvvet ile hikmet ihtiyârı
Dimiş kabulüne mevkûf o Bârî*

*Kabûl itmiş dinür hikmeti Lokmân
Dimişler ehl-i hikmet bile yârân*

*Dinür Lokmân'ı hikmet nakl idermiş
Biri dir bu kerâmet neden irmiş*

*Dimiş Lokmân iki hâlden irdüm
Sıyânet ile toğrı sözde buldum*

*Dinür Lokmân'a dir bir kimse geldi
Bin akçe karz-ı hasen deyu aldı*

*Anı dir virmemege niyyet itdi
Ya böyle mi gerekdür erde indi*

*Giderken bir suya ugradı yolu
Kişiyeye öğredür devrân usûlü*

*Ol akçeyi düşürür suya ol er
Bu takririmi lutf idüp kıl ezber*

O su Lokmân evinden geçer imiş

O Lokmân akçeyi su içre bulmuş

Yine gelmiş o kişi bin dahı dir

Çıkarup ana tekrâr bini virür

Bu def'a virmege niyyet ider ol

Bu niyyetün mükâfâtın bulur ol

O kimse üç bin akçe kâr ider dir

İki binini Lokmân'a getirür

Yine Lokmân binini ana virür

Suda bulduğunu hem deyu virür

İrişdürmiş eyü niyyeti hayra

Sakıngıl eyleme niyyeti şerre

2.1.3. Hz. Lokman'ın Hikmetli Söz ve Davranışları

Kâşifi'nin beyanına göre Hz. Lokman' dan (a.s.) nakledilen on bin hikmetli söz vardır ki, bunların her bir kelimesi bir âlem değerindedir.¹⁴⁴

Hz. Lokman (a.s.) çobanlık yaptığı dönem, efendisi imtihan maksadıyla kendisinden bir koyun kesip en güzel olan iki parçasını getirmesini istemişti. Lokman (a.s.) kalbini ve dilini getirince bunlardan daha güzeli olup olmadığını sormuş, “Hayır” cevabını

¹⁴⁴ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, C. 15, 191.

alan efendisi biraz sükûttan sonra en habis ve en kötü olan iki parçasını getirmesini istemişti. Lokman (a.s.) aynı şekilde kalbini ve dilini getirince bunun sebebini sormuştu. Hz. Lokman (a.s.) ise güzel olduklarında bundan daha güzel, kötü olduklarında ise bunlardan daha kötü bir şey olmadığı cevabını verince bu sözlerdeki hikmeti çok beğenen efendisi kendisini azat etmiştir.¹⁴⁵

Bir rivayette Lokman (a.s.) uykuda iken Allah (c.c.) tarafından kendisine halife mi yahut hak ve adaletle hükmeden bir hâkim mi olmak istediği sorulmuş, kendisi de eğer seçim hakkı bulunuyorsa belayı değil afiyeti tercih edeceğini belirtmiş, ancak bu seçim değil bir emirse itaat edip riayet edeceğini, çünkü Rabbinden kendisine gelecek yardımdan emin olup Rabbinin kendisini koruyacağına inancının tam olduğunu söylemiştir. Melekler bunun nedenini sorduğu zaman hâkimliğin zor bir makam olduğunu, hâkimi her yönden zulüm kaplayacağını, hâkimin kararında isabet ederse kurtulacağını, hataya düştüğü takdirde cennet yolunda hata etmiş olacağını söylemiş; dünyada zelil olmasının zahiren şerefli olmasından daha hayırlı olduğunu, ahirete karşılık dünyayı tercih edenin hem dünyayı hem de ahireti kaybedeceğini bildirmiştir. Melekler bu cevap karşısında hayretlerini gizleyememiş, nihayet bir müddet daha uyuyan Lokman'a (a.s.) hikmet verilmiş, uyandığı zaman hikmet ile konuşmaya başlamıştır.¹⁴⁶

Lokman Hakîm'in oğlu babasına sorar:

_ “Bir insanın en iyi hasleti nedir?” Hz. Lokman:

_ “Dindir” diye cevap vermiştir. Oğlu:

_ “Peki iki haslet olursa nedir?” Hz. Lokman:

_ “Din ve mal” demiştir. Oğlu:

_ “Üç haslet olacak olursa?” diye sorunca Hz. Lokman:

_ “Din, mal ve hayadır.” Oğlu:

_ “Dört haslet olurlarsa?” Hz. Lokman:

¹⁴⁵ A.g.e., 193; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, C. 12, 6399; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, C. 13, 528.

¹⁴⁶ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, C. 15, 190-191.

_ “Din, mal, haya ve güzel ahlak” demiştir. Oğlu:

_ “Beş haslet olurlarsa?” Hz. Lokman:

_ “Din, mal, haya, güzel ahlak ve cömertlik” cevabını vermiştir. Oğlu:

_ “Altı haslet olursa” diye sorduğunda Hz. Lokman:

_ “Oğlum, bu saydığım beş haslet kimde olursa o kişi müttakî, pak ve temizdir. Allah’ın (c.c.) dostu olup şeytandan uzaktır.” şeklinde karşılık vermiştir.¹⁴⁷

Lokman (a.s.) yalnız başına oturup uzun uzun düşünürdü. Yakınları yanına uğradığında “Niçin yalnız oturuyorsun?” diye sorduklarında “yalnızlığın düşünmek için daha iyi olduğunu, düşünce ve tefekkürün insanı cennete ulaştıracağını” söylemiştir.¹⁴⁸

Lokman (a.s.) Dâvûd’un (a.s.) yanında bulunduğu sırada Dâvûd’un (a.s.) zırh ördüğünü, bir mucize olarak demirin elinde mum gibi olduğunu görmüştü. Sebebini sormak istese de sahip olduğu hikmet gereği susmayı tercih etmişti. Dâvûd (a.s.) zırhı tamamlayıp giyince harpte giyilecek güzel bir zırh olduğunu ifade etmiş, Lokman (a.s.) da bunun üzerine susmanın hikmetten olduğunu fakat bunu yapabilenin çok az bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁹

Hz. Lokman (a.s.) zenginlerin yanına uğradığında onlara en büyük nimeti unutmamalarını, fakirlere ise iki defa aldatılmaktan sakınmalarını öğütlemiştir.¹⁵⁰

Sa‘lebî tefsirinde, Lokman’ın (a.s.) hikmetlerinden ifade ile; “Efendisinin diğer kölelerle birlikte Lokman’ı da meyve getirmesi için bahçeye gönderdiğinden bahsedilmiş, kölelerin yolda meyveleri yiyip ‘Lokman yedi’ diyerek iftira ettiklerini, efendisinin öfkelenmesi üzerine Lokman’ın efendisinden herkese sıcak su içirmesini ve kusana kadar sahrada koşturmasını tavsiye ettiğini, meyveyi kusan kimsenin gerçek

¹⁴⁷ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’ d-dîn*, C. 3, 122.

¹⁴⁸ A.g.e., C. 4, 764.

¹⁴⁹ Bursevî, *Rûhu’ l-Beyân*, C. 15, 194.

¹⁵⁰ A.g.e., C. 15, 101.

hain olduğunun anlaşılacağını” söylediği bildirilmiştir.¹⁵¹ Bunu uygulayan efendisi Lokman’ın sadece su kustuğunu gördüğü zaman gerçek ortaya çıkmıştır.

Lokman Hakîm’e bu hikmete nasıl ulaştığı sorulduğunda: “Benden gizlenen şeyi araştırmadım, üzerime vazife olmayan şeyin de üstünde durmadım.” cevabını vermiştir.¹⁵²

2.2. Lokman Sûresi

Lokman sûresi Kur’ân-ı Kerîm’de otuz birinci sûre olarak yer almakta olup,¹⁵³ ayet sayısı otuz dördtür. Kur’ân-ı Kerîm’deki sıralamaya göre Rûm sûresinden sonra Secde sûresinden önce yer almıştır. Saffât sûresinin akabinde Mekke döneminde nazil olmuştur. Zayıf bir görüşe göre 27-28 veya 27-28 ve 29. ayetlerin Medine’de indiği söylenmektedir. İçerik ve üslup açısından Mekkî sûrelere benzerliği göz önünde bulundurulursa tamamının Mekke’de indiği görüşü ağırlık kazanmıştır.¹⁵⁴ Abdullah b. Abbas’tan gelen rivayet de bu görüşü desteklemektedir.¹⁵⁵

Sûre, ismini çalışmanın ana çerçevesini oluşturan, 12-19. ayetlerde bahsedilen Hz. Lokman’dan (a.s) almıştır.¹⁵⁶ Lokman ismi Kur’ân-ı Kerîm’de iki defa zikredilmektedir. Lokman’ın kimliği hakkında Kur’ân-ı Kerîm’de fazla bilgi bulunmamaktadır.

Kendisinden nakledilen hikmetli sözler 12-13 ile 16-19. ayet-i kerimeler arasındadır. Bu ayet-i kerimelerde Hz. Lokman’ın oğluna öğütleri; inanç, ibadet ve ahlak konularındadır. 14. ve 15. ayet-i kerimeler için “cümle-i mu’tarıza” yani “ara cümle”

¹⁵¹ A.g.e., C. 15, 195. Ayrıca bk. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma’nevî*, çev. Derya Örs ve Hicabi Kırlangıç, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 160.

¹⁵² Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-dîn*, C. 3, 257.

¹⁵³ Nüzul sırasına göre elli yedinci sûredir.

¹⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, C. 13, 513. Ayrıca bk. Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, 20-21.

¹⁵⁵ Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C. 13, 56.

¹⁵⁶ İlyas Üzüm, “Lokman Sûresi”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/209-210.

diyenler olduğu gibi o sözlerin Hz. Lokman'a ait olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır.¹⁵⁷

Sûrede öne çıkan konular; Hz. Lokman'ın (a.s.) öğütleri ile birlikte Allah'a iman, O'nun varlığının ve birliğinin delilleri, Kur'ân-ı Kerîm'in ve iman edenlerin vasıfları, inkâr edenlerin durumu ve öldükten sonra dirilme (haşr) şeklinde özetlenebilir.

Lokman sûresinden sonra Secde sûresinin gelmesi, Lokman sûresinde bildirilen davet ve irşadın hatırlatılması anlamındadır, denilebilir.¹⁵⁸ Öncesinde bulunan Rûm sûresinin son bölümünde ise zafer müjdesi teyit edilerek, hikmetleri ile bir nevi müjdecî olan Lokman sûresindeki öğütlerin kalplerde iyice yerleşmesi konusu desteklenmektedir.¹⁵⁹

Sûre konularına göre dört bölüm şeklinde incelenebilir. Birinci bölümde (1-11. ayetler) Kur'ân-ı Kerîm'in hidayet kaynağı, hikmet dolu bir kitap ve muhsinlere rahmet vesilesi olduğu, namazını kılan, zekatını verip ahirete inanan kimselerin kurtuluşa erecekleri bilgisi verilmektedir.¹⁶⁰ Bununla birlikte insanları eğlendirmek ve Allah yolundan saptırmak için faydasız sözler söyleyenlerin ve Kur'ân ayetlerini işittikleri zaman umursamaz tavır takınanların aşağılayıcı ve elem dolu azaba duçar olacakları bildirilmektedir. Ayrıca Allah'ın yaratışındaki güç ve kudret (delilleri ile) göz önüne serilmektedir.

İkinci bölümde (12-19. ayetler) Hz. Lokman'ın (a.s.) hikmet dolu kimliği ön plana çıkarılarak oğluna yaptığı nasihatlerinden bahsedilmiştir. Bu kısımda önemle üzerinde durulan konulardan bazıları Allah'a ortak koşmamak, anne baba hakkı, şükür, namaz, sabır, emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker, kibir, zulüm, tevazu ve Allah'ın murakabesidir.

¹⁵⁷ Ayrıntılı açıklama için bk. Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 4, 337-338; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, çev. Ahmet Efe vd., C. 11, (Risale Yayınları: İstanbul, 2013), 150-157; Lokmân, 31/14-15.

¹⁵⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. 4, 524.

¹⁵⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. 4, 506. Ayrıca bk. Ömer Çelik, *Hakk'ın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri*, C. 4 (Erkam Yayınları: İstanbul, 2021), 37.

¹⁶⁰ Üzüm, "Lokman Sûresi" 27/210.

Üçüncü bölümde (20-32. ayetler) Allah'ın kulları üzerindeki nimetlerinden bahsedilmekte, iyilik yapıp Allah'a itaat edenlerin durumu ve inkâr edenlerin akıbetleri hakkında bilgi verilmektedir. Allah'ın kâinattaki hükümlerine dair örnekler verilerek kullarının bundan ibret alması beklenmektedir. Allah'tan başka tapılan ne varsa hepsinin batıl olduğu bildirilmekte, hak olanın sadece Allah olduğu vurgulanmakta, Allah'ın varlık delilleri serdedilmektedir.

Dördüncü bölümde ise (33-34. ayetler) şeytanın aldatmasından kulların sakındırılarak kıyamet gününe hazırlanmaları istenmektedir.

Sûrenin son kısmında “mugayyebât-ı hamse” denilen beş husus dile getirilmiştir. Kıyametin kopacağı zamanın bilgisinin Allah katında olduğu, yağmuru O'nun indirdiği, rahimlerde olanı Allah'ın bildiği, kimsenin yarın ne kazanacağını ve nerede öleceğini bilemeyeceği bilgisi verilmiştir.¹⁶¹

Sûrenin indiği dönem, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) işkencelerin henüz başlamadığı ancak karşı çıkış ve inkârın bulunduğu Mekke'deki davet dönemidir. Bu dönemde İslamiyet'le şereflenmiş gençlere verdiği mesajlar önemlidir. Allah'a itaatten sonra anne babaya itaat vurgulanmakta fakat küfür ve şirke düşürme söz konusu olursa kimseye itaat edilmemesi öğütlenmektedir. Küfür ve şirkin kişiyi düşüreceği kötü akıbetten, imanın ve tevhidin ise kulu saadete ulaştıracağından bahsedilmektedir. Aklını kullanmayı, kâinattaki ayetlere bakarak ibret almayı ve bunlar hakkında derin derin düşünerek gerçeği kavramayı öğütlemektedir.¹⁶²

2.2.1. Sûrenin Nüzul Sebebi

Kureyşlilerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) anne babaya iyilik ve Lokman kıssası ile ilgili olarak sordukları sorular üzerine nazil olduğu bildirilmektedir.¹⁶³ Ayrıca yedinci ayetinin Nadr b. Hâris'in bir davranışı üzerine nazil olduğu rivayet edilmiştir. Nadr b. Hâris, İslamiyet'in yayılmasını engellemek için şarkıcı cariyelerini Müslüman olmayan kimselere gönderir ve onlara içki içirip şarkı söylemelerini tavsiye ederdi.

¹⁶¹ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 4, Lokmân 31/1-34.

¹⁶² Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C. 13, 71-75.

¹⁶³ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâkî Öğütler*, 24.

Gönderdiği kişiye de cariye'nin davet ettiği şeyin Muhammed'in (s.a.v.) davet ettiğinden daha hayırlı olduğunu söylerdi. Böylece Kureyşlileri Kur'ân dinlemekten alıkoymuş olurlardı.¹⁶⁴ Buna mukabil ayet-i kerimede Allah yolundan alıkoymak için boş sözler karşılığında hakikati değiştirenler için horlayıcı bir azabın olduğu bildirilmektedir.¹⁶⁵ Diğer bir rivayette ise, Nadr b. Hâris, Pers diyârından Acem kitapları satın alarak Kureyşlilere o bölgelerdeki çeşitli kiswa ve kralların hikayelerini okuyarak onların ilgisini çeker, bu şekilde Müslümanları Kur'ân-ı Kerîm dinlemekten uzaklaştırmış olurdu.¹⁶⁶

2.2.2. Lokman Sûresinin Fazileti

Lokman sûresinin fazileti ile ilgili kaynaklarda birtakım rivayetlere rastlanmaktadır. Zemahşerî (öl. 538/1144) ve Beydâvî (öl. 685/1286) tefsirlerinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.); "Lokman sûresini okuyanlara kıyamet günü Lokman'ın yoldaş olacağı ve o kimseye iyiliği yapan ve kötülükten de meneden kimselerin adedince onar onar sevap verileceği" beyanından bahsetmektedirler.¹⁶⁷ Ancak bu rivayetin mevzu olduğu bildirilmiştir.¹⁶⁸

2.2.3. Lokman Sûresinde Konumuzla İlgili Öne Çıkan Kavramlar

2.2.3.1. Hikmet

Hikmet, ders yahut öğüt vermek amacıyla hayat tecrübesi ifade eden ve manası doğru olan peygamber, âlim, hatip gibi seçkin kimseler tarafından söylenmiş olan sözdür.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Taberî, *Muhtasaru Tefsiri 't-Taberî*, C. 4, 1775.

¹⁶⁵ Lokmân 31/6.

¹⁶⁶ YAZIR, *Hak Dîni Kur'an Dili*, C. 4, 509-510; Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidi 't-tenzîl ve Uyûni 'l-Ekâvil fi Vücûhit-te'vil*. ed. Murat Sülün, C. 5, (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: İstanbul, 2018), 262-264.

¹⁶⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. 5, 302; Ebû Saîd el-Beydâvî, *Envârü 't-tenzîl ve Esrârü 't-te'vil*, C. 3, trc. Şadi Eren, 2. bs., (Selsebil Yayınları: İstanbul, 2011), 529.

¹⁶⁸ Üzüm, "Lokman Sûresi" 27/210-211.

¹⁶⁹ İsmail Durmuş, "Mesel", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/293-297.

Elmalılıya göre; bilginin faydalı amele götürmesi (yakîn), faydalı amelin bilgiye dayanarak ortaya konulması (lehte ve aleyhte olan hükümler), amel ve ilimde sağlam (muhkem) olmak hikmetin özüdür. Amel olmadan bilgi, hikmet anlamına gelmemektedir. Doğru ve faydalı bilgi davranışla birleştiği zaman hikmet ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde akıl da tefekkür ve tezekkür ettiği takdirde hikmeti kavrayabilir. Tek başına yeterli değildir.

Hikmetin ayrıca sözde ve amelde (davranışlarda) isabet etmek, eşyanın hakikatine vakıf olmak¹⁷⁰ ve her şeyi kendi konum ve mertebesine yerli yerince koymak yani adalet anlamı da bulunmaktadır. Sonuç itibarı ile kişiyi fayda ve iyiliğe götüren, kötülük ve zararına olandan uzaklaştıran eylemler de hikmetin manalarındandır.¹⁷¹ Burada menfaat ve maslahata götüren “muhabbetullah”;¹⁷² kötülük ve mefsedetten koruyan da “mehafetullah”¹⁷³tır. Muhabbetin yükselmesi ile mehafet de yükselmektedir. “Hikmetin başının Allah korkusu olması” sözünün manası bu şekilde izah edilmiştir.¹⁷⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “hikmet” kavramları muhtelif manalarda kullanılmıştır. Mukâtil’e göre; Lokman sûresindeki kullanımı “fehm-ü ilim” anlamındadır ki burada kastedilen doğru ve yanlışa götürececek bilginin amel olarak ortaya konulması, dinî meselelerde anlayış sahibi, sözlerinde isabetli ve ileri görüşlü olmaktır.¹⁷⁵

Katâde hikmeti “İslam dini hakkındaki bilgi ve anlayış” olarak yorumlarken;¹⁷⁶ Abduh “aklın en güzel şekilde kullanılma iradesi” olarak tarif etmiştir. Bu yaklaşım İbn Abbas’ın hikmeti “Kur’an’ı anlamak” olarak yorumlaması ile paralellik arz

¹⁷⁰ Burada sadece bilmek yetmez idrak etmek de önemlidir. Bu da peygamberlere ve Allah dostlarına bahşedilmiş bir özelliktir.

¹⁷¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C. 1, 967-977, 981.

¹⁷² Allah sevgisi

¹⁷³ Allah korkusu

¹⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C. 1, 983-984.

¹⁷⁵ Lokmân, 31/12, A.g.e., 977, 980.

¹⁷⁶ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’an-ı Kerîm Tefsiri*, C. 12, 6401-6443.

etmektedir.¹⁷⁷ İmam Gazzâli Hazretleri hikmeti; “Allah Teâlâ’nın övdüğü, çok kıymetli bir vasıf” olarak tanımlamakta ve “hakîm” sıfatının son derece dikkatli kullanılmasını öğütlemektedir.¹⁷⁸ *et-Te’vilâtü’n-Necmiyye*’de; “Hikmet, vahyin dengidir.” denilmektedir. Hz. Peygamber’in (s.a.v.): “Bana Kur’ân ve bir de onun dengi verildi.” ifadesinde kastedilenin “hikmet” olduğu bildirilmiştir.¹⁷⁹

Hz. Lokman’a verilen hikmet ise, “varlıkların tanınması ve hayırlı işlerin yapılması,¹⁸⁰ ilim ve amelin uygunluğu,¹⁸¹ fıkıh ve anlayış,¹⁸² dinde anlayış sahibi olma ve sözünde isabet etme kabiliyeti”¹⁸³ anlamlarına gelmektedir.

İslamiyet’in ilk yıllarında “hikmet” kelimesi Hz. Lokman’a ait olduğu öne sürülen ifadeler veya tecrübe birikimiyle söylenen özlü sözler anlamında kullanılmaktaydı. Yine Hz. Lokman’a ait olduğu bilinen “*Hikmet Mecmuası*”ndan bahsedilirken de “hikmet” tabiri kullanılmaktaydı. Hadis-i şerifte -Yemen’den gelen heyeti karşılama esnasında- hikmet sahibi “Lokman”a işaret edilerek; “İman Yemenli’dir, hikmet Yemenli’dir”¹⁸⁴ buyurulmuştur. Bu söz ile aynı zamanda Hz. Lokman’ın Yemen’de bulunan Âd kavmine mensup olduğuna atıf yapıldığı ileri sürülmektedir.¹⁸⁵

Hikmetin; “Peygamberlere ve Allah’ın seçtiği kimselere verdiği bir ihsan ve güzel söz söyleme kabiliyeti” olduğu bildirilmiştir. Bu açıdan hakka davet etmekte en başta “hikmet üzere” davet zikredilmektedir.¹⁸⁶ Davetin “hikmet üslubu” üzere olması; “Davet İlmi’nin tespit edip davetçilere sunduğu, her şeyin yerli yerinde olduğu,

¹⁷⁷ İlhan Kutluer, “Hikmet”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1998), 17/503-511.

¹⁷⁸ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-dîn*, C. 1, 99.

¹⁷⁹ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, C. 15, 188.

¹⁸⁰ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât, Kur’an Kavramları Sözlüğü*, “h-k-m” md., trc. Abdülbâki Güneş ve Mehmet Yolcu, 3. bs., (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 301.

¹⁸¹ Zemahşerî ve Râzî bu görüştedir. Bilgi için bk. Kutluer, “Hikmet”, 17/503-511.

¹⁸² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, C. 2, 205-214.

¹⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü’z-zühd*, 54.

¹⁸⁴ Müslim, “İmân”, 88-90.

¹⁸⁵ Kutluer, “Hikmet”, 17/503-511.

¹⁸⁶ en-Nahl, 16/125.

davetçinin muhataba göre ne söyleyeceği, hangi konuları, hangi sıralama ile ne kadar ve nasıl anlatacağının belirlenmiş olduğu yöntemle yapılması” anlamındadır.¹⁸⁷

Sûrede “Lokman’a hikmetin verildiğinin” bildirilmesi; “Lokman’ın hikmet sahibi bir kimse olduğu, uyguladığı metodun da ‘hikmet üzere’ olduğu” sonucunu göstermektedir.¹⁸⁸ Bu açıdan ailede çocuğa eğitim verecek kimsenin “hikmet sahibi” olması, verdiği eğitimi de “hikmet” üzerine bina etmesi, etkili bir iletişim için önemlidir.

Hikmet ve Şükür İlişkisi: Hikmet; çok geniş anlam muhtevası olmakla birlikte bilgi, akıl, anlama ve kavrama yeteneği¹⁸⁹ olarak tarif edilebilir. Ayet-i kerimede Lokman’a şükretmesi için hikmetin verildiğinden bahsedilmektedir.¹⁹⁰ Buna göre şükredebilmek için hikmet gerekli olduğu gibi verilen hikmete şükretmek de ayrıca gerekmektedir. Yani şükredebilme yetisi akıl, anlama ve kavrama yeteneğini gerektirmektedir. Olayların iç yüzünü kavramak, doğruya ulaşmak ve hakiki sebebi, müsebbibi’l-esbâbı idrak edebilmek akıl ve bilgi gerektirmekle beraber bu kavrayış Allah’a şükretme sonucunu da gerektirmektedir.¹⁹¹ Bu şükürün bir nişanesi, kendisine bahşedilen hikmet gereği şirkten uzak durmak ve bütün fiillerinde Allah’ın rızasını gözetmektir. Kendisine hikmet verilenlerin içinde, şükreden kimsenin dünyada ve ahirette şükretmesinin faydasını göreceği, kendisine verilen nimetlerin kat kat artacağı; buna mukabil hikmeti Allah’a değil de nefesine izafe ederek nankörlük edenin ise asıl kaybeden olacağı, Allah’ın kulun şükürüne ihtiyacı olmadığı bildirilmiştir.¹⁹² Bu nedenle hikmetin sonucu, kendisine sayısız nimetleri bahşetmesine karşılık olarak kişiyi Allah’a şükretmeye götürmektedir. Lokman da -diğer ayet-i kerimelerde belirtildiği üzere- Allah’ın vermiş olduğu hikmetle O’nun rızasına uygun amellerde bulunarak şükürünü eda etmektedir.

¹⁸⁷ Murat Kaya, “Davet İlmi Metodolojisi”, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*, ed. Hasan Kâmil Yılmaz ve Faruk Kanger, (İstanbul: Ensar, 2021), 85.

¹⁸⁸ Şemsettin Dursun, *Gönül Dili ve İletişim*, 2. bs., (İstanbul: Asalet Yayınları, 2022), 32.

¹⁸⁹ Kutluer, “Hikmet”, 17/503-511.

¹⁹⁰ Lokman, 31/12.

¹⁹¹ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, 101-103.

¹⁹² Lokman, 31/12; Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, C. 4, 513-514.

2.2.3.2. Hamd ve Şükür

Hamd, Allah'ın azameti, ilahî sanatı ve tecellileri karşısında medh ve senada bulunmak; şükür ise Allah'ın ihsan ettiği nimete karşılık söz veya davranışla teşekkür etmektir.¹⁹³ Şükrün tezahürü, kulun sahip olduğu nimetlerin Allah'tan olduğunu bilmesi ve verilen nimetleri O'nun rızasına uygun olarak kullanmasıdır.¹⁹⁴

Hamd sadece Allah'a yapılabilirken; şükür Allah'a ve kullara karşı olabilmektedir.¹⁹⁵ “Şükür” kelimesi, daha çok Allah'a izafe edilirken; kullara karşı yapılabildiği “teşekkür” denilmektedir. Şükrün zıddı, nimeti inkâr etme ve nankörlük anlamında küfürdür.¹⁹⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a hamd etmek ve şükretmek emredilmekte,¹⁹⁷ nankörlükten ise uzak durulması istenmektedir.¹⁹⁸

Allah'ın kendisine hamd ve şükür halinde bulunanlardan razı olduğu¹⁹⁹ ve şükredenlerin nimetlerini artıracığı²⁰⁰ bildirilmektedir. Herhangi bir işe başlarken Allah'a hamd ederek başlamanın önemine vurgu yapılmaktadır. Şükredenlerin az olduğunun bildirilmesi²⁰¹ şükür vazifesini yerine getirmenin zor olduğunu göstermektedir.

Şükür, nimeti verenin Allah olduğunu bilerek verilen nimetleri Hakk'ın rızasına uygun olarak kullanmaktır.²⁰² Şükürden gafil olunduğu zaman nimet, külfete dönüşmektedir. Şükredebilmek için nimet sahibini tanımak gereklidir. Allah'ın nimetine şükreden, kendi için şükretmiş olur. Zira şükretmesinden dolayı Allah Teâlâ kendisine bol sevap

¹⁹³ Topbaş, *Nebiler Silsilesi* 3, 198.

¹⁹⁴ Komisyon, *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. 4, 156.

¹⁹⁵ Lokman, 31/14.

¹⁹⁶ Mustafa Çağrı, “Şükür”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2010), 39/259-261.

¹⁹⁷ Lokman, 31/14; el-A'râf, 7/144; Sebe', 34/13; el-Bakara, 2/152, 172; el-İsrâ, 17/111.

¹⁹⁸ el-Bakara, 2/152.

¹⁹⁹ ez-Zümer, 39/7; Müslim, “Zikir”, 89; Tirmizî, “Et'ime”, 18 (1816).

²⁰⁰ İbrahim, 14/7.

²⁰¹ Sebe', 34/13.

²⁰² Komisyon, *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. 4, 156.

ve mükâfat vereceğini vadetmiştir.²⁰³ Allah'ın (c.c.) verdiği nimetlere karşı nankörlük yapan ise kendisine kötülük etmiş olur. Çünkü bu nankörlüğü sebebiyle Allah Teâlâ tarafından cezalandırılacağı bildirilmiştir.²⁰⁴

İsfahânî'ye göre bir kimsenin kendisinden üstün olana şükrü hizmet, dua ve övgü ile; aynı seviyede bulunduğu kimseye şükrü iyiliğe iyilikle mukabelede bulunmakla; daha alt seviyede bulunana şükrü ise ödüllendirme ile olmaktadır.²⁰⁵

Şükür hamde göre daha hususiyet ifade etmektedir. Hamdin içinde iyilik yapana övgü de bulunmaktadır. Şükürde ise iyilik yapana teşekkür vardır. Şükür nimete mukabil yapılabilirken; hamd hem nimet karşılığında hem Allah'ın sonsuz güç ve kudreti karşılığında da olabilmektedir. Dolayısıyla hamd kavramı bazen şükürün yerine de kullanılabilir. Şu hâlde her şükür aynı zamanda bir hamd sayılabilmekte ancak her hamd şükür olmamaktadır.²⁰⁶

İslam'a göre hamd ve tevhid iç içedir. Çünkü hamd sadece Allah'a mahsustur.²⁰⁷ Bu, tevhid inancının da bir gereğidir.²⁰⁸ "Elhamdülillah" ifadesi, tevhid anlamını da barındırmaktadır. "Lâ ilâhe illallah" cümlesi ise, sadece tevhidi içermektedir. Elhamdülillah ifadesinde bir zaman kaydı bulunmamaktadır. Bu itibarla Allah'a yapılan hamd ve övgünün sınırsız olduğu anlaşılmaktadır. Kâinatta hiçbir varlık olmasa da yüce Allah, hamd ve övülmeye layık olan yegâne zattır. Bu nedenle insanlar hamd etsin veya etmesin O zaten ezelden ebede hamd edilendir. Hamîd sıfatı da burada açığa çıkmaktadır.²⁰⁹ Hadis-i şerifte en üstün zikrin "Lâ ilahe illallah", en faziletli

²⁰³ Âl-i İmrân, 3/144-145; en-Nisâ, 4/147.

²⁰⁴ Taberî, *Muhtasaru Tefsîri't-Taberî*, C. 4, 1777-1778.

²⁰⁵ Çağrı, "Şükür", 39/259-261.

²⁰⁶ Komisyon, *Hayat Rehberi Kur'an*, C. 4, 157, 179.

²⁰⁷ el-Fâtiha, 1/2; el-En'âm, 6/1; el-Mü'min, 40/65; Sebe', 34/1; el-Kasas, 28/70; es-Saffât, 37/182.

²⁰⁸ ez-Zümer, 39/29.

²⁰⁹ Komisyon, *Hayat Rehberi Kur'an*, C. 4, 183.

duanın ise “Elhamdülillah” olduğu bildirilmiştir.²¹⁰ Hamd, bollukta da darlıkta da yapılmalıdır.

Şakik-i Belhî'ye göre; Allah'ın nimetleri karşısında kemâli ile hamd etmenin üç mertebesi bulunmaktadır:

- 1- Allah kuluna lütufta bulunduğu zaman, kimden geldiğini bilmesi,
- 2- Allah'ın ihsan ettiğine az veya çok demeden rıza göstermesi,
- 3- Allah'ın nimetinden elde ettiği kuvvet bedeninde bulunduğu sürece, O'na isyan etmemesidir.²¹¹

Bazen lütuf gibi görülen kahr, kahr gibi görülen lütuf olabilmektedir. Karşılaşılan musibetlere hamd ve şükür haliyle karşılık vermek, kula vadedilen kalbî huzur ve sekinete ulaşmaya vesile olmaktadır.²¹²

Lokman sûresinde Hz. Lokman'a “şükretmesi için” hikmetin verildiğinden bahsedilmektedir.²¹³ Bu ifadeden, şükreden kimseye şükür halinin devamı için hikmet aleminin kapılarının açıldığı anlaşılmaktadır.²¹⁴ Diğer ayet-i kerimede “Bana ve anne babana şükret” buyurulmak suretiyle şükür kavramının tekrarlandığı görülmektedir. Aynı şekilde hamd kavramı da “hamîd” sıfatıyla birlikte surede tekrarlanmaktadır. Bu tekrarlar, hamd ve şükürün ehemmiyetini ifade etmesi bakımından önemlidir.

Şükür, aslında hikmetin bir ürünüdür. Lokman (a.s.) kendisine verilen hikmete uygun olarak “şükreden kul” olarak davranmaktadır. Ondaki hikmetin tezahürü, “şükürlü bir kul” olmasıdır. Lokman sûresi 14. ayette “أَنْ اشْكُرْ” ifadesinde “أَنْ” den sonra emir kipi bulunmaktadır. Arapça gramer kaidesine göre normalde “أَنْ” edatından sonra muzari fiil gelmektedir. Ayet-i kerimede fiilin “أَنْ يَشْكُرَ” şeklinde fiil-i muzari olarak değil de emir kipi şeklinde gelmiş olması Lokman'ın kendisine sürekli şükür halinde bulunmayı emrettiği, olumlu ve olumsuz durumlarda dahi bu bilinçle hareket ettiği anlamını ifade edebilir. Bu yaklaşımda olayların gerçekliğini kabul ederek şükre

²¹⁰ Tirmizî, “Deavât”, 9 (3383).

²¹¹ Murat Kaya, *Efendimiz'den Hayat Ölçüleri*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2007), 255.

²¹² Topbaş, *Nebiler Silsilesi 3*, 200.

²¹³ Lokmân, 31/12.

²¹⁴ Topbaş, *Nebiler Silsilesi 3*, 199.

odaklanma hali bulunmaktadır. Zor durumlarla karşılaşılsa da zihni “şükretmeye” odaklayarak olumlu olanları görmeye çalışmak, bazı fırsatları görebilmeyi de mümkün kılmaktadır. İşte Lokman’ın bu yaklaşımı ondaki hikmetli davranış olarak açığa çıkmaktadır. Bu şekilde bir yaklaşımla problemin içinde bir çıkış yolu bulunabilmektedir. Hz. Lokman’a “şükretmesi için hikmetin verilmesi” ifadesi, bu şekilde anlaşılabilir. Bu durumda “şükür” hikmetin bir ürünü olmaktadır. Buna göre hikmet ehli olmakla şükür ehli olmak arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır, denilebilir.²¹⁵

Daha sonra konu müminlere dönmekte, Allah Teâlâ kullarıyla iletişime geçerek onların da şükretmesini beklemektedir.²¹⁶

Aile içi iletişimde de ebeveyn, kendisi sürekli şükür halinde bulunmak suretiyle bir yandan Rabbi ile iletişimini güçlendirirken diğer yandan olayların içinde yeni fırsatları bulup değerlendirmekle çocukları ile olan iletişimini güçlendirebilir. Aynı zamanda çocuklarını da şükretmeye alıştırarak onların Rabbi ile olan bağlarını ve günlük hayatlarında karşılaşacağı olumlu/olumsuz durumlarda hikmetli davranma yollarını öğretebilir.

Şükürün üç derecesi vardır:

Lisanî Şükür: Şükürün en alt derecesidir. Nimet sahibine olan memnuniyetin ifade edilmesidir. Kişinin dil ile Rabbine: “Şükürler olsun” demesi, nimeti vereni hatırlayıp ikrar etmesidir.²¹⁷

Fiilî Şükür: Allah’ın ihsan ettiği nimetleri yine Allah yolunda O’nun emrine uygun olarak sarfetmesidir. Buna göre zenginliğin şükürü, malını infak etmek, israftan sakınmak; ilmin şükürü, onunla amel edip başkalarına öğretmek; beden şükürü ise bütün uzuvları meşru olarak Hakk yolunda kullanmaktır.²¹⁸

²¹⁵ Reyhan Özyağlı, “Hanımlara Tefsir Dersleri Psikolog Reyhan Özyağlı”, *Telegram*, <https://t.me/SRT6o0UEClwr9XTQ> [27.04.2024].

²¹⁶ Lokmân, 31/14.

²¹⁷ Topbaş, *Nebîler Silsilesi 3*, 203.

²¹⁸ A.g.e., a.y.

Kalbî Şükür: Kulun Rabbinden gelen her hale razı olması durumudur. Allah'ın nimetlerine şükretmenin gerçek manada mümkün olmadığı, beşer gücünün buna kifayet etmediği bilinmektedir. Peygamberlerin tamamı layığı ile şükredemedikleri için her zaman istiğfar halinde bulunmuşlardır.²¹⁹ Allah Rasûlü de (s.a.v.) günde yüz defa yahut yetmiş defadan fazla istiğfar ettiğini²²⁰ bildirmiştir. Bu konuda kula düşen acziyetini idrâk ederek bağışlanma dilemek, bütün nimetlerin Cenâb-ı Hakk'tan olduğunun bilincinde olmak ve gücü yettiği ölçüde şükürünü eda etmeye çalışmaktır.²²¹

2.2.3.3. Küfür

“Küfr” kelimesi, bir şeyi örtmek, gizlemek,²²² inkâr etmek, nankörlük etmek, tasdik etmemek, kaçınmak, imandan çıkmak²²³ anlamlarındadır. Terim olarak; “Allah'ın varlığı ve birliği gibi dinin temel esaslarından olan inançları inkâr etmek” demektir.²²⁴ Küfrü benimseyene “kâfir” denilmektedir. Nükr kökünden türetilmiş “inkâr” da aynı anlamı ifade etmektedir. Nifak kelimesi de itikâdî olduğu takdirde küfürle irtibatlıdır.²²⁵

²¹⁹ A.g.e., 204.

²²⁰ Müslim “Zikir” 41, 42 (2702); Ayrıca bk. Ebû Dâvûd “Vitr” 26; İbni Mâce “Edeb” 57; Tirmizî “Tefsir” 47/1.

²²¹ Topbaş, *Nebiler Silsilesi* 3, 204.

²²² İsfahânî, *Müfredât*, “k-f-r” md., 918.

²²³ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu‘cemü'l-müfehres li Elfâzi'l-Kur‘âni'l-Kerîm*, “k-f-r” md., (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990), 605-613.

²²⁴ Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 10. bs. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), 1279.

²²⁵ Ayrıntılar için bk. Ömer Çelik, Mustafa Öztürk ve Murat Kaya, *Üsve-i Hasene 2*, (Erkam Yayınları: İstanbul, 2004), 191; Ayrıca bk. A. Saim Kılavuz, *İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, (İstanbul: Ensar, 1993), 45.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın küfre asla razı olmayacağı,²²⁶ kâfir olarak ölenlerin ebedî cehennemde kalıp azaplarının hafifletilmeyeceği bildirilmiştir.²²⁷ Mümin bir kimseyi kâfir olarak nitelemenin, kişiyi küfre götüreceği hadis-i şerifte bildirilmektedir.²²⁸ Allah'a ortak koşmak şeklinde tabir edilen şirk de küfrün bir çeşididir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a ortak koşanların bağışlanmayacağı bildirilmektedir.²²⁹ Hadis-i şerifte de şirkin en büyük günah olduğu bildirilmiştir.²³⁰ Müslümanın dinden dönmesi demek olan irtidat da küfrün bir çeşidi olarak bilinmektedir.²³¹

Küfür ortaya çıkma şekillerine göre dört kısma ayrılmaktadır:

- 1- Küfr-i inkârî: Kişinin Allah'ı, peygamberi, peygambere indirilen kitabı kalbiyle kabullenmeyerek dili ile de bunu ikrar etmesidir.
- 2- Küfr-i cühûd: Kişinin kalbiyle Allah'ı bilip diliyle ikrar etmemesi, inkâr etmesidir.
- 3- Küfr-i inâdî: Kişinin kalpten Allah'ı bilip diliyle de ara sıra ikrar ettiği halde çeşitli sebeplerle (makam, şöhret, haset, kibir vb.) İslam'ı din olarak benimsememesidir.
- 4- Küfr-i nifak: Kişinin diliyle inandığını söyleyip kalbiyle kabul etmemesidir.²³²

Lokman sûresinde "küfr" kavramı şükürün zıddı olarak nankörlük anlamında kullanılmıştır. Allah'ın verdiği nimetler karşısında şükretmeyerek küfrân-ı nimet edenlerin zararlarının kendilerine olacağı, Allah'ın onların tasdikine ihtiyacı olmadığı bildirilmiştir.

Ayet-i kerimede şükür ifadesinin Arapça gramer kalıbına göre muzari fiil; küfür ifadesinin ise mazi fiil şeklinde getirilmesi, nimetin devam etmesi neticesinde şükürün

²²⁶ ez-Zümer, 39/7.

²²⁷ el-Bakara, 2/161-162.

²²⁸ Buhârî, "Edeb", 73 (6103, 6104, 6105); Müslim, "İmân", 111; Tirmizî, "İmân".

²²⁹ en-Nisâ 4/48.

²³⁰ Müslim, "İman", 37.

²³¹ Mustafa Sinanoğlu, "Küfür", *DİA*, (Ankara: TDV Yay., 2002), 26/533-536.

²³² Sinanoğlu, "Küfür", *DİA*, 26/533-536; Kılavuz, *İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 41-42.

de devamlılığına işaret ederken, küfrün ise sona erdirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Diğer yandan muzari sigayla getirilmiş olan şükür ifadesinden hiçbir kulun tam ve kâmil anlamda şükredemeyeceği dolayısıyla her an şükretmeye muhtaç olduğu; mazi sigayla getirilen küfür ifadesinden ise inkârın, nankörlüğün hakkıyla tahakkuk ettiği anlamları çıkarılabilir.²³³

Sûrede şükür ve küfür kavramlarının zikredilmesi ile kulun daima Allah'ın nimetlerinin farkında olarak itaat ve şükür tavrını içselleştirmesi, nankörlük ve isyandan ise uzak durmasına işaret edilmektedir.

Elmalılı buradaki nankörlüğü (küfür) kişinin Allah'ın verdiği hikmeti kendinden bilerek “ben yapıyorum” tavrı içerisinde küfre düşme durumu olarak tarif etmiştir. Bu durumda onun bu nankörlüğü kendi aleyhine dönmektedir.²³⁴

Bir eğitimci olarak anne-babanın evladına Allah'ın nimetleri karşısında şükretmeyi, nimeti verenin gerçek sahibinin Allah olduğunu hatırlatarak küfrân-ı nimete düşmemeyi küçük yaşlardan itibaren aşılması, ayet-i kerimeden çıkarılabilecek bir sonuçtur.

2.2.3.4. Şirk (Allah'a Ortak Koşmak)

Şirk, kelime olarak “ortak olmak, ortaklık” anlamındadır. İstılahta ise, Allah Teâlâ'nın zat, sıfat ve fiillerinde ortağı olduğunu kabul etmek, O'na ibadette başka varlıkları ortak koşmaktır. Ortak koşana “müşrik”, ortak koşulana ise “şerik” denilir.²³⁵ Ortak koşmak iki şekilde olur:

- 1- Büyük şirk: Allah'ın ortağı bulunduğunu kabul etmektir ki; küfrün en büyüğüdür. Allah Teâlâ kendisine ortak koşulmamasını emretmekte²³⁶ ortak

²³³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb/et-Tefsîru'l-kebîr*, trc. Suat Yıldırım vd., C. 18, (Huzur Yayınları: İstanbul, 2013), 153.

²³⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. 4, 513-514.

²³⁵ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2010), 39/193-198.

²³⁶ el-En'âm, 6/151; el-Kehf, 18/110.

koşanları asla bağışlamayacağını bildirmektedir.²³⁷ Allah'a ortak koşan O'na büyük bir iftira atmaktadır.

- 2- Küçük şirk: Yapılan bazı işlerde Allah'la birlikte başkalarının da hoşnutluğunu beklemektir. Allah'a ait olan yetki ve salahiyetleri O'nun yarattığı başka bir varlıkta görmektir.²³⁸ Bunun karşılığı riya ve nifaktır.²³⁹ Şirk de en çok bu alanda ortaya çıkmaktadır.²⁴⁰ Ayet-i kerimelerde de buna işaret buyurulmaktadır.²⁴¹ Hz. Peygamber (s.a.v.) de şirki büyük günahların en büyüğü olarak nitelemekte²⁴² ve ümmeti hakkında en fazla küçük şirke düşmelerinden korktuğunu ifade etmektedir.²⁴³

Lokman (a.s.) oğluna öğüt verirken ilk olarak şirkten sakındırarak sözüne başlamakta, şirki “büyük bir zulüm” olarak nitelemektedir.²⁴⁴ Çünkü şirk Allah katında günahların en büyüğü ve en çirkin suçtur.²⁴⁵ Kişiyi küfre götürmesi neticesinde ebedi cehenneme sürüklemektedir.²⁴⁶ Bu nedenle Lokman (a.s.) inanan kimse de olsa imanını koruyamadığı zaman birtakım sebeplerle şirke düşebilme ihtimaline karşı oğlunu, “imanını şirk ve diğer tehlikelerden koruması gerektiği” yönünde uyarmaktadır. Bu nedenle Allah'a iman eden bir müminin -Allah'ın “kendinizi ve ehlinizi ateşten koruyunuz” emri mucibince- aile fertlerini bu konularda eğitmesi, iman esaslarını tam olarak öğretip şirkten korunma yollarını göstermesi elzemdir.²⁴⁷

²³⁷ en-Nisâ, 4/48, 116; Ayrıca bk. el-Mâide, 5/72.

²³⁸ Murat Kaya, *Ebedi Kurtuluş Yolu*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2010), 27.

²³⁹ İsfahânî, *Müfredât*, “ş-r-k” md., 548-549.

²⁴⁰ Adem Ergül, *Kalbî Hayat*, (İstanbul: Altınoluk, 2000), 293-294.

²⁴¹ el-A'râf, 7/190; Yûsuf, 12/106.

²⁴² Buhârî, “Edeb”, 6 (5976), (5977).

²⁴³ Ergül, *Kalbî Hayat*, 297-298.

²⁴⁴ Lokman, 31/13.

²⁴⁵ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, trc. Sadrettin Gümüş ve Nedim Yılmaz, C. 5 (Ensar Neşriyat: İstanbul, 1995) 20.

²⁴⁶ Topbaş, *Nebiler Silsilesi 3*, 189.

²⁴⁷ Yargıcı, “Kur'an'a Göre İnsanın Kendisini ve Ailesini Ateşten Koruması”, 47.

2.2.3.5. Zulüm

Zulüm, bir şeyi ait olmadığı bir yere koymak demektir.²⁴⁸ Diğer bir ifadeyle Allah'ın insanlar için koymuş olduğu fitrî düzene başkaldırarak onu bozmak, yani Allah'ın koyduğu çizgiyi aşmak, sınır tanımamak demektir.²⁴⁹ Az veya çok olsun haddi aşmaktır. Lugavî olarak; güçlü ve otorite sahibi kimselerin haksız uygulamaları, eziyet, cefa şeklinde tarif edilmiştir.²⁵⁰ Zulmü uygulayan kimseye “zalim” denilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ı inkâr edenler (kâfirler), zalim olarak nitelenmektedir.²⁵¹ Allah Teâlâ zalimleri asla sevmediğini,²⁵² zulmedenlerin zulmünün karşılıksız kalmayacağını,²⁵³ kendisinin de dünyada ve ahirette kullarına asla zulmetmeyeceğini bildirmiştir.²⁵⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.) zulümden sakınmayı öğütlemektedir.²⁵⁵ Zulmün karşıtı; bir şeyi layık olduğu yere koymak, düzgün hale getirmek anlamında olan adalettir.²⁵⁶

Zulüm üç kısma ayrılmaktadır:

- 1- Allah ile kul arasındadır. Bu çeşit zulmün en büyüğü şirk, küfür ve nifaktır.
- 2- İnsanların kendi cinsleri arasındadır. Yekdiğerine haksızlık etmek, adaletli davranmamak vb. şekillerde ortaya çıkmaktadır.

²⁴⁸ İsfahânî, *Müfredât*, (z-1-m) md., 658; Mustafa Çağrııcı, “Zulüm”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2013), 44/507-509.

²⁴⁹ Komisyon, *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. 5, 193.

²⁵⁰ Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 2243.

²⁵¹ el-Bakara, 2/254.

²⁵² Âl-i İmrân, 3/140.

²⁵³ Hûd, 11/67, 102. Ayrıca bk. Âl-i İmrân, 3/151; el-Mâide, 5/29; el-Kehf;18/59; el-Ankebût, 29/14, 40; et-Tûr, 52/47; Buhârî, “Tefsir”, 11/5; Müslim, “Birr”, 61.

²⁵⁴ el-Mü'min, 40/31; Kâf, 50/29; en-Nisâ, 4/77, 124; Âl-i İmrân, 3/25, 182; el-Enfâl, 8/51; el-Hac, 22/10; Müslim, “Birr”, 55 (2577). Ayrıca bk. Mehmet Yaşar Kandemir, *111 Kudsi Hadis*, 2. bs. (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2023), 36-40.

²⁵⁵ Müslim, “Birr”, 56 (2578).

²⁵⁶ Komisyon, *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. 5, 193.

3- Kişi ile nefsi arasındadır. Kişilerin işledikleri günahlar, kötülükler ve benzer olumsuz davranışlardır.

Zulmün bu üç çeşidi de aslında kişinin kendi nefesine zulmetmesidir. Çünkü kişinin işlediği zulmün karşılığı er ya da geç kendisine dönecektir.

Lokman sûresinde şirkin büyük bir zulüm olarak nitelenmesi Allah ile kul arasındaki zulüm çeşididir. Burada Allah hakkı devreye girmektedir. Şirkte Allah'ın putların seviyesine indirilmesi ve putların yaratıcı konumuna yükseltilmesi anlamında iki tür haksızlık bulunmaktadır. Tabiatıyla bu davranış çift yönlü bir zulüm olmaktadır ki bunun ağırlığı ve büyüklüğünü ifade etmek için “azîm” sıfatıyla nitelenmektedir.²⁵⁷ “İman edip imanlarına zulüm karıştırmayanlar...”²⁵⁸ ayeti nazil olduğu zaman sahabe endişe ile Rasûlullah'a gelerek bunun kendileri için zor bir şey olduğunu söylemişlerdi. Rasûlullah (s.a.v.) Lokman sûresinde “şirkin büyük bir zulüm olduğunun”²⁵⁹ buyurulduğunu hatırlatarak orada kastedilen zulmün şirk anlamında olduğunu bildirmiştir.²⁶⁰

Hz. Lokman'ın oğluna ilk öğüt olarak şirkten uzak durmasını söylemesi anlamlıdır. Çünkü şirkin Hukukullah'ı çiğnemek olduğu gerçeğinden hareketle kişinin Allah'a karşı büyük bir haksızlık yapmış olacağını vurgulamaktadır. Bu nedenle oğlunu şirkten sakındırarak adalet dengesi içerisinde Allah'ın hakkını yerine koymasını ve zulümden kaçınmasını öğütlemektedir.

Ebeveyne düşen vazife de ilk öğüt olarak öncelikle evladının kalbini tevhid hakikatinin yerleştirilebileceği şekilde sâfi hale getirmesi yani şirk unsuru barındırabilecek her şeyden tasfiye etmesidir. Bu surette Allah'a karşı büyük bir haksızlık olan zulüm davranışından korunmuş olacaktır.

2.2.3.6. Anne-Baba Hakkı

Allah Teâlâ Lokman sûresinde Lokman'ın öğütlerinden bahsederken arada iki ayet-i kerimede anne babaya itaate dikkat çekmektedir. Burada Hz. Lokman'ın oğlunu

²⁵⁷ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlaki Öğütler*, 110.

²⁵⁸ el-En'âm, 6/82.

²⁵⁹ Lokman, 31/13.

²⁶⁰ Buhârî, “Ehâdîsü'l-enbiyâ”, 41 (3428, 3429); “Tefsir”, 31/1 (3776).

şirkten sakındırmasından sonra anne babaya itaatin zikredilmesi, konunun ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Bu ayet-i kerimelerin²⁶¹ Lokman'ın öğütlerinin arasında, cümle-i mu'tariza (ara cümle) olarak Hak Teâlâ'nın hitabı olduğu bildirilmiştir. Şirkten sakındırma hususunu tekit etmektedir. Bununla birlikte Hz. Lokman'ın sözlerinin devamı olduğu görüşü de bulunmaktadır.²⁶²

Allah Teâlâ sûrede insanların anne ve babasına iyi davranmasını tavsiye ettikten sonra özel olarak annenin çektiği zorluk ve sıkıntılardan bahsetmiştir. Bu nedenle anne hakkının babadan daha fazla olduğu bildirilmiştir.²⁶³ Ayette anne babaya itaat emredildikten sonra anne kelimesi özel olarak vurgulanmaktadır. Çünkü annenin çocuk üzerinde emeği daha fazladır. Hamilelik, doğum, emzirme gibi özel durumların varlığı annenin hakkını artırmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de kime iyilik edeceğini soran sahabeye üç sefer “annene” buyurduktan sonra “babana” diye tavsiye etmesi annenin hakkının önde olduğunu göstermektedir.²⁶⁴

Ayet-i kerimede “Bana ve anne babana şükret” ifadesi ile insanlardan, verdiği nimetlere karşı Allah'a şükretmesi; besleyip büyütmeleri, yetiştirip olgun bir kıvama getirmeleri sürecinde çektikleri bütün zahmetler karşılığında anne babasına da teşekkür etmesi istenmektedir. Burada Allah'ın hakkı öne alınmak suretiyle, Allah hakkının anne baba hakkından daha öncelikli olduğu vurgulanmıştır. Buna göre anne babaya teşekkür etmek Allah'a şükretmenin bir parçası olmaktadır. İnsanın dünyaya gelmesinin zahiri sebebi ebeveyn, hakiki sebebi ise Allah'tır (c.c.). Bu nedenle şükür önce gerçek sebebe yapılmaktadır. Bununla birlikte Allah Teâlâ'nın kendisine şükredilmesini istedikten sonra anne babaya teşekkür edilmesini hatırlatması, aynı zamanda anne babanın çocukları üzerindeki haklarını belirtmek içindir.

İnsanın anne babasına teşekkür etmesi, onlara itaat etmesi anlamındadır. Anne babaya iyi davranıp onlara itaat etmek, Allah'ın emrini uygulamak olduğundan aynı zamanda

²⁶¹ Lokmân, 31/14, 15.

²⁶² Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, C. 13, 532; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl*, C. 3, 518-519.

²⁶³ Taberî, *Muhtasarü Tefsîri't-Taberî*, C. 4, 1 numaralı dipnot, 1778.

²⁶⁴ Buhârî, “Edeb”, 2 (5971); Müslim, “Edeb”, 1, 2; Tirmizî, “Birr”, 1; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 120.

Allah'a itaat anlamına da gelmektedir.²⁶⁵ Ancak anne babanın Allah'a şirk koşması için çocuklarını zorlamaları durumunda anne babaya itaat edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bununla beraber dünyaya ait olan işlerde herhangi bir günah ve sorumluluk gerektirecek bir durum olmadığı takdirde anne babaya itaatin devam etmesi ve onlarla iyi geçinmeleri tavsiye olunmuştur.²⁶⁶ Anne babanın nafakasından, Müslüman olmasalar bile evladın sorumlu olduğuna da bu ayet-i kerime delil teşkil etmektedir. Süfyan b. Uyeyne; "beş vakit namaz kılanın Allah'a şükür vazifesini yerine getirmiş olacağını, namazlarının arkasından anne babasına dua eden kimselerin de onlara teşekkür etmiş olacağını" söylemiştir.²⁶⁷ Ayetin son kısmında ise "Dönüşünüz banadır." buyrulmak suretiyle kıyamet günü kulun verdiği bu söze sadık kalıp kalmadığının sorulacağı ifade edilmektedir.²⁶⁸

Söz konusu iki ayetin Sa'd b. Ebî Vakkas (Sa'd b. Mâlik) hakkında nazil olduğu bildirilmektedir. Sa'd İslamiyet'i kabul ettiği zaman annesi Sa'd'a:²⁶⁹ "Senin girdiğin dinde annenin hakkı çok üstündür, bana isyan etmen Allah'a isyan etmen anlamına gelir." demek suretiyle²⁷⁰ dininden dönmesi için açlık grevine başlamış ve eski dinine dönmediği takdirde bir daha yiyip içmeyeceğine dair yemin etmiştir. Sa'd ise son derece kararlı bir şekilde İslam'dan dönmeyeceğini belirttiği zaman annesi açlık grevini terk etmiştir.²⁷¹

²⁶⁵ Atilla Yargıcı, "Kur'an'a Göre İnsanın Kendisini ve Ailesini Ateşten Koruması" II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu: Hz. Peygamber ve Aile, 18 Kasım 2019, (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, 2019): 49.

²⁶⁶ Taberî, *Muhtasarı Tefsiri't-Taberî*, C. 4, 1778-1779.

²⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, C. 13, 535; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, C. 15, 200.

²⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, C. 13, 535.

²⁶⁹ Hamne binti Ebî Süfyan B. Ümeyye (Ebû Süfyan'ın yeğenin kızı) bk. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, C. 14, 552; Ayrıca bk. Yılmaz, *Kurân Ailesi*, 198.

²⁷⁰ Yılmaz, *Kurân Ailesi*, 198.

²⁷¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 4, 514-515; Zemahşerî, *Keşşâf*, C. 5, 274; Ayrıca bk. Komisyon, *Hayat Rehberi Kur'an*, ed. Mehmet Paçacı vd., C. 2 (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: Ankara, 2021), 480.

Rivayete göre Sa'd'ın annesine karşı kesin tavrı karşısında ilk olarak Ankebût sûresi 8. ayeti nazil olmuştu. Bu ayette anne babanın Allah'a ortak koşması konusunda zorlamaları durumunda onlara itaat edilmeyeceği bildirilmek suretiyle Sa'd'ın bu davranışı desteklenmiştir. Daha sonra Mekkeliler arasında benzer baskılar görülmeye başlayınca Lokman sûresi 14. ve 15. ayetlerinde aynı husus daha sert bir ifade ile vurgulanmaktadır.²⁷²

Bu rivayetlerden, ilk dönemlerde anne babaların İslam'ı terk etmeleri hususunda çocuklarına baskı yaptıkları ancak hiçbir Müslümanın bu baskıya boyun eğmediği anlaşılmaktadır. Söz konusu ayetlerin o kimselerin davranışlarını tasdik ve müminleri irşat için nazil olduğu bildirilmiştir.²⁷³

Kur'ân-ı Kerîm'de anne babaya itaat emredilmekte²⁷⁴ ve Allah'a imandan sonra ikinci husus olarak zikredilmektedir.²⁷⁵ Anne babasına karşı alçakgönüllü olan, yumuşak davranan çocuklar övülmekte,²⁷⁶ müminlerden, anne babaları için hayatta oldukları süre içinde ve ölümlerinden sonra da hayır dua etmeleri beklenmektedir.²⁷⁷ Hz. Peygamber (s.a.v.) de Allah'ın rızasının ve öfkesinin anne baba rızası ve öfkesine bağlı olduğunu buyurarak konunun önemine dikkat çekmektedir.²⁷⁸

²⁷² Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, C. 15, 202; Musa Kâzım Yılmaz, *Kur'ân Ailesi*, (İstanbul: Hilal Yayınları, 1994), 198.

²⁷³ Oral, "Kur'an'da Lokman (a.s.) ve Çocuk Eğitimi", 65.

²⁷⁴ el-Ahkâf, 46/15; Lokmân, 31/14, 15; en-Nisâ, 4/36.

²⁷⁵ el-İsrâ, 17/23.

²⁷⁶ Meryem, 19/14.

²⁷⁷ el-İsrâ, 17/24; İbrahim, 14/41; el-Ahkâf, 46/15; en-Neml, 27/19.

²⁷⁸ Tirmizî, "Birr", 3.

2.2.3.7. Tevhit (Allah'ın Birliği)

“Vahde” kelimesi “eşsizlik, teklik, yalnızlık” anlamında olup,²⁷⁹ bu kökten türeyen “tevhid” de “Allah'ın birliğine inanmak,²⁸⁰ Allah'ı bir ve tek olarak kabul etmek”²⁸¹ demektir. İhlas sûresi ve Bakara sûresi 163. ayet-i kerimede “Allah'ın tek olduğu ve kendisinden başka hiçbir ilah bulunmadığı” vurgulanmak suretiyle “tevhit” inancı ortaya konulmaktadır.²⁸² Tevhidin somutlaşmış ifadesi; “Lâ ilâhe illallah” kelimesidir ki; İslam'a girişin anahtarıdır. Tevhidin özünde, “Allah'ın dışında bütün tapılacakları reddedip, ilahlığın sadece Allah'a ait kılınması” vardır.²⁸³ Tevhidin zıddı şirkdir. Buna göre ibadet ve kulluğun sadece Allah'a yapılması şarttır.²⁸⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.) “İnsanı helak eden yedi şeyden sakının...”²⁸⁵ hadis-i şerifinde ilk sırada “Allah'a şirk koşmak” zikredilmekte ve bu suretle şirkin tehlikesine dikkat çekilerek tevhidin önemi vurgulanmaktadır.

Tevhidin “uluhiyet” ve “rububiyet” olmak üzere iki boyutu vardır. Rububiyet tevhidi; Allah'ın “Rabb” olarak yaratması, eğitmesi, yetiştirmesi ve her türlü imkânı sağlaması yönünden tek olmasıdır. Bu tür tevhitte Allah'ı zat, sıfat ve fiillerinde birleme vardır. Rububiyet tevhidi tarih boyunca genelde inkâr edilmemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'e göre sadece rububiyet tevhidi ile kurtuluşa ermek mümkün değildir. Nitekim müşrikler de Allah'ın rububiyetini kabul ediyorlardı.²⁸⁶ Rububiyetle birlikte ulûhiyet tevhidini de kabul etmek gereklidir. Uluhiyet tevhidi ise; ibadetleri sadece Allah'a has kılmak,

²⁷⁹ İsfahânî, *Müfredât*, “v-h-d” md., 1138.

²⁸⁰ Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 1970.

²⁸¹ Mevlüt Özler, “Tevhid”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2012), 41/21-22.

²⁸² Ayrıca bk. el-İhlâs, 112/1-4.

²⁸³ Tosun, *Çocuk Eğitiminde Hz. Lokman Örneği*, 47.

²⁸⁴ en-Nisâ, 4/36; el-En'âm, 6/102; el-Kehf, 18/110; el-Fâtiha, 1/5.

²⁸⁵ Buhari, “Vesâyâ”, 23, “Tıb”, 48 (5764), “Hudûd (Muhâribîn)”, 44 (6857); Müslim, “İman”, 89.

²⁸⁶ Yûnus, 10/31; el-Mü'minûn, 23/84-89.

O'na itaat edip boyun eğmek ve bu konuda O'na hiçbir ortak kabul etmemektir. Bu nedenle bu tevhide ubudiyet tevhidi de denilmektedir.²⁸⁷

Hakiki anlamda tevhidin gerçekleşmesi, ubudiyet ve rububiyet tevhitlerinin aynı anda gerçekleşmesi ile mümkün olmaktadır. Bir tanesi eksik olursa şirk devreye girmektedir. Şirk bazı nesnelere, kişileri veya güçleri uluhiyet seviyesine yükseltmektir. Bu nedenle en büyük zulüm olarak nitelenmiştir.²⁸⁸ Bu durumda tevhit de en büyük adalet olmaktadır.²⁸⁹ Peygamberlerin en çok üstünde durdukları konu uluhiyet tevhididir.²⁹⁰

Tevhid bilincinin çocuklar henüz küçükken içselleştirmeleri önemlidir. Lokman (a.s.) oğluna ilk öğüt olarak tevhit inancını aşılamaktadır. Allah'a ortak koşmanın O'na yapılacak en büyük haksızlık olduğunu bildirmiştir. Bu sayede çocuğunun zihnine itikadî esasları yerleştirmek suretiyle inancını kuvvetlendirmektedir. Aile içinde ebeveyn de çocuğuna ilk olarak Allah'ın birliği ve şirkin tehlikesini öğretmek öncelikle iman yönünden güçlü olmasını sağlamalıdır.

2.2.3.8. Murâkabe

Murâkabe; “gözetmek, denetlemek, takip etmek, kontrol etmek, belli bir noktaya dikkat kesilmek”²⁹¹ manalarına gelmektedir. Tasavvufî açıdan ise; “Kulun iç ve dış âleminin, zâhir ve bâtınının Allah tarafından sürekli gözetim altında ve kendisinin de

²⁸⁷ Tosun, *Çocuk Eğitiminde Hz. Lokman Örneği*, 47-53.

²⁸⁸ Lokmân, 31/13.

²⁸⁹ Kemal Polat, “Müzakere”, *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” Sempozyumu, 18-20 Nisan 2014*, (Erzurum: Diyanet İşleri Başkanlığı: 2015): 111.

²⁹⁰ en-Nahl, 16/36; el-A'râf, 7/59.

²⁹¹ Mevlüt Erten, “Kur'an'da İnsan Yetiştirme Düzeni Olarak Murâkabe”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVIII, S. 2 (2014): 320-324.

her an O'nun huzurunda olduğunun idraki içinde bulunmasıdır".²⁹² Cibril hadisinde²⁹³ zikredilen "ihsan" kavramı ile "kulun Allah'ı göremese de Allah'ın her an kendisini gördüğü" tabiri, bu hususu ifade etmektedir. Allah (c.c.) "er-Ragîb" ismi şerifi ile bütün alemleri ve kullarını denetlemekte, bu sayede eşyanın varlığını koruması ve sürdürmesi mümkün olmaktadır.²⁹⁴

Allah'ın üzerimizde gözetleyici olduğu,²⁹⁵ kullarını her an gözetlediği,²⁹⁶ yerde ve gökte olan her şeyi bildiği²⁹⁷ Kur'an-ı Kerim'de bildirilmiştir. Diğer ayet-i kerimelerde de Allah'ın gece namaza kalktığında kulunu görmesi,²⁹⁸ (Rasûlullah'ın) secde edenlerin arasında dolaştığını görmesi,²⁹⁹ hiçbir şeyin Allah'a gizli kalmadığı,³⁰⁰ Allah'ın gözlerin sinsi bakışlarına ve kalplerin gizlediklerine muttali olduğu,³⁰¹ Allah'ın her şeyi hakkıyla gördüğü,³⁰² kişinin nerede olursa olsun Allah'ın kendisiyle birlikte olduğu³⁰³ bildirilmiştir. Bu ayet-i kerimelerden Allah'ın insanı başıboş bırakmadığı, kulun her an Allah'ın denetimi ve gözetimi altında olduğu, yer ve zaman bakımından bu denetimin dışına çıkılamayacağı hatta kalplerde olanların dahi bu ilahi gözetimden kaçamayacağı anlaşılmaktadır.³⁰⁴

²⁹² Süleyman Uludağ, "Murakabe", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/204.

²⁹³ Buhârî, "İmân", 37 (50); Müslim, "İmân", 1-7 (8-10); Tirmizî, "İman", 4; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 16.

²⁹⁴ Uludağ, "Murakabe", 31/204.

²⁹⁵ en-Nisâ 4/1; el-Ahzâb 33/52.

²⁹⁶ el-Fecr 89/14.

²⁹⁷ el-Mücadele 58/7

²⁹⁸ eş-Şuarâ 26/218.

²⁹⁹ eş-Şuarâ 26/219.

³⁰⁰ Âli-İmrân 3/5.

³⁰¹ el-Mü'min 40/19.

³⁰² el-Mâide 5/117.

³⁰³ el-Hadîd 57/4.

³⁰⁴ <https://www.islamveihsan.com/allahin-kullari-gozlemesi-murakabe.html> [12.11.2023].

Lokman'ın (a.s.) oğluna “Allah'ın her şeyden haberdar olduğu, en gizli yerde bile olsa Allah'tan gizlenemeyeceği”³⁰⁵ öğüdünü vererek, Allah'ın her an kendisini gördüğü bilinciyle namazını kılması, iyiliği emredip, kötülükten sakındırarak, başına gelebilecek olanlara sabır ve mukavemet göstermesi, bu hususta azim ve kararlılık içinde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayet-i kerimenin “Allah'ın ‘latif’ ve ‘habîr’ sıfatları” ile tamamlanması ise “Allah'ın her şeyi en ince ayrıntılarına kadar bildiği ve her şeyden haberdar olduğu” vurgusu ile bir önceki anlam desteklenmektedir.

Aile içinde ebeveynin de küçük yaşlardan itibaren çocuklarına Allah'ın her an kendilerini gözetlemekte olduğu³⁰⁶ bilincini aşlamaları önem arz etmektedir. Bu sayede çocukta Allah'tan utanma ve çekinme duygusu ile iç disiplinin gelişmesi kolaylaşacak ve bu duyguyla -ebeveynin denetimi olmadığı zamanlarda da- Allah'ın her an kendisini gördüğü bilinciyle davranışlarını kontrol edebilecektir.

2.2.3.9. Namaz

Arapça'da “salât” kelimesi “dua, yüceltme, tebrik” anlamında olup içeriği itibarıyla belli bir ibadete de isim olmuştur.³⁰⁷ İstilahta ise, birtakım şekiller ve özel rükunları ile Yaraticıya kulluk etmektir.³⁰⁸

İslam'da son derece önemli yeri ve kıymeti olan namaz ibadeti, imandan sonra faziletli amellerin başında gelmektedir.³⁰⁹ Kur'ân-ı Kerim'de vakitleri belli bir farz olarak nitelenmiştir.³¹⁰ Hicretten bir buçuk sene önce ve Mi'râc gecesi farz kılınmıştır.³¹¹

³⁰⁵ Lokmân 31/16.

³⁰⁶ el-Fecr 89/14.

³⁰⁷ İsfehâni, Müfredât, “s-l-y” md., 598-599.

³⁰⁸ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/350-357.

³⁰⁹ Müslim, “İmân”, 137-140.

³¹⁰ en-Nisâ, 4/103.

³¹¹ Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 6; Müslim, “İmân”, 259; Tirmizî, “Şalât”, 213.

Namazın farz kılınması, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sabır tavsiye eden ve risalet görevinin ağırlığına dayanmasını tavsiye eden ayetlerden sonra olmuştur. Buradan namazın güçlülere direnmede etkili olduğu anlaşılmaktadır.³¹²

Namazda kalp, dil ve tüm bedenle Allah'a yönelme vardır. Bu nedenle bütün ibadetlerin özü olarak nitelenmiştir.³¹³ "Namaz dinin direğidir"³¹⁴ hadis-i şerifinde de namazın önemine işaret edilmektedir.

Namaz kıyam, rükû ve secdesiyle kâinatta bulunan bütün varlıkların ibadet şekillerini kapsamaktadır. Bu nedenle namaz kılan kimse aynı zamanda yeryüzü ve gökyüzündeki bütün varlıkların zikirleriyle de ibadet etmiş olmaktadır.³¹⁵

Namaz ibadeti Yüce Allah'ın "Secde et ve yaklaş!"³¹⁶ buyruğu ile kulun Rabbine yakınlaşmasına bir vesiledir. Namaz ibadeti ile kul Rabbi ile kesintisiz bir bağ kurmaktadır.³¹⁷

Allah Rasûlü (s.a.v) çocukların küçük yaşlarda namaza alıştırılmasını tavsiye etmiştir. Yedi yaşına ulaştıklarında namazın telkin edilmesini, on yaşına geldiklerinde ise büyük bir ciddiyetle üzerinde durulmasını öğütlemiştir.³¹⁸

Namaz ibadeti bütün hak dinlerde mevcuttur.³¹⁹ Hz. Lokman'ın oğluna namazı hakkıyla ikame etmesini söylemesinden³²⁰ o devirde de namaz ibadetinin bilindiği ve uygulandığı anlaşılmaktadır.

³¹² Muhammed Nâsiruddîn, el-Elbânî, *Hadislerle Hz. Peygamber'in Namaz Kılma Şekli*, trc. Osman Arpaçukuru, (İstanbul: Beka Yayınları, 2004), 1-8.

³¹³ Yaşaroğlu, "Namaz", 32/350-357.

³¹⁴ Tirmizî, "İmân", 8.

³¹⁵ Yaşaroğlu, "Namaz", 32/350-357; Osman Nuri Topbaş, *İslâm-İmân-İbadet*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2000), 194.

³¹⁶ el-Alak, 96/19.

³¹⁷ Komisyon, *Hayat Rehberi Kur'an*, C. 4, 322.

³¹⁸ Ebû Dâvûd "Salât" 26; Tirmizî "Mevâkit" 182.

³¹⁹ Hûd, 11/87; İbrahim, 14/37; Meryem, 19/31; el-Enbiyâ, 21/73.

³²⁰ Lokmân, 31/17.

Ayet-i kerimede Lokman'ın (a.s.) oğluna hitabında üç örnek davranışın sıralandığı görülür. Kişinin kulluk bilincini ifade sadedinde namaz ibadeti birinci sıraya konulmuştur. Daha sonra toplumsal davranışlarda kulluğun gerektirdiği tutumlar anlatılmıştır.³²¹ Hz. Lokman (a.s.) namazı “azmetmeye ve kararlılık göstermeye değer işlerden” olarak ifade etmiştir.

Bu ifadeden olarak; ailede irşat faaliyetlerinde de çocuklara namaz bilincini erken yaşlardan itibaren kazandırmaya çalışmak son derece önemlidir. Bunun en etkili yolu ise ebeveynin aynı hassasiyet içinde çocuklarına güzel örnek olmalarıdır.

2.2.3.10. Emr bi'l-ma'rûf ve Nehy ani'l-münker

“Ma'rûf” kelimesi “ırfan” kökünden “bilinen, düşünerek kavranan, tanınan, benimsenen şey”; “münker” ise “nekarat” kökünden “yadırganan, tasvip edilmeyen, sıkıntı duyulan şey” manalarına gelir.³²² Râgıb el-İsfahânî (öl. V./XI. yy. ilk çeyreği), aklın ve şeriatın iyi olarak bildiğini “ma'rûf”; yadırgadığı, benimsemediği, kötü olarak bildiğini ise “münker” olarak nitelemektedir.³²³ Toplumda iyiliğin hakim kılınp kötülüğün önlenmesi faaliyetine ise; “emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker” denilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de iyiliği emreden kötülükten nehy eden kimselerden övgüyle bahsedilmekte,³²⁴ bu görevi üstlenen bir topluluğun bulunması emredilmektedir.³²⁵ Buna göre emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker farz hükmündedir. Farz-ı ayn ve farz-ı kifaye olma noktasında ise görüş ayrılıkları bulunmaktadır.³²⁶ Rasûlullah (s.a.v.) da

³²¹ Heyet, *Kur'an Yolu*, C. 4, 339-340.

³²² Mustafa Çağrıçı, “Emir bi'l-ma'rûf Nehiy ani'l-münker”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1995), 11/138-141.

³²³ İsfahânî, *Müfredât* “a-r-f” md., 693-694.

³²⁴ Âl-i İmrân, 3/110, 114; el-A'râf, 7/157, 165; et-Tevbe, 9/71; el-Hac, 22/41.

³²⁵ Âl-i İmrân, 3/104. Ayrıca bk. el-Mâide, 5/63; Hûd, 11/116.

³²⁶ Çağrıçı, “Emir bi'l-ma'rûf Nehiy ani'l-münker”, 11/138-141. “Ayrıca bk. İbn Kudâme el-Makdisî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn Özü Muhtasar Minhacu'l-kâsîdîn*, 3. bs., (İstanbul: Guraba Yayınları, 2020), 180; Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, 6. bs. (İstanbul: M.Ü.

toplumda iyiliği teşvik ve kötülüğü engelleme vazifesinin yerine getirilip getirilmemesi durumu; “iki katlı bir gemide alt katta bulunanlar su almak için gemiyi delmeye yeltendiklerinde üst kattakiler hiçbir uyarıda bulunmazlarsa hep birlikte batacaklarını, ellerinden tutarak bunu önlemeye çalıştıklarında ise hep birlikte kurtulmuş olacaklarını” ifade eden meşhur gemi metaforu ile açıklamaktadır.³²⁷

Fert ve toplumun ıslahı için önemli bir prensip olan bu ilke, Müslüman ve gayr-i müslimleri de kapsamakla birlikte³²⁸ daha çok Müslümanlara yöneliktir.³²⁹ Önceleri devletin uhdesinde “hisbe”³³⁰ teşkilatı tarafından yürütülen bu vazife, ferdi olarak da “irşat, vaaz, nasihat” şeklinde geleneksel uygulamalarla birlikte “seminer, konferans, basın yayın” gibi modern usul ve uygulamalarla içe dönük bir hareket olarak varlığını devam ettirmektedir.³³¹

İslam toplumunda huzur ve refahın sağlanması, anarşinin önlenmesi için önemli bir yaptırımı olan iyiliği emredip kötülükten sakındırma vazifesi, bir anlamda peygamberlerin gönderilme maksadını da sembolize etmektedir. Bu nedenle bir davet ve irşat görevi olan böyle mühim ve kutsî bir vazifeyi icra edecek uzmanların yetiştirilmeleri için kurumlar tesis etmek ve her türlü desteği sağlamak toplumun salâh ve refahı için önem arz etmektedir.³³²

Lokman (a.s.) da oğlunu şirkten sakındırdıktan sonra ilk sırada namaz ibadetini emretmekte, daha sonra iyiliği emredip kötülükten sakındırmasını öğütlemektedir. Bu vazifeyi yapabilmek için öncelikle kalpten şirke ait ne varsa arındırılması gereklidir. Sonra Allah’a kulluk vazifelerinin ifası gelmektedir. Bu iki husus yerine getirildikten

İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 282-284; Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, 240-242.

³²⁷ Buhârî, “Şeriket”, 6 (2493), “Şehâdât”, 30 (2686).

³²⁸ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, 242.

³²⁹ Muhiddin Okumuşlar, Kur’an’da Tebliğ, Davet ve Emir-Nehiy Kavramlarının Eğitim Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, S. 1 (Bahar 2007), 101-103.

³³⁰ bk. Cengiz Kallek, “Hisbe”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1998), 18/133-143.

³³¹ Çağrıcı, “Emir bi’l-ma’rûf Nehiy ani’l-münker”, 11/138-141.

³³² Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, 240-243.

yani kendini ıslah ettikten sonra toplumu ıslah etme çalışmaları başlamaktadır. Bu kolay bir vazife olmadığı için karşılaşılabilecek zorluklar karşısında oğluna sabırlı olmasını öğütlemekte ve azim ve kararlılıkla görevine devam etmesini salık vermektedir. Böylece Lokman (a.s.) topluma olan sorumluluğunu hatırlatmak suretiyle oğluna başıboş olmadığı hissiyatını aşılamaktadır.

Toplumda iyiliği yaygınlaştırma ve kötülüğü önleme çalışmaları, sosyal ilişkilerin düzenlenmesi bakımından da önemlidir. Bu sayede edinilen kazanım toplumun küçük birimi olan ailede de anne, baba ve kardeşler arasında iletişimi güçlendirmiş olacaktır.

2.2.3.11. Sabır

Sabır, kişinin gönüllü olarak her türlü acı, zorluk, sıkıntı, yoksunluk vb. durumlara göğüs gererek mukavemet göstermesi, Allah'ın yardımına güvenip sonucu beklemesi, bu süreçte çözüme odaklanan bir yaklaşım içerisinde bulunma eylemidir. Kısaca yaşanan sorunu kabul edip çözüm için çaba sarfetme durumudur. Sabır, kazanılması gereken bir erdemdir; belirli bir çaba gerektirir, kendiliğinden ortaya çıkmaz. Bireyin hayatı anlamlandırma sürecinde denge ve uyum içerisinde bulunmasına aracılık ederek hedefine ulaşmasına yardımcı olur.³³³

Sülemî, insanın özünün akıl, aklın özünün de sabır olduğunu söylemiştir.³³⁴ İbn-i Abbas zorluklara sabretmenin imanın hakikatlerinden olduğunu bildirmiştir.³³⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de sabır kavramı en çok bahsedilen kelimelerden olmakla birlikte birçok ayette şükür kavramı ile beraber zikredilmektedir.³³⁶

Sabır ve şükür erdeminden hangisinin daha faziletli olduğu tartışılmış, alimler şükürün daha faziletli olduğunu savunurken, mutasavvıfların çoğunluğu sabrı daha üstün kabul

³³³ Fatma Balcı Arvas, "Aile, Değerler ve Din", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1 (Haziran 2020): 218.

³³⁴ Ebû Abdırrahmân Muhammed İbn el-Huseyn es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemî'nin Risaleleri*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 51-52.

³³⁵ Taberî, *Muhtasarı Tefsîri't-Taberî*, C. 4, 2 nolu dipnot, 1780.

³³⁶ Lokmân, 31/31; Sebe', 34/19; eş-Şûrâ, 42/33; İbrahim, 14/5.

etmişlerdir. Gazzâlî (öl. 505/1111) gibi bir kısım alimler ise eşit derecede olduklarını söylemiştir.³³⁷

Sabırlı olanlar Kur'an'da övülmekte,³³⁸ bütün peygamberlerin sabır ile denendiği bildirilmektedir.³³⁹ Ayrıca sabır teşvik edilerek,³⁴⁰ sabredenlerin hesapsız bir mükâfat göreceği,³⁴¹ birbirlerine sabrı tavsiye edenlerin hüsrana uğramayacağı³⁴² belirtilmiştir. Bu cümleden olarak Elmalılı H. Yazır, sabredenlerin ilahî yardım göreceği sonucuna ulaşmıştır.³⁴³ Nitekim ahlaken yükselmek, nefsin kötü arzularına karşı koyabilmek ancak sabır sayesinde mümkün olabilmektedir.³⁴⁴ Yine kişinin ibadetlerini ve Allah'a karşı kulluk vazifelerini yerine getirme ve bunların devamlılığı konusunda da sabır gereklidir. Allah'ın takdirine rıza ve musibetler karşısında dayanıklılık da sabır sayesinde mümkün olmaktadır.

Gazzâlî'ye göre, sabır erdemi sadece insana hastır. Melekler kâmil; hayvanlar ise noksan varlıklar olduğu için sabretme eylemi onlar için söz konusu değildir. Bunun izahı ise, melekler sadece Allah'a kulluk azim ve gayretindedirler. Sabretmeyi gerekli kılacak yollara teşvik eden duyguları yoktur. Hayvanlar, içgüdüleri ile hareket ederler. Dolayısıyla sabır göstermek için direnecekleri bir durum söz konusu değildir. İnsanda ise meleklerde ve hayvanlarda var olan özellikler de bulunur. Bu nedenle zıt iki kuvvet arasında, bir kuvvetin metanet gösterip dayanması söz konusudur. Kişinin çocukluktan yetişkinliğe doğru duygularında gelişme olur. Allah ve Rasûlünü bilmek ve akıbetini düşünüp anlamak gibi melekeleri gelişir. Bu sayede hayvanlardan ayrılmaktadır. Bu

³³⁷ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*. C. 4, 247-256; Mustafa Çağrıç, "Sabır", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/337-339.

³³⁸ el-Bakara, 2/155, 177; el-Hac, 22/35; el-Ahzâb, 33/35.

³³⁹ el-Ahkâf, 46/35; Sâd, 38/44; el-Enbiyâ, 21/85.

³⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/200; Ayrıca bk. el-Enfâl, 8/46.

³⁴¹ ez-Zümer, 39/10.

³⁴² el-Asr, 103/10.

³⁴³ el-Bakara, 2/153; Âl-i İmrân, 3/125; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 1, 632-637.

³⁴⁴ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâkî Öğütler*, 244.

noktada ferdin, dinin gösterdiği yolda ve faydasına olan davranışlarında mukavemet göstermesi sabır olarak açığa çıkmaktadır.³⁴⁵

Sabır çeşitli durumlarda söz konusu olmaktadır.

- Musibetler karşısında sabretmek
- Allah'a kulluk vazifelerini yerine getirmekte sabırlı olmak
- Günah işlememe konusunda sabır göstermek

Bu üç ana hususla birlikte çocuk eğitiminde karşılaşılan zorluklara sabır, emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker esnasında sabır, anne babaya itaat ve güzel muamelede sabır gibi daha özel durumlar da bulunmaktadır. Ayrıca gurur ve kibre kapılmadan, nefsânî isteklere mağlup olmadan, israf, gösteriş ve cimrilikten sakınmak suretiyle "varlıkta sabır" hasleti gibi; şikâyet, haset, hınç, öfke, aile efrâdı ve çevresine karşı güzel muamelede bulunmamak gibi kötü davranışlardan sakınmak suretiyle "darlıkta sabır" hasleti de bulunmaktadır.³⁴⁶

Sabrın katlanılan sıkıntının durumuna göre dinî hükmü de değişmektedir. Günah işlememe, haramlardan uzak durma, dinî vazifeleri îfâ etme durumlarında sabır farz; dinin mekruh addettiği hususlardan uzak durma durumunda mendub; dinin yasak koymadığı hususlarda sabır göstermek mübah; can, mal ve ırzın saldırıya uğraması ve açlık ve susuzluğa gereksiz olarak katlanma durumlarında haram; bedenın zarar göreceği derecede acılara katlanma durumunda sabretmek ise mekruh olarak derecelendirilmiştir.³⁴⁷

Sabırlı olmanın kişiyi gereksiz telâştan kurtarma, kendini kontrol etme ve problemi çözenin yolunu bulma gibi faydaları da bulunmaktadır. Sabır, kişinin izalesine muktedir olmadığı durumlarda gereklidir. Susamış bir insanın su varken sabretmesi doğru bulunmamıştır.³⁴⁸

³⁴⁵ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*. C. 4, 119-120; Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, 244.

³⁴⁶ Osman Nuri Topbaş, *Nebîler Silsilesi I*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2008), 250-253.

³⁴⁷ Çağrııcı, "Sabır", 35/337-339; Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, C. 4, 129-130.

³⁴⁸ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*. C. 4, 233.

Gazzâli'ye göre sabrın en alt derecesi, içinde bulunduğu zor durumdan şikâyetçi olmamak; bunun fazilet bakımından bir üst derecesi, içinde bulunduğu meşakkatli hâle razı olmak; en faziletlisi ise bu duruma şükretmektir.³⁴⁹

Gerçek sabır, musibetle ilk karşılaşıldığı anda gösterilendir. Katlanmanın en zor olduğu kısım burasıdır. Buna “tesabbur” denilir. Katlanmanın daha kolaylaşmaya başladığı orta derecesine “sabr”, en yüksek derecesine ise “rıza” denilir ki; nefsânî arzuların baskı altına alındığı kısımdır.³⁵⁰

Sabr, ne kadar zahmetli ve zor bir uygulama olsa da ilim ve amel ile elde edilmesi mümkündür. Ancak yine de tam manasıyla sabredebilmenin mümkün olmadığı bildirilmiştir.³⁵¹

Lokman'ın (a.s.) oğluna tavsiyelerinden biri de sabır hususundadır. Oğluna, namazını ikame edip iyiliği tavsiye etmesini, kötülükten sakındırmasını öğütledikten sonra sabrı gündeme getirmektedir. Nitekim namaz kılmak kişinin ferdî sorumluluğundadır ve buna devam edebilmek için gayret gereklidir. İyiliği teşvik edip kötülüğü engellemek toplumsal sorumluluktur ve bu görev yerine getirilirken kişinin zorlanacağı durumlarla karşılaşması muhtemeldir. Bir baba olarak Lokman (a.s.) oğluna her durumda sabırla ve sebatla engelleri aşarak yoluna devam etmesini öğütlemektedir.

Ailede çocukların eğitiminden sorumlu olan ebeveyn de onları yetiştirirken türlü zorluklarla karşılaşabilirler. Bu durumda yılmadan hedefe doğru yol almaları Lokman'ın (a.s.) öğütlerinden çıkarılacak bir sonuçtur. Aynı zamanda çocuğa da hayatın inişleri ve çıkışları olacağı, bu yürüyüşünde Allah'ın rızasını gözeterek mutlu ve huzurlu olabilmek için irade yönünden güçlenmesi, direncinin sağlam temellere oturtulması öğretilmektedir.

³⁴⁹ A.g.e., 256.

³⁵⁰ Çağrııcı, “Sabır”, 35/337-339.

³⁵¹ Gazzâli, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*. C. 4, 142, 145.

2.2.3.12. Kibir ve Tevazu

Kibir sözlükte; “kendini beğenme, kendini başkalarından üstün görme, büyükleme³⁵² ve bu duygularla başkalarına karşı aşağılayıcı davranışlarda bulunma”³⁵³ anlamındadır. Kur’ân-ı Kerîm’de daha çok; “kişinin Allah’a inanmasına engel olan ve ayetleri inkâr etmeye sebep olan büyüklük taslama”³⁵⁴ anlamında kullanılmaktadır. Ucûb kelimesi de kendini beğenme anlamında olup kibirden farkı kişinin kendi içinde gerçekleşen üstünlük duygusudur. Kibirde ise başkası ile kendini kıyaslama şeklinde bir üstünlük taslama vardır ki; bu da diğerlerinin varlığını gerekli kılmaktadır. Bu durumda ucûb, kibre sebebiyet vermektedir.³⁵⁵

Kibrin iki yönü vardır:³⁵⁶

- 1- Kişinin gerçekleri kabul etmeyerek Allah’a karşı büyüklük taslaması,
- 2- Kişinin kendini diğerlerinden üstün görerek başkalarını aşağılaması.

Kur’ân-ı Kerîm’de kibir zemmedilmektedir. Allah’ın kendini beğenip böbürlenmiş kimseleri sevmediği,³⁵⁷ O’na kulluğu kendilerine yediremeyenlerin cehenneme gideceği³⁵⁸ bildirilmiştir. Hadis-i şeriflerde kibirli olanın cennete giremeyeceği,³⁵⁹ kıyamet günü Allah’ın onlarla konuşmayacağı ve can yakıcı azaba duçar olacakları bildirilmiştir.³⁶⁰

³⁵² Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 1179.

³⁵³ Mustafa Çağrı, “Kibir”, *DİA* (Ankara: TDV Yay., 2022), 25/561-562.

³⁵⁴ Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-müfehres*, “k-b-r” md.

³⁵⁵ Mahmut Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâli*, 5. bs. (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014), 207; Makdisî, *Muhtasar Minhâcu’l-kâsîdîn*, 342; Çağrı, “Kibir”, 25/561-562.

³⁵⁶ Çelik, Öztürk ve Kaya, *Üsve-i Hasene* 2, 195.

³⁵⁷ en-Nisâ, 4/36, en-Nahl, 16/23, Lokmân, 31/18-19, el-Hadîd, 57/23. Ayrıca bk. el-A’râf, 7/146, el-Furkân, 25/21.

³⁵⁸ el-Mü’min, 40/60. Ayrıca bk. el-Kasas, 28/76-81.

³⁵⁹ Buhârî, “Tevhid”, 36; “Edeb”, 61; Müslim, “İman”, 39, 147-149; Tirmizî, “Birr”, 61 (1998).

³⁶⁰ Müslim, “İman”, 171; Ayrıca bk. Tirmizî, “Büyü”, 5 (1211).

Kibir (Kibriyâ), Allah'a ait bir sıfattır. Kulun kendisini üstün görerek kibirlenmesi, ulûhiyet iddiası ve Allah'a karşı bir başkaldırı niteliği taşımaktadır. Kendisine verilen nimetlerin sahibini tanımamak, bu nimetleri kendi gayretleriyle elde ettiğini düşünüp nefesine mal etmektir. İblisin kibirlenmesi de bu nev'idendir.³⁶¹ Kişiyi küfre götürebilir.

Kibir üç şekilde olmaktadır:³⁶²

- 1- Kişi ilmi, ameli ve ibadetleri ile övünür.
- 2- Mal varlığı, güzellik, kuvvet ve taraftarlarının çokluğu ile övünür.
- 3- Soyuyla ve asaletiyle övünür.

Oysa bu hasletlerin hepsi kendisine Rabbi tarafından bahşedilmiştir. Kişi bunları unutup gurura ve kibre kapılmaktadır. Halbuki Allah Teâlâ kulunu: “Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma!”³⁶³ diyerek uyarmıştır.

Kibir bir hastalıktır ve tedavi edilmesi gerekmektedir. Bunun ilacı tevazudur. Mütevazı olmak isteyen ilk olarak Rasûlullah'ın (s.a.v.) sünnetine uymalıdır.³⁶⁴ İbadetlerine ihlasla devam etmek, dinin haram ve helal mevzularına hassasiyet göstermek, bol bol istiğfar etmek ve ihlas üzere olmak manevi tedavi yoludur. Ayrıca bir mürid-i kâmilin rehberliğinde nefisini kötü hasletlerden arındırmaya çalışmak da tedavide etkili bir yoldur.

Ayet-i kerimede³⁶⁵ Lokman (a.s.) oğluna, muhatabına karşı büyüklük taslayarak, onu hafife alarak ve böbürlenerek yüz çevirmemesini, gururlu ve kibirli bir tavırla yeryüzünde dolaşmamasını tavsiye etmektedir. Çünkü Allah (c.c.) kendisini beğenip övünen hiç kimseyi sevmemektedir. Buna mukabil doğal, tabîi bir halde, mütevazı bir eda ile yürümesini, konuşurken de yüksek sesle konuşmayarak normal ses tonunu kullanmasını öğütlemektedir. En kötü ses tonunun merkep sesi olduğunu söyleyerek bu konuya özel dikkat çekmiştir.

³⁶¹ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, C. 3, 746.

³⁶² Makdisî, *Muhtasar Minhâcu'l-kâsîdîn*, 342-354.

³⁶³ el-İsrâ, 17/37.

³⁶⁴ Makdisî, *Muhtasar Minhâcu'l-kâsîdîn*, 347.

³⁶⁵ Lokmân 31/18-19.

Hz. Lokman'ın oğluna iyiliği emredip kötülüğü engelleme öğüdünden sonra insanlardan yüz çevirmemeyi ve böbürlenerek yürümeyi öğütlemesi, toplumla olan münasebetini korumak amacı taşıdığını gösterir. Çünkü topluma karşı sorumluluk üstlenen, irşat ve tebliğ görevini ifa eden bir kimsenin gurur ve kibre kapılmaması çok daha önemlidir.

Ailede çocuklarını yetiştirirken en büyük ahlaki zaaf olan kibirden sakındırmak, ebeveynin öncelikle üstünde durması gereken bir husustur. Bu nedenle anne baba tevazu sahibi olarak çocuklarına örnek olmalı, kibre götüren yollardan da çocuklarını uzak tutarak güzel öğüt ve nasihatlerle irşadını gerçekleştirmelidir.

2.2.3.13. Ölçülü ve Dengeli Olmak (İtidal)

Denge, ifrat ve tefritten uzaklaşarak ölçülü olmayı, her hal ve davranışta orta yolu gözetmeyi ifade eder. Dengede uyum ve ahenk vardır. İnanç, ibadetler, duygu ve düşünceler hep denge üzerine olmalıdır. Din eğitimi ve öğretiminde de “itidal” üzere olmak esastır. İslam dini de bunu tavsiye etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de tanımlanan “ümmeden vaseten”³⁶⁶ tabiri ile İslam toplumunun mutedil bir millet kılındığından bahsedilmektedir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de amellerin bazen az bazen çok yapılmasından ziyade devamlılık arz etmesinin önemi üzerinde durmuştur.³⁶⁷

Lokman Aleyhisselam oğluna: “Yürüyüşünde mutedil ol!” derken aslında bir nevi dengeyi gözetmesini öğütlemektedir. Kişi hayatında dengeli ve ölçülü yaşamayı başarabildiği oranda istikrarı da yakalayabilecektir. Fatiha sûresinde “sırat-ı müstakim”de devam etme duamız da bu gerçeği ifade etmektedir.

Dengeli ve ölçülü olmak “adalet” kavramı ile de ilgilidir. Kâinatta her şey denge üzerine kurulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ her şeye bir ölçü koyduğunu bildirmektedir.³⁶⁸ Aile içinde fertler de bu dengeyi gözetmelidir. İnsanın yaratılış gerçeğine uygun olarak fitratını korumalı, ibadet hayatında, diğer fertlerle olan

³⁶⁶ el-Bakara 2/143.

³⁶⁷ Buhârî, “İman” 32/33 (43); Müslim, “Salâtü'l-müsafirîn” 216.

³⁶⁸ et-Talâk 65/3, el-Kamer 54/49, er-Ra'd 13/8; Ayrıca bk. el-Furkân 25/67.

münasebetinde ölçülü olmalı, aynı zamanda gözetimi altında bulunan kimselere de ölçülü ve dengeli olmanın yollarını öğretmelidir.³⁶⁹

2.2.3.14. Nimet

Nimet; kişinin hoşuna giden, haz aldığı her şey ve bu hoşlanılan hale götüren tabiatına uygun olan bütün işlerdir.³⁷⁰ Diğer bir ifadeyle Allah'ın kullarına ihsan ettiği her türlü imkân, rızık ve maldır.³⁷¹

Allah'ın nimetlerinin sayısı sınırsızdır.³⁷² Çünkü her şey insana hizmet için yaratılmıştır. Bütün bu nimetlere mukabil Allah'a şükretmek ise vaciptir. Zira o nimetler aracılığıyla Allah'ı tanıyıp O'na kulluk edilmesi mümkün olmaktadır. Nimete şükretmek nimeti artırmaktadır.³⁷³ Buna mukabil aracı durumunda olana da teşekkür edilmesi şükür borcunun îfâ edilmesi anlamına gelmektedir.³⁷⁴ Şükretmemek (küfrân-ı nimet) ise elde olan nimetin azalmasına yol açmaktadır.³⁷⁵ Kulluğun gerekleri yapılmakla bu şükür yerine getirilmiş olmaktadır.³⁷⁶

Kişinin elinde bulunan her şeyin gerçek sahibi Allah'tır.³⁷⁷ Allah'ın kullarına bolca ihsan ettiği açık ve gizli sayısız nimetleri bulunmaktadır.³⁷⁸ Ayet-i kerimede ifade edilen “zahir/açık nimet”in İslam olduğunu bildirenler bulunmakla birlikte, gözle görülen, kişilerin sahip oldukları mal, makam, güzellik, ibadet edebilme muvaffakiyeti

³⁶⁹ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 325-328.

³⁷⁰ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, C. 15, 226.

³⁷¹ Komisyon, *Hayat Rehberi Kur'an*, C. 4, 156.

³⁷² İbrahim, 14/34.

³⁷³ Lokmân, 31/20.

³⁷⁴ Topbaş, *Nebiler Silsilesi 3*, 202.

³⁷⁵ A.g.e., 204.

³⁷⁶ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. 9 (Anadolu Yayınları: İstanbul, 1989), 4754.

³⁷⁷ en-Nahl, 16/53.

³⁷⁸ Lokmân, 31/20.

gibi hususlar olduğu da söylenmiştir.³⁷⁹ En büyük nimetse, nimetin sahibini unutmamaktır. Yapılan amellerin Allah tarafından olduğunun idrak edilmesidir.³⁸⁰

³⁷⁹ Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, C. 11, 165-167.

³⁸⁰ Topbaş, *Nebiler Silsilesi 3*, 204.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LOKMAN SÛRESİ ÇERÇEVESİNDE AİLEDE İRŞAT FAALİYETLERİ

3.1. Aile, Önemi ve Fonksiyonları

Aile kavramı sosyolojik tanımı ile, aralarında kan bağı ve evlilik bağı bulunan karı, koca, çocuklar ve kardeşlerden ibaret olan, toplumun en küçük birimidir.³⁸¹ *Kâmûsu'l-Muhît* 'te “kişinin nafaka ve meûnetini karşıladığı kimseler” olarak tarif edilmiştir.³⁸² Aile kurumu, korunaklı ve kişilerin kendilerini güvende hissettikleri bir yerdir. İnsanın edindiği ilk çevre, ilk eğitim kurumu ve ilk sevgi kaynağı ailedir. İnsanlığın ilk temeli de ailede atılmıştır. Bu itibarla uygarlığın ilk kaynağı da aile kurumu olmaktadır.³⁸³

İslam medeniyetinin en önemli unsurlarından birisi ailedir. Arapçada “üsra” kelimesi aile anlamına gelmektedir. Üsra kelimesi kök itibarı ile zırh anlamındadır.³⁸⁴ Buradan ailenin zırh gibi bireyleri koruduğu anlamı çıkarılabilir. Aile, bireyleri iç ve dış düşmanlardan korumaktadır. İç düşmanların başında nefis ve şeytan gelmektedir. Öyleyse aile yuvasında bulunmak “tezkiyetü'n-nefs” yani kişinin, nefsin gayri meşru isteklerinden arındırılması ve şeytanın her türlü işva ve aldatmalarına karşı muhafaza edilmesi anlamında da koruyucu olmaktadır. Diğer taraftan aile müessesesi, fertleri en

³⁸¹ Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 45.

³⁸² Mütercim Âsım Efendi, *Kâmusu'l-Muhît Tercümesi (el-Okyanûsü'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît)*, “a-v-l” ve “a-y-l” md. C. 5, haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul: 2013), 4664, 4667.

³⁸³ Yılmaz, *Kur'ân Ailesi*, 17-18.

³⁸⁴ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmusu'l-Muhît Tercümesi*, “e-s-r” md. C. 2, 1722. “Zırh” kelimesi için ayrıca bk. Hatice Ünlü, “Sünnette Aile İçi İletişim” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 17.

önemli mesele olan dış düşmanlardan da korumaktadır. Aile kurumu dış düşmanlar tarafından en çok yıkılmak istenen kurum olmuştur. Aile yıkılabildiği takdirde toplumu yıkmak çok kolaylaşacaktır. Diziler, çizgi filmler, sinema, tiyatro, reklamlar, sanal ortamlardaki paylaşımlar, internet oyunları, çeşitli figürler ve karakterlerle aile içerisinde özellikle çocuklar hedef konumundadır. Gelecek nesilleri korumak adına anne ve babaların dış mihraklardan gelecek bu tehlikelere karşı azami dikkat etmeleri elzemdir.³⁸⁵

Yeryüzünde var olan ilk sosyal grup “aile”dir. Hz. Âdem ile Hz. Havva validemizin kurduğu aile aynı zamanda ilk sosyal toplumu oluşturmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de “insanların tek bir nefisten yaratıldığı ve ondan da eşinin yaratılıp ikisinden de birçok erkek ve kadının türetildiği”³⁸⁶ bildirilmiştir. Bu ayet-i kerimede kadın ve erkeğin aynı cevher, aynı özden yaratıldığından bahsedilerek ortak noktalara temas edilmiştir. Buradan aile hayatında da doğru noktadan hayata bakıldığı zaman anlaşamamanın imkânsız olduğu sonucuna varılabilir.

Eşlerin birbirlerine duyguları karşılıklıdır. Rûm sûresinde “eşlerin birbirleri ile huzur ve sükûnet bulacağı, Allah’ın eşler arasına sevgi (meveddet) ve merhamet (rahmet) duyguları yerleştirdiği”³⁸⁷ bildirilmiştir. Burada meveddetten rahmete doğru yükselme vardır.³⁸⁸ Ayet-i kerimede ifade edildiği gibi sevgi ve merhametin verilmesi bir nimettir. “Kendi cinsinizden” denilmesi de ayrı bir nimettir. Farklı cinsten olmayıp kendi cinsinden olması, aynı özden yaratılması, müşterek noktaların bulunabilmesi anlamında da değerlidir. “Kendi cinsinizden” ifadesi aynı zamanda eşlerin karşılıklı sevgi, şefkat ve merhamet göstermesinin yanında, birbirleri ile sükûnet bulması,

³⁸⁵ Mustafa Canlı, “İslam Medeniyetinde Aile Müessesesi”, Müderris Mektebi 54. *Instagram*, [30.11.2023].

<https://www.instagram.com/reel/COSGWATCzHR/?igsh=MW1laWwOZmo4M3B6ag==>

³⁸⁶ en-Nisâ 4/1.

³⁸⁷ er-Rûm 30/21.

³⁸⁸ Ali Akpınar, “İslâm Ailesinin Temelleri” II. *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu: Hz. Peygamber ve Aile, 18 Kasım 2019*, (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, 2019): 58.

birbirlerinin kusurunu örtmesi gibi manevi bir elbise anlamını da barındırmaktadır.³⁸⁹ Bu ayet-i kerime ile ailede huzur ve mutluluk esas olarak belirtilmekle birlikte, bu huzur ve mutluluğa eşler arasındaki dengeli ve sağlıklı bir iletişimle ulaşılabileceği de anlaşılmaktadır. Bu nedenle aile, kişilerin mutluluk ve üzüntülerini paylaştığı ilk yerdir. Ailede meydana gelen en küçük bir hadisenin bile gizli kalmayıp şeffaf davranılması son derece önemlidir. Böyle olduğu takdirde her iki tarafın da birbirlerine olan güveni artarak ailede huzur ortamı sağlanmış olacaktır.³⁹⁰

Eşler fizikî ve ruhî anlamda farklı yaratılıştta olsalar bile aralarında bir uyum oluşmaktadır. Bir bütünü tamamlayan iki yarı gibi ihtiyaçları da birbirine denk gelmektedir.³⁹¹ Buna göre, birinin saygı duyması diğersinin de saygı duymasını gerekli kılmaktadır. Aile içinde sevgi de bu noktada açığa çıkmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'e göre sevginin kaynağı Allah'tır. Bu sevginin içi dinî değerler, Kur'ân-ı Kerîm ilkeleri ile doldurulduğu takdirde bir müddet sonra bu duygu huzura dönüşmektedir.

Aile demek, tek olmayan, birbirine yaslanarak ayakta duran demektir. Kur'ân-ı Kerîm'e göre aile yapısı bazı değerler üzerine oturmaktadır. Sevgi, saygı, şefkat, iyilik, güven, dayanışma, doğruluk, empati bunlardan bazılarıdır. Bu değerler kişilerde en üst düzeyde bulunmalıdır. Hepsinin üzerinde ise Allah rızasının gözetilmesi bulunmalıdır.³⁹²

³⁸⁹ İbrahim Akgün, “Aile İçi Eğitim Perspektifinden Hilm (Yumuşaklık)”, *Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*, (İğdır: İğdır Üniversitesi, 2016): 180-181; Ayrıca “kendi cinsinizden” ifadesi için bk. İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, C. 12, 6341-6342; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, C. 18, 94-95.

³⁹⁰ Abdülkerim Öner, “Aile İçi İletişimde Tarafların Birbirlerini Dinleme ve Anlama Tahammülünde Hz. Peygamber'in Örnekliliği”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Y. 12, S. 25 (2020), 171.

³⁹¹ er-Rûm, 30/21, Ayrıntılı açıklama için bk. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, C. 4, 28, 29, 30 no'lu açıklamalar, 292-294. <https://archive.org/details/mevdudi-tefhimul-kuran>

³⁹² Rukiye Seyhan, Mutlu Yuvalar Mutlu Çocuklar, *Telegram*, [23.12.2023]. <https://t.me/+9jqzR70U0wZIOTM8>

İslam dini aileyi toplumun çekirdeği kabul ederek evlenmeyi teşvik etmiş, toplumun da evlilik konusunda destek olmasını istemiştir.³⁹³ Erkek ve kadının birbirleri için örtü olduklarını bildirerek³⁹⁴ eşlerin başkalarının yanında birbirlerini rencide etmemeleri, her türlü ayıp ve kusurun aile içinde gizli kalması gerektiğine işaret edilmiştir. Zira güvensizlik, şüphe ve önyargılar aile kurumu için yıkıcı unsurlar olmaktadır.

Ailede karı-koca iç huzuru sağlayabilmek için birbirlerinin beklentilerini de bilmelidirler. Kişilerin biyolojik, sosyal, kültürel ve psikolojik ihtiyaçlarını belirleyerek, bunları ortaya koyup aktive edebildiği oranda sağlıklı bir aile hayatı gerçekleşmiş olacaktır.³⁹⁵

Çocuk için aile, temeldir. İnsan ilk olarak ailede gördüğünü kopyalamaktadır. Buna göre çocuğun kişiliğinin temeli ailede atılmaktadır. Daha sonra üzerine çeşitli ilavelerle karakteri şekillenmektedir. Dinin emir ve yasaklarının nesilden nesle aktarımı da en çok aile sayesinde gerçekleşmektedir. Aile bireyleri ne kadar sağlam karakterli ve sağlıklı yapıda olursa toplum da o denli güçlü olacaktır.

3.1.1. Aile İçi İletişim

İletişim; kişilerin duygu, düşünce ve bilgilerinin tercih ettikleri herhangi bir yöntemle diğerlerine aktarılması durumudur.³⁹⁶ Diğer bir ifade ile; birtakım kanallar vasıtası ile kaynaktan hedefe doğru bilgi, tutum, duygu ve düşüncelerin aktarımı ve bu aktarım neticesinde iletilen mesajın hedef tarafından doğru anlaşılıp davranış ve tutumlarında beklenen değişikliğin görülmesi, olumlu davranışların pekiştirilip olumsuz davranış ve tutumların düzeltilmesini hedefleyen bir etkileşim sürecidir.³⁹⁷

³⁹³ en-Nûr 24/32.

³⁹⁴ el-Bakara 2/187.

³⁹⁵ Seyhan, Mutlu Yuvalar Mutlu Çocuklar, *Telegram*, [23.12.2023].
<https://t.me/+9jqzR70U0wZIOTM8>

³⁹⁶ Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 954.

³⁹⁷ Kasım Kocaman, "Dinî İletişimde Hutbe" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 6-8.

Kişilerin birbirleri ile bağ kurmaları iletişim yolu ile gerçekleşir. İletişimin ilk temelleri aile kurumunda atılmaktadır. Kişilerin duygu ve düşüncelerinin anlaşılması ilk olarak ailede sağlanmaktadır. Bu nedenle kişiliğin gelişmesinde de birinci derecede etkili kurum ailedir. Aile içi iletişim sağlıklı olduğu takdirde diğer fertlerle olan iletişim de olumlu yönde etkilenecektir.³⁹⁸

Toplumun temel yapı taşı olan ailede her bir ferdin sorumluluklarını bilmesi, sağlıklı bir iletişim için gereklidir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şu sözleri bu konuda yol gösterici niteliktedir:

*Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi de bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek, ailesinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Kadın, kocasının evinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Hizmetkâr, efendisinin malının çobanıdır; o da sürüsünden sorumludur.*³⁹⁹

Aile içi iletişim kişilerin eğitimi ve gelişimi açısından önemli bir yere sahiptir. Aile üyelerinin birbirlerinin duygu ve düşüncelerini anlamaları sağlıklı bir iletişim ile mümkün olmaktadır. Bu nedenle aile üyelerinin birbirleriyle iş birliği içerisinde bulunmasına vesile olacak etkili bir iletişim kurmaları son derece önemlidir. Ailede sağlıklı bir iletişim kurulması, ailedeki fertlerin diğer kişilerle olan ilişkilerine de olumlu yönde etki etmektedir.⁴⁰⁰ Ailenin yapısı, aile üyeleri arasındaki ilişkinin niteliği ve çocukların yetiştirilme tarzı toplumun güçlenmesine de katkı sağlamaktadır.⁴⁰¹

³⁹⁸ Mehmet Emin Yurt ve Osman Bayraktutan, "Çocuğun Kişilik Gelişiminde Ailenin Önemi", *Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*, (İğdır: İğdır Üniversitesi, 2016), 277.

³⁹⁹ Buhârî, "Cum`a" 11 (893), "Nikâh" 81 (5188), 90 (5200), "Ahkâm" 1 (7139); Müslim, "İmâret" 20; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "İmâret", 1; Tirmizî, "Cihad" 27.

⁴⁰⁰ Salih Aybey, "Aile İçi İletişim Problemlerinde Dinî Danışmanlığın Önemi: Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1, (2017): 22.

⁴⁰¹ Ayşegül Yiğit, "Çocuğun Gelişimsel Özellikleri ve İletişim İlkeleri Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22. (2006): 179.

3.1.2. Hz. Lokman'ın Ailesi

Lokman (a.s.) ailesi hakkında kaynaklarda mahdut bilgi bulunmaktadır. Oğlunun ve hanımının kâfir olduğu ve Lokman'ın öğütleri, şefkatli davranışı ile Müslümanlığı kabul ettiği bildirilmiştir.⁴⁰² Bir rivayette ise, oğluna “Allah'a şirk koşmaması” öğüdünden dolayı kâfir olarak düşünüldüğü, oysa oğlunun aslında Müslüman olduğu, gelecekte böyle bir duruma düşmemesi için öğüt verdiği bildirilmiştir.⁴⁰³ Oğlunun ismi Nekkâş'ın rivayetine göre, En'um⁴⁰⁴ veya En'am⁴⁰⁵ olarak bilinmekle birlikte Kelbî; Eşkem⁴⁰⁶ veya Mişkem,⁴⁰⁷ Taberî; Târân⁴⁰⁸ veya Sârân,⁴⁰⁹ Kuteybe; Mâşân demiştir. Bazı rivayetlerde ise Eşken, Mâtân⁴¹⁰ yahut Muşten olarak da zikredilmiştir.⁴¹¹

Hz. Lokman'ın oğlunun yaşı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Eğitimin küçük yaşlardan itibaren verilmeye başlayacağını düşünenler çocuk yaşta olduğu kanaatine sahipken⁴¹² öğütlerin muhtevası itibarı ile gençlik çağında olduğunu düşünenler de bulunmaktadır.⁴¹³ Şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'de ve diğer kaynaklarda zikredilen öğütler her çağda uygulanabilecek değerdedir.

Hz. Lokman bir aile babası olarak oğluna karşı şefkatli, nasihatleriyle sorumluluk bilincinde olduğu anlaşılabilir ideal bir örnektir. Çocuk eğitiminde üzerinde önemle

⁴⁰² Zuhaylî, *et-Tefsîrû'l-münîr*, C. 11, 153; Ayrıca bk. Ünver, *Lokma Hekim*, 30; Gül, “Lokman Hekim ve Öğütleri”, C. 3, S. 2, 387-406.

⁴⁰³ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C. 13, 74.

⁴⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, C. 13, 526-527.

⁴⁰⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. 5, 272-273.

⁴⁰⁶ A.g.e., 272-273.

⁴⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, C. 13, 526.

⁴⁰⁸ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C. 13, 73.

⁴⁰⁹ Gül, “Lokman Hekim ve Öğütleri”, C. 3, S. 2, 387 – 406.

⁴¹⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîrû'l-münîr*, C. 11, 150.

⁴¹¹ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C. 13, 73.

⁴¹² Şemsettin Dursun, *Gönül Dili ve İletişim*, 2. bs., (İstanbul: Asalet Yayınları, 2022), 33.

⁴¹³ Karaköse, Hz. Lokman'ın Oğluna Öğütleri/Gençlerin Hayat Prensipleri, 13.

durduğu konuları model alarak temellendirme yapılması, ibadet, inanç ve ahlak eğitiminin bu temel üzerine inşa edilmesi, gelecek nesiller açısından yüz güldürücü sonuçlar ortaya çıkarabilir.⁴¹⁴

3.2. Eğitim Kavramı

Eğitim üzerine çeşitli tarifler yapılmıştır. Yetişkin nesillerin yetişmekte olan nesillere yapmış olduğu etki,⁴¹⁵ bireyin yeteneklerinin toplumun değerlerine ters düşmeyecek biçimde geliştirilip kişiye kazandırılması,⁴¹⁶ bilenin bilmeyene hak yolu göstermesi,⁴¹⁷ insanın belirli süreç içerisinde bulunduğu halden diğer hale geçme çabası,⁴¹⁸ çocuk ve gençlere toplumda yer edinmeleri için gereken bilgi ve becerileri elde etmeleri ve kişiliklerini geliştirmelerine yardımcı olma⁴¹⁹ şeklinde tanımları mevcuttur. Elmalılı ise eğitimi “tedricen, kademe kademe kemâle erme süreci”⁴²⁰ olarak tarif etmiştir. Eğitim kavramı İslami açıdan ele alındığında “tebliğ ve irşat” manasına gelmektedir. Bu tariflerle öğretim (talim) de eğitime dahil olmaktadır.⁴²¹ Eğitimi dinî açıdan tarif edenlere göre; ferдин dinî ve dünyevî sorumluluklarını layıkıyla yerine getirebilecek seviyeye ulaştırılması,⁴²² İslam dininin koyduğu esaslara göre davranış ve duyguların

⁴¹⁴ Oral, “Kur’an’da Lokman (a.s.) ve Çocuk Eğitimi”, 65.

⁴¹⁵ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 2. bs., (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 25.

⁴¹⁶ Abdurrahman Dodurgalı, *Eğitim Sosyolojisi*, (İstanbul: M.Ü.İ.F.V. Yayınları, 1995), 10.

⁴¹⁷ M. Faruk Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, 4. bs., (İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, 1994), 13.

⁴¹⁸ Dodurgalı, *Eğitim Sosyolojisi*, 9.

⁴¹⁹ Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 606.

⁴²⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C. 1, 184.

⁴²¹ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 25; Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, 13.

⁴²² Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, 14.

tanzim edilmesi, söz, düşünce ve amelde doğru yolu gösterme, iyi ve kâmil insanın yetiştirilmesi⁴²³ anlamlarına gelmektedir.

Bütün bu tanımlardan hareketle; insanın kemale erdirilmesi sürecinde eğitimcinin uyguladığı belli başlı metotlar bulunmaktadır. Bu metotlarla, bireyde var olan potansiyel en üst noktaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Bu aşamada verilecek eğitim; “öğretmen-öğrenci”, “anne-baba-çocuk”, “fert-toplum”, “insan-çevre”, “devlet-kurum” gibi ilişki türlerine göre farklı şekiller almaktadır.⁴²⁴ Bu açıdan eğitimin ilgilendiği alana göre çeşitli yöntemleri bulunmaktadır. Bu bölümde “anne-baba-çocuk” ilişkileri üzerinden, ailede “din eğitimi”, “ahlaki eğitim” ve “karakter eğitimi” konularında değerlendirme yapılacaktır.

3.2.1. Din Eğitimi

Din eğitimi, bireye dinî davranışların kazandırılması ve kişiliğin bu yönde gelişmesi için yapılan faaliyetlerin bütünüdür. Bireyde kişiliğin oluşması ve şahsiyetin gelişmesinde din eğitiminin önemli bir rolü vardır. İslam dini getirdiği esaslar itibariyle kişilere olumlu davranış özellikleri kazandıracak yapıdadır. Kur’ân-ı Kerîm’de inanç, imanın esası; ibadetler, ahlak ve imanın yardımcıları fonksiyonundadır.

Din eğitimi, sadece ritüelleri yerine getirmekten ibaret olmayıp emir ve yasaklara uymak suretiyle kişinin ahlaklı bir hayat sürdürmesini temin etme gayesi de taşımaktadır. Bu nedenle din eğitimi verilirken ibadetlerin şuurlu bir şekilde ve gereği gibi yerine getirilmesi sonucunda kişiliğin hem içeriye yönelik hem de dışa dönük olarak gelişmesine yardımcı olunacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Tam anlamıyla içselleştirilmeden yerine getirilen ibadetler, beklenen şahsiyet gelişimini sağlamamaktadır.⁴²⁵

⁴²³ A.g.e., 15.

⁴²⁴ Dodurgalı, *Eğitim Sosyolojisi*, 9-10.

⁴²⁵ Kemaleddin Taş, “Dindarlık Anlayışları ve İnsan Tasavvuru”, *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” Sempozyumu, 18-20 Nisan 2014*, (Erzurum: Diyanet İşleri Başkanlığı: 2015): 53-62.

Çocuk dinî ve ahlaki bilgilerin temelini ailede edinmektedir. Bu nedenle çocuğun ilk sosyal, eğitsel ve ruhsal gelişimlerinin sağlandığı müessese olarak aile kurumunun önemi yadsınamaz. Çocuklarda din duygusu potansiyel olarak mevcuttur. Çocukluk döneminde (0-12 yaş) bu duygular şekillenmeye başlamaktadır. Bu nedenle ailenin çocuğun gelişim özelliklerini bilmesinin yanında dinî eğitim açısından da gelişim özellikleri ve iletişim becerilerini bilerek davranışlarını yönlendirmesi son derece önemlidir.⁴²⁶

0-6 Yaş/Taklit Dönemi: Çocuk ilk olarak taklit yöntemi ile dinî motifli davranışlara yönelmektedir. Bu yönelim çocuğun dinî hayatının şekillenmesinde önemli bir etkidir (2-6 yaş). Çocuk, dinî davranışları ilk olarak ailede gözlemlemektedir. Namaz kılan yetişkinleri taklit ederek aynı hareketleri yapmaya çalışır. Ailede fertlerin dinî içerikli sözleri, davranışları ve eylemleri çocuğun şahsiyetinde derin izler bırakmaktadır. Bu dönemde soyut kavramları kavrayabilecek döneme gelinceye kadar (0-6 yaş) çocuğa verilecek dinî eğitim duygu boyutunda olmalıdır.⁴²⁷ Okul öncesi olan bu dönem, çocukta kaygı ve korkuların yoğun olarak görüldüğü dönemdir. Bu nedenle verilecek olan dinî eğitim sevgi merkezli olmalı, korku motifli yaklaşımlardan uzak durulmalıdır. 4-6 yaş evresinde dinî bilgilerden ziyade davranış ve alışkanlıklar üzerinde durulmalı, iyi bir gözlemci olan çocuğa, doğru model olunmalıdır. Bu dönem din eğitimi açısından önemli bir dönemdir. Bu nedenle ebeveyn söyledikleriyle yaptıklarının uyumlu olmasına dikkat etmelidir.⁴²⁸

6-12 Yaş/Talim Dönemi: “Okul çağı” veya “son çocukluk” döneminde (6-12 yaş) soyut konular çocuğun zihninde tam şekillenememekte yavaş yavaş geçiş olmaktadır (11-12 yaş). Bu dönemde çocuk sorular sorarak, gözlem yaparak öğrendiklerini zihninde biriktirmeye başlar. 9-10 yaşlarından başlayarak dinî eğitimde duygusal boyut devam ederken bilişsel eğitime de geçilebilir. Ergenlik dönemine kadar gelişim durumları, zekâ, anlayış, kavrayış düzeyleri dikkate alınarak henüz mükellef

⁴²⁶ Halide Özüdoğru Erdoğan, “Toplumsal Bir Kurum Olarak Aile” *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” Sempozyumu, 18-20 Nisan 2014*, (Erzurum: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015): 620.

⁴²⁷ Özüdoğru Erdoğan, “Toplumsal Bir Kurum Olarak Aile”, 623.

⁴²⁸ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 173-174. Ayrıca bk. Seyhan, Mutlu Yuvalar Mutlu Çocuklar, *Telegram*, [23.12.2021]. <https://t.me/+9jqzR70U0wZIOTM8>

olmadıkları da unutulmadan dinî bilgiler yavaş yavaş verilmelidir. Hadis-i şerifte buyurulduğu gibi 7 yaşında namaz eğitimine başlanmalı, 10 yaşına kadar namaz eğitimi tamamlanmaya çalışılmalıdır.⁴²⁹ Oruç eğitimi de yine bu dönemde benimsetilmelidir.⁴³⁰

12+ Yaş/Tahkik Dönemi: Ergenlik dönemiyle birlikte (12-21 yaş) yetişkin statüsüne doğru ilerleyen bireyde dinî açıdan sorumluluk da başlamaktadır. Bu dönemde artık birey olduklarını fark ederek kendileri de düşünüp araştırma çabasıdadır. Ergenlikte dinî gelişim süreçleri; dinî şuurun uyanması (12-14 yaş), dinî kabullerin sorgulanması (14-18 yaş), dinî tutumların belirginleşmesi (18-21 yaş) şeklindedir. Dinî şuurun uyanmasıyla birlikte bireyde sorgulama ve şüphe davranışları görülebilmektedir.⁴³¹ Bu nedenle katı ve baskıcı yaklaşımlardan uzak durulmalıdır. Bu dönemlerde Hz. Lokman'ın oğluna sergilediği davranış modelinin (sevgi ve şefkatle yaklaşım) benimsenmesi iletişimi olumlu yönde etkileyecektir.

3.2.1.1. İbadetlerin Önemi ve İbadet Eğitimi

İbadet; sadece Allah'ın kullarına belirli zaman veya mekânlarda farz olarak tayin ettiği hususi vazifelerden ibaret olmayıp, hayatın her alanını kuşatabilecek genel boyutu olan bir kavramdır. Buna göre işlenen bütün fiiller kişinin niyetine bağlı olarak ibadet kavramına dâhil olmaktadır.⁴³² Tasavvufî açıdan ise; sabır, tevazu, şükür, merhamet, cömertlik, affetme gibi ahlaki özelliklerle, ihlas ve huşû gibi gönül halleri de “ubûdiyyet” kelimesi ile ibadet kavramına dahil edilmiştir.⁴³³ Psikolojik açıdan ibadet kişide güçlü, sağlam ve uyumlu bir kişilik yapısı oluşturmaktadır.⁴³⁴ İbadetler, kulun Yaratanına duyduğu hürmet ve itaat davranışı olmakla beraber toplumsal hayatın,

⁴²⁹ Ebû Dâvûd, “Salât” 26; Tirmizî, “Mevâkît” 182.

⁴³⁰ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 174-175.

⁴³¹ A.g.e., 175-176.

⁴³² Mustafa Meşhur, *İslam'a Davet Fıkhi*, C. 4 (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2009), 33-34.

⁴³³ Süleyman Uludağ, “İbadet”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/247-248.

⁴³⁴ Hayati Hökelekli, “İbadet”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/248-252.

insan ilişkilerinin ve kişiliğin gelişmesine de katkı sağlamaktadır.⁴³⁵ İbadetler sadece Allah için eda edilir⁴³⁶ ve kulun Allah'a yaklaşmasını sağlar.⁴³⁷ Bu bölümde daha çok, “özel anlamı ile ibadet” konu edilecektir.

İbadetlerin Önemi: İnsanlarda ibadet etme isteği fitrî bir arzudur. Kişilerin çaresizlik durumlarında Allah'a sığınma içgüdüğü göstermeleri⁴³⁸ bu aslî ihtiyaca binaendir. Allah ile ibadet ilişkisi içinde olan birey ruhani bir yükselişle Allah'a yakınlaşmaktadır. Bu nedenle bu davranıştan yoksun olanların çeşitli buhranlara düştüğü görülmektedir.⁴³⁹

Araştırmalara göre dinî yaşantı, ibadetler ve dua; kişiliğin yeniden yapılanması, fiziksel ve ruhsal sağlığın korunması ve tedavi edilmesi yönünde olumlu katkılar sağlamaktadır. İbadet eden kimsede sevgi ve bağlanma gücü artarak yeni kuvvet kazanımı gelişmektedir. Genç yaşlardan itibaren düzenli olarak dinî faaliyetlere katılan, düzenli bir ibadet hayatı olan kimselerin, aktif dinî hayat yaşamayan kimselere göre kişilik yapılarının daha uyumlu olduğu gözlemlenmiştir. Aynı şekilde namaz, oruç, sadaka, dua gibi dinî pratikleri yerine getiren kimselerde kendini ifade etme, sosyalleşme, sorumluluk sahibi olma gibi değerlerin daha fazla geliştiği görülmektedir. Dua ve ibadetlerin ruhî hastalıklarda da iyileştirici etkisinin olduğu, kişileri alkol, sigara, uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklardan koruduğu tespit edilmiştir. İbadetlerin sosyal açıdan da olumlu etkileri bulunmaktadır. Sabır, hoşgörü, cömertlik, merhamet gibi özellikler geliştiren kişilerin toplumda itibar edinme, iletişim kurma açısından etkili oldukları gözlemlenmiştir. İbadet ve dinî bağlılık kişilerde diğerkâmlık, hoşgörü ve yardımseverlik duygularını da harekete geçirmektedir. Buna göre, düzenli ibadet hayatı ve dinî yaşantısı olan kimselerin ruh ve beden sağlığı yerinde, mutlu ve disiplinli oldukları anlaşılmaktadır. Yine bu aileler arasında boşanma oranları da daha az görülmektedir.⁴⁴⁰

⁴³⁵ Ferhat Koca, “İbadet”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/240-247.

⁴³⁶ el-Fâtiha 1/5; en-Nahl 16/36; el-İsrâ 17/23.

⁴³⁷ el-Alak 96/19.

⁴³⁸ el-İsrâ 17/67; Lokmân 31/32; ez-Zümer 39/8.

⁴³⁹ Hökelekli, “İbadet”, 19/248-252.

⁴⁴⁰ A.g.e., a.y.

İbadet Eğitimi: İbadet eğitimi çocuklara erken yaşlarda verilmeye başlanmalıdır. Bu eğitimin verilmesi birinci dereceden anne babanın sorumluluğundadır. Ayet-i kerimede “cehennem ateşinden kendisini ve ailesini korumasının” müminlere emredilmiş olması⁴⁴¹ bu hususu açıkça ifade etmektedir. Bu vazifenin özellikle babanın sorumluluğunda olduğunu İslam âlimleri bildirmiştir.⁴⁴² Bu nedenle aileler, çevrenin menfi tesirlerine maruz kalmadan gerekli dinî bilgi ve eğitimi erken yaşlardan itibaren çocuklarına kazandırmalıdır.⁴⁴³

İbadet eğitimi öncelikle namazla başlamalıdır. Ayet-i kerimede “ailene namazı emret” buyurulmakta ve “sabırla devam edilmesi” müminlerden istenmektedir.⁴⁴⁴ Daha sonra oruç ibadeti de yine erken yaşlarda öğretilmelidir. Nitekim erken yaşlarda verilen eğitim daha kalıcı olmaktadır. Çocukları küçüklüğünden itibaren sadaka vermeye teşvik etmek de önemlidir. Yetişkinler çocukları vasıtasıyla fakirlere yardım ettikleri takdirde onlara tasadduk kültürü öğretilmiş olacaktır. Ayrıca fırsat oluştuğunda çocukların hac ve umre yapmaları dinin emirlerinin öğretilip yerleştirilmesinde önem arz etmektedir.⁴⁴⁵ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) çocukların hac ve umre yapmaları ve onların sevaplarından anne babalarına da verileceği yönünde teşvikleri bulunmaktadır.⁴⁴⁶

Hz. Lokman’ın oğluna ibadet eğitimi olarak öncelikle namazı tavsiye etmesi sebebiyle bu bölümde namaz eğitimi ele alınmış, sure bağlamında kalmak için diğer ibadetlerin eğitimi farklı çalışmalara bırakılmıştır.

Namaz Eğitimi: İslam’ın şartlarından olan ve ilk sırada yer alan namaz ibadeti büluğla birlikte farz olmasına rağmen, ibadet alışkanlığı kazandırmak için çocuklara erken

⁴⁴¹ et-Tahrîm, 66/6.

⁴⁴² Çelik, Öztürk ve Kaya, *Üsve-i Hasene* 2, 171.

⁴⁴³ Duman, “Ailede Çocuk Eğitimi ve Lokman Hakîm’in Oğluna Nasihatlerinin Düşündürdükleri”, 108.

⁴⁴⁴ Tâhâ, 20/132.

⁴⁴⁵ Çelik, Öztürk ve Kaya, *Üsve-i Hasene* 2, 170-175.

⁴⁴⁶ Müslim, “Hac”, 409.

yaşlarda öğretilmeye başlanması tavsiye edilmektedir.⁴⁴⁷ Temyiz yaşı⁴⁴⁸ denilen dönemde kız, erkek ayrımı olmadan namaza alıştırmaları hadis-i şerifte bildirilmiştir. Çocuğun sağını solundan ayırt etmeye başladığı dönemden itibaren, namaz öğretimine başlanacağını bildiren rivayetler de mevcuttur.⁴⁴⁹ Namaz öğretimine başlanması için öncelikle namazda okunan dua ve surelerin öğretilmesi gereklidir. Bu nedenle çocuğun gelişme durumuna göre ön hazırlık olarak namaz surelerinin ezberletilmesi önemlidir. On yaşında ise çocukların namaz ibadetini eda etmeye başlamaları gerekmektedir.⁴⁵⁰

Namaz ibadeti öğretiminde ilk olarak sevdirme aşamasından başlanmalıdır. Direkt olarak kılmaya başlanması istenmemelidir. Üç aşamada öğretimin gerçekleştirilmesi yararlıdır. Tadrîcilik, hoşgörü ve aidiyet aşamaları. Tadrîci aşamada yedi yaşında ilk olarak tek vakitle başlanıp kademeli olarak çocuğun uyum sağlama durumuna göre diğer namazlar eklenerek beş vakit tamamlanmış olur. Hoşgörü aşamasında, çocuk namazda güldüğü veya abdesti bozulduğunda yetişkinlerdeki gibi davranılmadan namaza devamı sağlanabilir. Zorlama ve inatlaşma yoluna gidilmeden uygun bir dille namazı bozan durumlar anlatılabilir. Aidiyet aşamasında cemaat ruhu aşılır, ailecek namaz eda edilerek birlik ve beraberlik ruhu kazandırılabilir.⁴⁵¹

Cemaat halinde kılınan cuma, bayram ve teravîh namazları, çocuğun namaza alışmasında önemli olduğu kadar gönlünde tatlı hatıralar olarak yerleşmesinde de etkilidir. İbn Abbas'tan rivayetle Allah Rasûlü (s.a.v.) kenarda kalmış bir kabre uğrayarak kabrin yanında sahabilere imam olmuş, sahabiler de kabrin arkasında saf

⁴⁴⁷ Ebû Dâvûd, "Salât", 25.

⁴⁴⁸ Kişinin söz ve eylemlerinin sonuçlarını idrak edebilme ve buna uygun iradesini kullanabilme çağına girmesi, genellikle yedi yaş civarı olarak görülmektedir. Ayrıntılar için bk. İbrahim Kâfi Dönmez, "Temyiz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/ 437-439. Ayrıca bk. İbrahim Canan, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, (İstanbul: Işık Akademi, 2008), 133-135.

⁴⁴⁹ Ebû Dâvûd, "Salât", 25.

⁴⁵⁰ Ebû Dâvûd, "Salât" 26.

⁴⁵¹ Seyhan, Mutlu Yuvalar Mutlu Çocuklar, *Telegram*, [02.12.2021].
<https://t.me/+9jqzR70U0wZlOTM8>

bağlamışlardır.⁴⁵² Hadis-i şerifin şerhinden anlaşıldığına göre İbn Abbas, o cemaatte hazır bulunmuştur. Bu hadiseden çocukların da cemaate ve cenaze namazlarına katıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁵³

Namaza ilk ilgi ailenin namaz kılmasını gören çocuğun anne babasının sırtına binmesi yahut yanında uzanması şeklinde davranışlarla başlamaktadır. Bu aşamalarda çocuğa sevgi ile yaklaşılmalı, sert muamelede bulunulmamalıdır. Nitekim Allah Rasûlü de namazda sırtına binen çocuk olduğunda secdeyi uzatmış,⁴⁵⁴ onları azarlamamış, ağlayan bir çocuk sesi duyduğunda namazı uzatmamış, çocukların durumlarına göre namazını ayarlamıştır.⁴⁵⁵ Enes'e (r.a.) "abdestini güzelce alırsa hafaza meleklerinin kendisini seveceğini ve ömrünün uzun olacağını, namaza devam ettiği müddetçe meleklerin kendisine rahmet duasında bulunacağını, guslederken mübalağada bulunursa günah ve hatalarından ayrılmış olarak çıkacağını" belirterek ibadete alıştırma safhasında nasıl davranılacağını da ümmete öğretmiştir. Şüphesiz bunlar çocuğa namazın alıştırılması ve sevdirmesinde önemli yaklaşımlardır.⁴⁵⁶

Lokman (a.s.) da oğluna öncelikte imanı aşlamış, sonra namaz eğitimine geçmiştir. Namaz eğitimini verirken "yavrucuğum" diye son derece şefkat içeren ifadeler kullanması ailelere yol gösterici niteliktedir.

3.2.1.2. İnanç Eğitimi

Çocuklara verilecek ilk eğitim, iman esaslarının telkini olmalıdır. Ashâb-ı kirâmdan bir grup genç Hz. Peygamber'in yanında bulduklarını ve Kur'ân'ı öğrenmeden önce imânî bilgileri öğrendiklerini, daha sonra Kur'ân eğitimine geçtiklerinde, aldıkları bu

⁴⁵² Buhârî, "Ezan", 161.

⁴⁵³ Murat Kaya, *Buhârî'de Namaz*, (İstanbul: Erkam Yay., 2017), 278.

⁴⁵⁴ Canan, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, 207-208.

⁴⁵⁵ Mehmet Yolcu ve Ayşe Tokay, "Resûlullah'ın Çocuklarla İlişkilerinden Tablolar" *II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu: Hz. Peygamber ve Aile, 18 Kasım 2019*, (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, 2019): 276.

⁴⁵⁶ Özudoğru Erdoğan, "Toplumsal Bir Kurum Olarak Aile", 624.

eğitim sebebiyle inançlarının iyice arttığını söylemiştir.⁴⁵⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de de Hz. Lokman’ın öncelikle duyguların eğitilmesine ağırlık verdiği, daha sonra bilgi boyutunun üzerinde durarak oğlunu ibadet eğitimine yönlendirdiği görülmektedir.⁴⁵⁸ Lokman sûresinde verilen bu mesajlar, çocuklara verilecek inanç eğitimi için oldukça önemlidir.

Allah İnancı: Çocukta yüce bir varlığa inanma ve bağlanma doğuştan var olan bir eğilimdir. Çocuğun sağlıklı gelişimi için gelişimsel ihtiyaçlarının dengeli bir biçimde ve uygun zamanda verilmesi önemlidir. Çocukta “Allah beni seviyor mu? Allah nerede? Neden namaz kılıyoruz?” soruları sorulmaya başladığında, bu soruların cevabını duymaya hazır bulunma hali oluşmuş demektir. Allah inancı çocuğa “koru temalı değil, sevgi temalı” olarak verilmelidir. Örneğin 2 yaş grubunda “Allah kim?” sorusunu soran çocuğa Allah’ın yaratıcılığıyla ilgili doğadan verilecek somut örneklerle farkındalık oluşturulması çocuğun ihtiyacını karşılamada yeterlidir. Allah’ı cezalandıran, yakan, çarpan gibi ifadelerle tanımlamaktan şiddetle kaçınılmalıdır.⁴⁵⁹ Okul öncesi ve ilkokul döneminde çocuğa sorular sorarak zihninde yer eden kavramlara göre gerekli miktarda açıklama yapılabilir. Burada çocuğun algısını ve sorularını takip etmek önemlidir. Sormadığı konulara girilmemelidir.⁴⁶⁰

Çocuklara konuşmaya başladıkları zaman ilk olarak Kelime-i Tevhid’in öğretilmesi Hz. Peygamber’in tavsiyesidir. İbn Şuayb’ın bildirdiğine göre Hz. Peygamber ayrıca konuşma çağına gelen çocuklara “Allah’a hamd edip O’nun çocuk edinmediği ve şeriki olmadığını bildiren” ayet-i kerimeyi⁴⁶¹ yedi kez talim etmiştir.⁴⁶² Yeni doğan bebeğin kulağına ezan okunması, İslam’ın ilk şiârının telkini açısından önemlidir.

⁴⁵⁷ Canan, *Hz. Peygamber’in Sünnetinde Terbiye*, 162.

⁴⁵⁸ Lokman, 31/12, 16.

⁴⁵⁹ Fatma Bayram, “Çocuk, Genç ve Yetişkinlerle İletişimde Din Dili”, *İslam’da Tebliğ, Davet ve İrşat*, haz. Diyanet İşleri Başkanlığı. 2. bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023), 274.

⁴⁶⁰ Seyhan, Mutlu Yuvalar Mutlu Çocuklar, *Telegram*, [02.12.2021].
<https://t.me/+9jqzR70U0wZIOTM8>

⁴⁶¹ el-İsrâ, 17/111.

⁴⁶² Canan, *Hz. Peygamber’in Sünnetinde Terbiye*, 131-132.

Allah inancı bu uygulama ile başlatılmış olmaktadır. Çocuğa güzel isim konulması da Nebevî tavsiyelerden olarak dikkat edilmesi gereken hususlardandır.⁴⁶³

Çocuğa öğretilcek dinî eğitim, çocuğun gelişimini destekleyici mahiyette sunulmalıdır. Çocuğun algısına göre “Allah”, önceleri süper bir kahraman sonra da sevimli hayalet biçiminde olabilir. Bu nedenle gelişim özelliklerine göre uygun dozda dinî eğitimin verilmesi önemlidir. Yetişkinlerin zihinlerindeki Allah tasavvuru ile çocuğun zihnindeki Allah tasavvuru farklı olabilir. Çocukların zihnî yapısı açısından bu normaldir. Bu tarz soyut bilgiler ilk çocukluk dönemlerinde daha çok duygu boyutu ile sunulmalıdır.⁴⁶⁴ Bu konularda yetişkinlerin yaklaşımları oldukça önemlidir. Dinî bilgilerle ilgili temel kavramlar anlatılırken çizgi film, sinema, kitap, dergi gibi kaynaklardan yararlanmak faydalı olabilir.⁴⁶⁵

3.2.2. Değerler Eğitimi (Ahlaki Eğitim)

Değerler eğitimi, kişide doğuştan var olan iyi ve güzel özellikleri ortaya çıkarıp kişiliğinin gelişmesine katkıda bulunan, fert ve toplumu yanlış davranışlardan koruyup güzel ahlakın yerleşmesini sağlayan duyuşsal eğitimin bir parçasıdır. Hoşgörü, nezaket, saygı, sorumluluk, vicdan, adalet, empati vb. değerlerle İslam ahlakının özü olan iffet, haya, hüsn-ü zan gibi değerlerden bahseder.⁴⁶⁶ Toplumda kabul görmüş bu ortak değerleri çocuğun içselleştirebilmesini sağlamak esastır.

Ahlak kelimesi esas itibarı ile nötr bir kelimedir. Ancak Türkçede daha çok iyi ve güzel davranışların ortaya konulması olarak anlaşılacaktır. Buna göre ahlak kelimesi bir “değer alanı”nı ifade etmektedir. “Değer”; kendisi için fedayı gerektiren şeydir. Yüksek davranışa ulaşabilmek için hazlar ve menfaatler feda edilmelidir. Fedada bulunamayan değer sahibi olamıyor demektir. Kişinin davranışları, aldığı kararlar ve her türlü değerlendirmeleri bir değer üretecek biçimde olmalıdır. Bunun pratiğe

⁴⁶³ Özüdoğru Erdoğan, “Toplumsal Bir Kurum Olarak Aile”, 621.

⁴⁶⁴ A.g.e., 625.

⁴⁶⁵ Allah’a iman konusunun çocuğa anlatımı için bk. Veysel Akkaya, *İncili Köşk*, (Erkam Yayınları: İstanbul, 2017).

⁴⁶⁶ Mustafa Mücahit, *Ailede Mahremiyet Eğitimi*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2023), 34.

yansıması için bilinçli bir çaba gerekmektedir. Ancak değerleri bir araç konumuna getirmemek gerekir. Çünkü amaç gerçekleştiği zaman o değer de fonksiyonu yitirilmiş olur. Dolayısıyla ailede çocuklara verilmek istenen insani erdemler eğitiminde bu husus göz ardı edilmemelidir. Çocuğa öncelikle yapılacak iş ve sorumluluklarda birtakım ölçüler ve ilkeler doğrultusunda hareket edilmesi öğretilmelidir. Bu ilke ve ölçülerin kaynağı Allah rızası olduğu takdirde yapılan iyilik ve güzel davranışlardan karşılık beklememek öğretilmiş olacaktır. Aynı zamanda bir işi beğeni almak, eleştiriden kaçmak ya da sorumluluktan kurtulmak amacıyla değil “ih̄san” duygusuyla yapması da temellendirilmiş olur. Bunun sonucunda bilinçli bir seçimle değer üretilmiş olur. Din de bir değer alanı olduğu için davranışların seçiminde bu hedef gözetilmelidir.⁴⁶⁷ Nitekim Lokman (a.s.) oğluna nasihat ederken şahsiyetini temellendirecek inanç eğitimini verdikten sonra ahlaki ilkeleri bir değer olarak benimsemesini öğütlemektedir.

3.2.3. Karakter Eğitimi

Karakter kelimesi, nötr anlamıyla “herhangi bir nesneyi diğerlerinden ayıran ana nitelikler, ayırt edici özellik” demektir. Ferdî açıdan ise; “bireyin diğerlerinden ayrılan özelliği, kendine has yapısı, öz yapı” anlamlarına gelmektedir.⁴⁶⁸ Eğitim açısından ele alındığında; “bireyin mevcut prensip ve kabiliyetleri çerçevesinde iradesine bağlı olan davranışlarında tutarlı ve kararlı olup bu istikrarı sürdürme yetisidir”.⁴⁶⁹ Buradaki anlamıyla kişiliğin ahlaki yönüne tekabül etmektedir. Karakter sebebiyle kişiler yargılanabilir. Ahirette de hesaba çekilecek alan burasıdır.

Kişilik ise bir kimsede belirgin olan bedenî, zihnî ve ruhi özelliklerinin tamamına verilen isimdir.⁴⁷⁰ Duygu, düşünce ve davranış özellikleri ile ortaya konulan yapıdır. Bu yönüyle mizaç, benlik ve karakteri de kapsamaktadır. Şahsiyet kelimesi ile

⁴⁶⁷ Mehmet Türkeri, “İnsan Yetiştirme Anlayışımızda Ahlakın Yeri”, *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” Sempozyumu, 18-20 Nisan 2014*, (Erzurum: Diyanet İşleri Başkanlığı: 2015): 39-51.

⁴⁶⁸ Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 1077-1078.

⁴⁶⁹ Kanger, *Peygamber Ahlâkını Referans Alan Karakter Eğitimi*, 43-44.

⁴⁷⁰ Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 1188.

anlamdaştır. Şahsiyet kişiye özeldir. Dünya üzerinde ne kadar insan bulunuyorsa o kadar farklı kişilik vardır, denilebilir.⁴⁷¹ Karakterde ise kişilikte olduğu kadar net çizgilerle bir ayırım söz konusu değildir. Ancak belirli gruplandırmalar şeklinde (cimriler, cömertler, dürüstler vb.) ayırım yapılabilir. Kişilik, zaman içinde kişinin deneyim kazanmasıyla değişip gelişebilir.

Mizaç kavramı da karakterle birlikte ele alınabilecek kavramlardandır. İnsanın yaratılış özellikleri, tabiatı demektir. Kişiliğin duygusal yönünü ifade eder. Sinirli, sakin, neşeli veya inatçı olmak gibi doğuştan getirilen özelliklerdir. Genetik yapı da bu özelliklerin oluşmasında etkilidir. Kişiliğin bu yönü değiştirilemez niteliktedir. Duyguları yaşama biçimi de bununla alakalıdır. Kur'an-ı Kerim'de "herkesin kendi meşrebine (şâkilesine) göre amel edeceği"⁴⁷² sözüyle kastedilenin mizaç olması muhtemeldir.

Benlik ise, şahsiyetin idealleri barındırdığı, en içteki çekirdek kısmıdır. Değer ve inançları kapsamaktadır. Kişinin kendi ile ilgili hükme, kanaatlere sahip olduğu alandır. Bu kanı, dışarıdan yansıtılan şekliyle elde edilmektedir. Kişinin en doğal, maskesiz kısmıdır ancak bazı dış ortamlarda değişik roller de yansıtılabilmektedir.

Karakter eğitimi; kişinin doğuştan getirdiği merhamet, cömertlik, diğerkâmlık, hoşgörü gibi olumlu yetenek ve özelliklerini geliştirip, insan tabiatında bulunan haset, kibir, kin, zorbalık gibi olumsuz özelliklerini törpüleyerek ahlaki gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bu yönüyle, bilinçli ve temkinli bir şekilde verilmesi gereken çok ciddi ve aynı zamanda hassas bir eğitimidir.⁴⁷³ Karakterin gelişimine kişinin yetiştiği çevre, okul ve aile etki etmektedir. Bu süreçte kişide bulunan irade, muhakeme yeteneği, duygusal sezgi ve derinlikli kavrayış belirleyici etmenlerdir.⁴⁷⁴

⁴⁷¹ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 51.

⁴⁷² el-İsrâ, 17/84.

⁴⁷³ Kanger, *Peygamber Ahlâkını Referans Alan Karakter Eğitimi*, 42.

⁴⁷⁴ A.g.e., 43.

Karakter eğitimi fitrî bir ihtiyaçtır. İnsanın potansiyelinde var olan ahlaki değerleri elde etmeye çalışır. Bunu gerçekleştirmek için ise bir rol modele ihtiyaç duyulmaktadır. Mükemmel karakter, bir ahlaki idealdir.⁴⁷⁵

Karakter eğitimi üç aşamada gerçekleşmektedir:

- Duyguların geliştirilmesi ve terbiyesi
- Anne babanın rol modelliği
- Çocuğa yönelik disiplin uygulamaları

Çocuklar, dış dünyayı ve hayatla ilgili bütün ihtiyaçlarını aile içinde öğrenmektedirler. Ailede karşılıklı iletişim içinde görgü kuralları, değer yargıları, bir takım beceri ve alışkanlıklar öğrenilmiş olur. Çocuğun ilk altı yaş içinde belirli davranış kalıpları ve ahlaki değerlerin önemli bir bölümü ailede kazanılmaktadır.⁴⁷⁶ İşte bu nedenle çocuğun kişiliğinin şekillenmesi ve gelişmesinde ailenin önemli fonksiyonu bulunmaktadır.⁴⁷⁷ Çocuğun doğuştan getirdiği özelliklerin bozulmadan muhafaza edilmesi, bunların işlenip geliştirilerek güzel ahlakın parçası haline getirilmesi, ayrıca dış dünyadan gelebilecek olumsuz tesirlerden korunması, karakter eğitiminin hedeflerindedir.⁴⁷⁸ İstenilen sonucu elde edebilmek için ailenin gerekli alt yapıyı hazırlayarak, kişilik gelişimleri süreçlerinde çocuklarının -fitrî kabiliyetlerini gözetmek suretiyle- karakter eğitimine destek olması⁴⁷⁹ önem arz etmektedir.

⁴⁷⁵ Necla Koytak ve Seyhan Büyükcoşkun, *Ben Bana Verilenim*, (İstanbul: Uçurtma Yayınları, 2002), 203-207.

⁴⁷⁶ Koytak ve Büyükcoşkun, *Ben Bana Verilenim*, 117.

⁴⁷⁷ Yurt ve Bayraktutan, “Çocuğun Kişilik Gelişiminde Ailenin Önemi”, 281-283.

⁴⁷⁸ Kanger, *Peygamber Ahlâkını Referans Alan Karakter Eğitimi*, 45-46.

⁴⁷⁹ Bu konuda hazırlanmış karakter eğitimi modeli için bk. Kanger, *Peygamber Ahlâkını Referans Alan Karakter Eğitimi*. Kanger’in daha çok Dkap öğrencileri için hazırlamış olduğu bu modeli -belirli uyarlamalarla- aileler kılavuz olarak kullanabilirler.

3.3. İrşat Kavramı ve Bağlantılı Kavramlar

Tebliğ, davet ve irşat kavramları birbirleri ile anlam yakınlığı bulunan kavramlardır. Bununla birlikte çok ince nüanslarla birbirlerinden ayrılmaktadırlar. En genel hatları ile; İslam'ın insanlara ulaştırılması, duyurulması eylemine “tebliğ”, bu duyurunun kabul edilmesine yönelik çağrıya “davet”, bu davete icabet edip gereklerini yerine getirme noktasında yapılan talim ve terbiye faaliyetlerine de “irşat” denilmektedir.⁴⁸⁰ Tebliğ, davet ve irşat insanların kurtuluşunu sağlamaya çalışmak amacıyla yapılmaktadır.

3.3.1. İrşat

İrşat; kelime olarak “uyarma, doğru yolu gösterme” anlamındadır. İrşat etmek, “doğru yolu göstermek” demektir.⁴⁸¹ Burada doğru yolun maddi anlamda olmasından ziyade akli ve manevi alanla ilgili olması kabule şâyândır. Bu nedenle irşat kavramının “hidayet” kelimesiyle anlamdaş olduğu bildirilmiştir. Ancak İslam alimleri ekseriyetle hidayetın vehbi⁴⁸² olduğu,⁴⁸³ irşadın ise kula da izafe edilebildiği görüşünü savunmuşlardır.⁴⁸⁴ Ayet-i kerimede; “Allah'ın hidayet ettiğinin doğru yolu bulduğu, hidayetten mahrum ettiğinin doğruya yönelecek bir rehberinin bulunmadığının” bildirilmesi,⁴⁸⁵ bu görüşü desteklemektedir. İrşat kelimesinin; “kulun fiillerinin Allah tarafından, sevdiği ve razı olacağı şekle uygun kılınması” anlamındaki “tevfik”⁴⁸⁶ kelimesi ile de irtibatı bulunmaktadır. Şu kadar var ki tevfik, irşattan farklı olarak

⁴⁸⁰ Adem Ergül, “İslâm Medeniyetinde Tebliğ ve İrşat Önderleri”, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*, ed. Hasan Kâmil Yılmaz ve Faruk Kanger, (İstanbul: Ensar, 2021), 143.

⁴⁸¹ Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 980.

⁴⁸² Allah tarafından kuluna karşılıksız verilen, bağışlanan, lütfedilen.

⁴⁸³ Hidayetın Allah'a izafe edilmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Hidayet”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1998), 17/473-777.

⁴⁸⁴ Bekir Topalaoğlu, “İrşad”, *DİA*, (Ankara: TDV Yay., 2020), 22/454-455.

⁴⁸⁵ el-Kehf, 18/17; Hidayetın Allah vergisi olduğuna dair ayrıca bk. el-Bakara, 2/143.

⁴⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Hülya Alper, “Tevfik”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2012), 41/8-9.

sadece müminlere yöneliktir. İrşat ise, daha çok müminlere yönelik bir faaliyet olsa da gayr-i müslimlere yönelik de olabilmektedir.⁴⁸⁷

İrşat kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de türevleri şeklinde bulunmaktadır (reşîd, reşâd, rüşd, râşid, mürşid). Râşit, doğru yolda olan; reşît ve mürşit ise doğru yolu gösteren demektir. Delil ve rehber kelimeleri de mürşit ile aynı anlamdadır.⁴⁸⁸

İrşat daha çok iman edenlerin içe yönelik faaliyetlerini düzenlemede katkıda bulunmaya yöneliktir. Diğer bir ifadeyle, kişiyi nefsin olumsuz yönlendirmeleri karşısında bilinçlendirmektir. Bu açıdan irşat faaliyetleri, Müslümanların bireysel ve sosyal hayatlarında dayanışma ve yardımlaşmaya vesile olmaktadır.⁴⁸⁹

İrşat sözlü, yazılı ya da fiilî olabilir. Burada mürşidin başarısı, muhatapla iletişim kurmasındaki durumuna bağlıdır. Ayet-i kerimede yumuşak bir üslup (kavlenn leyyinen)⁴⁹⁰ kullanılması tavsiye edilmektedir. Hz. Peygamber'e; "Allah'ın esirgemesi ile yumuşak bir tavırla davrandığı, kaba ve katı kalpli olması durumunda etrafında kimsenin kalmayacağı"⁴⁹¹ bildirilmiştir. İrşat edenin ayrıca söylediklerini önce kendisinin uygulaması önemlidir.⁴⁹²

İrşat faaliyetleri birtakım zorlukları da beraberinde getirmektedir. Mürşidin dışarıdan gelecek tepkilere direnmesi kadar içten yani kendi nefsinden, beşerî arzularından gelecek tepkilere de direnmesi gerekebilir.⁴⁹³ Kur'ân-ı Kerîm'de bu tür zorluklar karşısında sabır ve namazla (veya dua) yardım istenmesi⁴⁹⁴ tavsiye edilmektedir.

⁴⁸⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, "Tebliğ, Dâvet ve İrşat ile İlgili Kavramsal Çerçeve", *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*, ed. Hasan Kâmil Yılmaz ve Faruk Kanger, (İstanbul: Ensar, 2021), 19.

⁴⁸⁸ Yılmaz, "Tebliğ, Dâvet ve İrşat ile İlgili Kavramsal Çerçeve", 19.

⁴⁸⁹ Topaloğlu, "İrşad", 22/454-455.

⁴⁹⁰ Tâhâ, 20/44.

⁴⁹¹ Âl-i İmrân, 3/159.

⁴⁹² es-Saf 61/2.

⁴⁹³ Topaloğlu, "İrşad", 22/454-455.

⁴⁹⁴ el-Bakara 2/45, 153; Ayrıca bk. Lokmân 31/17.

İrşadın ana gayeleri şunlardır:⁴⁹⁵

- İnancı olmayanlara hikmet ve güzel öğütle İslami hakikatleri anlatarak inançlı hale gelmelerini sağlamak,
- Müslüman olmayanların İslam'a girmelerini temin etmek,
- Müslüman oldukları halde inancını yaşamayan veya yanlış yönelimlerle çizgiden çıkanların doğru yola ulaşmalarına yardımcı olmak,
- Müslüman olup ibadet ve amel-i salihde eksiklikleri olanların tam ve kâmil bir amele ulaşmaları için gayret etmek,
- Müslüman olup ibadet ve amellerini yapmaya gayret edenlerin amellerini ve ahlakını ihlas ve takva doğrultusunda geliştirmeye çalışmak.

“Her Müslümanın iyiliği yaymak, kötülüğü önlemek, bilmeyenlere gücü nispetinde öğretmek vazifesidir” diyenler irşadın farz-ı ayn olduğunu söylemişlerdir. “İçinizden hayra davet eden, kötülükten meneden topluluk bulunsun”⁴⁹⁶ hitâb-ı İlahisine göre, irşat vazifesini devletin yerine getirmesi, bu görevi de din adamlarının üstlenmesi gerektiğini savunanlar olmuştur. Buna göre irşat vazifesi, din adamlarına farz-ı ayn olmaktadır. Bununla birlikte eğer bu görevi yerine getiren olursa diğerlerinin üzerinden vebali kaldıracaktır, bu durumda farz-ı kifaye olmaktadır, denilmiştir. Bu nedenle devlet yetkililerinin irşat müesseseleri kurmaları ve bu esasa uygun din adamı yetiştirmeleri önem arz etmektedir.⁴⁹⁷

⁴⁹⁵ İrşadın beş merhalesi olarak özetlenmiştir. bk. Yılmaz, “Tebliğ, Dâvet ve İrşat ile İlgili Kavramsal Çerçeve”, 20.

⁴⁹⁶ Âl-i İmrân, 3/104.

⁴⁹⁷ Uludağ, *İslam'da İrşad*, 29.

3.3.2. Tebliğ

Tebliğ; bildirme, haber verme,⁴⁹⁸ erişirmek, iletmek,⁴⁹⁹ duyuru, yeterlilik⁵⁰⁰ anlamlarına gelmektedir. İstilahta ise, “peygamberlerin Allah’tan aldıkları vahyi insanlara ulaştırması” demektir.⁵⁰¹ Kur’ân-ı Kerîm’de de bu anlamda kullanılmaktadır.⁵⁰² Tebliğ edene “mübelliğ” denilir. Günümüzde bu vazifeyi âlimler ve din gönüllüleri yerine getirmektedir.⁵⁰³ Hz. Peygamber’in kendisinden bir ayet bile olsa tebliğ edilmesi emri,⁵⁰⁴ insanların, idaresi altında olanlardan mesul olduğunun bildirilmesi,⁵⁰⁵ Müslümanların tebliğ noktasında hassas olmalarını sağlamıştır.

Tebliğ, Allah rızası gözetilerek yapılan bir faaliyettir. Karşılığında bir menfaat beklentisi yoktur.⁵⁰⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de Rasûlullah’a Allah’ın indirdiğini insanlara tebliğ etmesi emredilmektedir.⁵⁰⁷ Dolayısıyla Allah’ın emrinin insanlara peygamberler aracılığı ile sunulması, tebliğdir. Tebliğin amacı, İslam’ın nurunu gönüllere ulaştırmak, kalpleri selim fitratla buluşturmasıdır.⁵⁰⁸ İnananlar için üsve-i hasene olan

⁴⁹⁸ Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 1927.

⁴⁹⁹ Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-müfehres*, “b-l-l-ğ” md.

⁵⁰⁰ İsfahânî, *Müfredât*, “b-l-l-ğ” md., 167-168.

⁵⁰¹ Mehmet Boynukalın, “Tebliğ”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2011), 40/218-219.

⁵⁰² el-A’raf, 7/62, 68; Âl-i İmrân, 3/20; el-Mâide, 5/67.

⁵⁰³ Muhlis Akar, “Din Görevlisinin Tebliğ ve İrşattaki Rolü ve Metodu”, *İslam’da Tebliğ Davet ve İrşad*, haz. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2023), 279.

⁵⁰⁴ Buhârî, “Ehâdîsü’l-enbiyâ”, 50 (3461).

⁵⁰⁵ Buhârî, “Nikah”, 91, “Vesâyâ”, 9.

⁵⁰⁶ Yûsuf, 12/104; Yâsîn, 36/21; el-Furkan, 25/57; Sebe’, 34/47; eş-Şûrâ, 42/23, eş-Şuarâ, 26/109, 127, 145, 164, 180; el-En’âm, 6/90; Hûd, 11/51; Sâd, 38/86; et-Tûr, 52/40; el-Kalem, 68/46.

⁵⁰⁷ el-Mâide, 5/67.

⁵⁰⁸ İbrahim Emiroğlu, “Vaaz, Tebliğ ve İrşad Faaliyetleri”, *İslam’da Tebliğ Davet ve İrşad*, haz. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. bs., (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2023), 61.

Rasûlullah'ın⁵⁰⁹ hayatından alınacak temsille tebliğ sorumluluğu tüm Müslümanlara farz olmaktadır.⁵¹⁰ Ayrıca Veda Haccı'nda Allah Rasûlünün; “söylediği sözleri, orada bulunmayanlara iletmesini”⁵¹¹ ashâbından istemesi bu sorumluluğu açıkça ortaya koymaktadır. Tebliğde tüm insanlar muhataptır.

Tebliğ vazifesini yerine getirirken dikkat edilmesi gereken hususiyetler bulunmaktadır. Hz. Peygamber de öncelikle usul ve adap öğretmek faaliyetlerine başlamıştır. Mekke döneminde uyguladığı metotla Medine döneminde uyguladığı metot farklıdır. Mekke döneminde öncelikle nefis eğitimi ve ibadetlerin uygulanması sağlanmış, Medine döneminde devlet güç kazandıktan sonra ashâbını tebliğ için vazifelendirmiştir.⁵¹² Tebliğine önce aileden, sonra yakın akrabalarından başlamış,⁵¹³ baskı ve zorlama olmadan insanları Allah'a çağırmıştır.⁵¹⁴ Dikkat edilmesi gereken diğer bir hususiyet, sözlerin ve eylemlerin tutarlı olmasıdır. Hz. Peygamber'in hayatında risalet öncesi dönemde ve risalet döneminde çelişkili bir ifade bulunmamaktadır.⁵¹⁵ Tebliğ, sözle olabileceği gibi fiilî olarak da yapılabilir. Hâl ile yapılan tebliğ daha etkilidir. Rasûlullah'ın sözlerinde “kavlî tebliğ”; fiillerinde “temsîlî tebliğ” görülmektedir. Lokman da (a.s.) oğluna namazın devamında tebliği emretmektedir.⁵¹⁶ Müslümanların da tebliğ sorumluluğunu yerine getirirken bu hususiyetlere dikkat etmeleri önem arz etmektedir.

⁵⁰⁹ el-Ahzâb, 33/21.

⁵¹⁰ Selim Argun, “Tebliğ ve Davet İlmi: Bazı Öngörüler ve Teklifler”, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*, ed. Hasan Kâmil Yılmaz ve Faruk Kanger, (İstanbul: Ensar, 2021), 38-39.

⁵¹¹ Buhârî, “Hacc”, 132; “İlim”, 9, 10, 37.

⁵¹² Argun, “Tebliğ ve Davette Terminoloji, Metodoloji ve Tarihsel Süreç”, 41-43.

⁵¹³ eş-Şuarâ, 26/214.

⁵¹⁴ Âl-i İmrân, 3/159; Ayrıca bk. el-Ğâşiye, 88/22; Kâf, 50/45.

⁵¹⁵ Recep Orhan Özel, “Kur'an'a Göre Örnek Eğitimci Modeli”, *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” Sempozyumu, 18-20 Nisan 2014*, (Erzurum: Diyanet İşleri Başkanlığı: 2015): 158.

⁵¹⁶ Lokmân, 31/17.

Tebliğ ve İrşat Arasındaki İlişki:

- Tebliğ, peygamberlerin sıfatlarından. Her ikisi de telkin ve ikna faaliyetidir.
- Tebliğ, Allah'ın emrini insanlara ulaştırma faaliyeti, irşat ise emri ulaştırdıktan sonra itaat edip uygulanması için gerekli yönlendirmenin yapılmasıdır.⁵¹⁷
- Tebliğ Kur'ân-ı Kerîm; irşat ise Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet-i seniyye ağırlıklıdır.
- Tebliğde imrendirme ön planda iken, irşatta esas olan bilinçlendirme ve bilgilendirmedir.
- Tebliğ daha çok ümmet-i davete yani henüz Müslüman olmamış kimselere yönelikken irşat ise daha çok ümmet-i icabete yani müminlere yöneliktir.

3.3.3. Davet

“Çağırarak, çağrı, yol açmak, bir şeye uyulmasını istemek,⁵¹⁸ seslenmek, propaganda yapmak, dua etmek, beddua etmek”⁵¹⁹ anlamlarında olan “davet” kelimesi, istilahta “insanları İslam'a inanıp bağlanmaya ve Müslümanları İslam'ın esaslarını uygulamaya çağırarak”⁵²⁰ demektir. Bu çağrıyı yapan kimseye de “davetçi/dâî” denilir.⁵²¹ Davetin en kapsamlı tanımı; “İslam dininin tüm insanlara ulaştırılması, öğretilip tatbik edilmesi”⁵²² şeklinde özetlediği Beyânûnî'nin tanımıdır.

İslam'da davet faaliyetleri hem Müslümanlara hem gayr-i müslimlere yöneliktir. Müslümanlar; davetin muhatapları bakımından “ümmet-i icabet”; gayr-i müslimler ise

⁵¹⁷ Akar, “Din Görevlisinin Tebliğ ve İrşattaki Rolü ve Metodu”, *İslam'da Tebliğ Davet ve İrşat*, 279.

⁵¹⁸ Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 477.

⁵¹⁹ Mustafa Çağrı, “Da'vet”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1994), 9/16-19.

⁵²⁰ Çağrı, “Da'vet”, 9/16-19.

⁵²¹ el-Ahzâb, 33/46; el-Ahkâf, 46/31.

⁵²² Beyânûnî, *Davet İlmi*, 21-25.

“ümmet-i davet” olmaktadır.⁵²³ Diğer bir ifadeyle, davet ve tebliğ kavramları daha çok dışa dönük (Müslüman olmayanlara); vaaz, irşat, emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker kavramları ise içe dönük (Müslümanlara) faaliyetlere yönelik olarak kullanılmaktadır. Bu kavramların yakın anlamları dolayısıyla birbirlerinin yerine kullanıldığı da görülmektedir.⁵²⁴ Buradan hareketle Müslüman olsun veya olmasın bütün insanlık İslam dinine tebliğ ve davette muhataptır.⁵²⁵

Tüm peygamberler Allah'a davetle vazifeli olarak gönderilmiş olsalar da Kur'ân-ı Kerîm'de davetin ilk olarak Nuh'la (a.s.) başladığı ilgili ayetlerde görülmektedir.⁵²⁶ Hz. Peygamber döneminde davet faaliyetleri önce dinlerini öğretme aşaması (tanıtım), sonra Rasûlullah'ın medresesinde eğitim (kadro), daha sonra davet yükünü omuzlamak (icraat, hareket) şeklinde gerçekleşmiştir. Bu üç merhale sırasıyla çok önemlidir. Bu tertip ve düzene uymadan yapılacak olan davet, akim kalabilir.⁵²⁷

İslam'a davetin uygulama aşamasında birtakım metotlar bulunmaktadır. Bunlar Kur'ân-ı Kerîm'de; “hikmetle davet, güzel öğütle davet ve en güzel yolla mücadele” şeklinde üç ayrı yöntem olarak bildirilmiştir.⁵²⁸ Bu ayet-i kerimede muhataplar üç gruba ayrılmaktadır.⁵²⁹

- Alimler (Hikmet sahibi, metafizik ve felsefeden anlayabilecek akla ve ilme sahip olanlar, aydınlar)

⁵²³ Geniş bilgi için bk. Muzaffer Ozak, *İrşâd*, 3. Cilt, (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.), 184.

⁵²⁴ Mustafa Çağrı, “Davet: Anlamı ve İslami-Nebevi Davetin Başlıca Nitelikleri”, *İslam'da Tebliğ Davet ve İrşad*, haz. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. bs., (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023), 34.

⁵²⁵ Beyânûnî, *Davet İlmi*, 45; Ayrıca bk. Salih Kesgin, “Müslüman Bilincin Asli Sorumluluğu Olarak Nebevi Sünnetin Işığında Tebliğ ve Davet”, *İslam'da Tebliğ Davet ve İrşad*, haz. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. bs., (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023), 104-106.

⁵²⁶ el-A'râf, 7/59-64. Konuyla ilgili açıklama için bk. Beyânûnî, *Davet İlmi*, 55-59.

⁵²⁷ Meşhur, *İslam'a Davet Fıkhı*, C. 1, 23.

⁵²⁸ en-Nahl, 16/125.

⁵²⁹ Çakan, *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*, 63-64. Ayrıca bk. Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C. 9, 563-566.

- Birinci derecedekiler kadar olamasa da öğüt kabul edebilen, fitratını bozmamış orta kesim, halk
- İnatçı, mücadeleci, düşmanca tavırlara ve karaktere sahip insanlar (ilk iki grupta da bu tabiatta bulunanlar olabilir)

Davetçinin;

- Hikmetle tavsiyede bulunabilecek düzeyde kapasiteye ve ilmî yeterliliğe sahip, her yönden donanımlı olması, dinî ilimlerle birlikte pozitif bilimleri de yeterince bilmesi, uygulaması (amel-i salih) ve her türlü uygulamada ihlas çizgisini gözetmesi,⁵³⁰
- Güzel öğütle tavsiyede, genel olarak her kesimin hoş karşılayacağı bir üslup, tavır ve konuşma içerisinde olması,⁵³¹
- En güzel yolla tartışma için, günün gerektirdiği usullerle, münazara ve münakaşa yöntemleri kullanılarak ve güzel bir yolla sonuca götürecektir şekilde davet faaliyetlerini yürütmesi önem arz etmektedir.⁵³²

Bu yöntemler usulüne uygun olarak sonuca götürecektir biçimde kullanılmalıdır. Yer ve zamanın uygunluğu, tekrarlama, açıklama ve aktarma kaidelerinin gözetilmesi önemlidir.⁵³³ Rasûlullah da (s.a.v.), Muaz b. Cebel'e öncelikle Allah'ın birliğine ve Rasûlullah'ın hak peygamber olduğuna şahitlik, sonra beş vakit namaz ve sırasıyla diğer ibadetlerin telkini şeklinde tebliğ ve davetini yapmasını öğütlemiştir.⁵³⁴

Tebliğ, davet ve irşat, insanların kurtuluşunu sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Tebliğ faaliyetlerinin dışarda diploması içerde eğitim kurumları, sosyal faaliyetler vb.

⁵³⁰ İsmail Lütfi Çakan, "İrşat ve Tebliğde İnsan unsuru", *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*, ed. Hasan Kâmil Yılmaz ve Faruk Kanger, (İstanbul: Ensar, 2021), 130-133.

⁵³¹ Beyânûnî, *Davet İlmi*, 230-231.

⁵³² Çakan, *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*, 63-67.

⁵³³ A.g.e., 68-73.

⁵³⁴ Buhârî, "Zekât", 41 (1458), "Megâzî", 60 (4347), "Tevhit", 1 (7372).

vasıtalarla⁵³⁵ devlet yöneticileri tarafından yürütülmesi, yönlendirilmesi etkililik ve verimlilik açısından önemlidir.

3.3.4. Nasihat

Nasihat; bir kimsenin iyiliğini istemek, öğüt vermek, sadık kalmak,⁵³⁶ hayırlı işlere davet,⁵³⁷ samimiyet ve sağlamlaştırma (muhkem)⁵³⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Başkalarının kusurlarını gidermek, onları iyiliğe yönlendirip kötülükten uzaklaştırmak için sözlü olarak yapılan uyarılardır.⁵³⁹ Gazzâli'ye göre, lisân-ı hâl ile söylemek sözle yapılan uyarıya göre daha tesirlidir. Kişinin yaşamadığını söylemesi kişiliğinde zafiyete sebep olmaktadır.⁵⁴⁰

Nevevî (öl. 676/1277) hadis-i şerifte zikredilen⁵⁴¹ nasihat kavramı ile ilgili olarak; “Allah için nasihat” ifadesinin, “Allah’a ihlasla kulluk ve sağlam bir inançla birlikte, her türlü kötülükten kaçınarak öncelikle kendi nefesine nasihat etmek”; “Allah’ın kitabı için nasihat” ifadesinin, “Kur’ân-ı Kerîm’i tasdik ederek emirlerine uymak ve insanlara bu daveti ulaştırmak”; “Allah’ın Rasûlü için nasihat” ifadesinin, “Hz. Muhammed’in (s.a.v.) peygamber olduğunu tasdik ederek, getirdiği esasları uygulamak”; “Müslüman idareciler için nasihat” ifadesinin, “hak yolda olan yöneticilere itaat edip onlara destek vermek, gerektiğinde uyarıda bulunmak”; “umum Müslümanlar için nasihat” ifadesinin ise, “din ve dünyaya ait meselelerde onları hayra

⁵³⁵ Davet vasıtaları hk. geniş bilgi için bk. Beyânûnî, *Davet İlmi*, 247-294.

⁵³⁶ Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, “n-s-h” md.

⁵³⁷ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, “*Riyâzü's-sâlihîn*”, trc. M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan ve Raşit Küçük, C. 2, (Erkam Yayınları: İstanbul, 2006), 55-60.

⁵³⁸ İsfahânî, *Müfredât*, “n-s-h” md., 1061.

⁵³⁹ Mustafa Çağrı, “Nasihat”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2006), 32/408.

⁵⁴⁰ Ömer Yılmaz, “Tasavvuf Geleneğinde Mürşidin İnsan Yetiştirmedeki Rolü”, *Keşkül Dergisi*, S. 32 (Güz 2014), 50-51.

⁵⁴¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 59 (4944).

teşvik etmek, dinî konularda bilmediklerini öğretmek, birbirlerine iyiliği emretmek ve kötülüğü men etmek” olduğunu söylemiştir.⁵⁴²

Kur’ân-ı Kerîm’de öğüt verilmesi tavsiye edilmekte, öğüdün müminler için faydalı olduğu belirtilmektedir.⁵⁴³ Ancak Allah’tan korkan kimselerin öğütten yararlanacağı vurgulanmakta,⁵⁴⁴ iyi ve doğru davranışların tavsiye edilmesi teşvik edilmektedir.⁵⁴⁵ Lokman sûresinde Hz. Lokman’ın oğluna öğütleri en bariz nasihat örneklerindedir.⁵⁴⁶ Bu örneklerin Kur’an’da zikredilmeye değer bulunması, tüm Müslümanlar için yol gösterici olmuştur.

Hadis-i şerifte zikredilen “Din, nasihattir.”⁵⁴⁷ ifadesinde “samimiyet” anlamı bulunmakla birlikte, “hayra davet” anlamı da unutulmamalıdır. Nitekim insanoğlu “unutmak”la ma’lul olduğu için nasihatlerin sürekli tekrarlanması gerekmektedir.⁵⁴⁸ Hadis-i şeriflerde yüksek mevkideki kimselere nasihat etmenin iki kat ecrinin olduğu⁵⁴⁹ bildirilmek suretiyle nasihatın aşağıdan yukarıya da olabileceğine dikkat çekilmiştir.

Nasihât etmenin farz-ı kifaye olduğu bildirilmiştir. Bununla birlikte nasihati dinlenilecek bir kimse için vacip hükmündedir. Ancak kendisine bir kötülük geleceğinden endişe edenin, durum düzelineye kadar beklemesine ruhsat verilmiştir.⁵⁵⁰ Nasihat, Müslümanlar için özel bir öneme sahiptir. Hz. Peygamber sahabeden, nasihat edeceklerine yani diğer Müslümanlara karşı samimiyet içerisinde olup hayırhah davranacaklarına dair biat almıştır.⁵⁵¹ Ayrıca nasihatın Müslümanın,

⁵⁴² Çağrııcı, “Nasihât”, 32/408; Nevevî, “*Riyâzü’s-sâlihîn*”, C. 2, 55-60.

⁵⁴³ el-A‘la, 87/9, ez-Zâriyât, 51/55, en-Nahl 16/125.

⁵⁴⁴ el-A‘la, 87/10-12, Yâsîn, 36/11.

⁵⁴⁵ el-Asr, 103/1-3.

⁵⁴⁶ Lokman, 31/13-19.

⁵⁴⁷ Buhârî, “İmân”, 42; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 59 (4944).

⁵⁴⁸ Yılmaz, “Tasavvuf Geleneğinde Mürşidin İnsan Yetiştirmedeki Rolü”, 50-51.

⁵⁴⁹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 125 (5169).

⁵⁵⁰ Nevevî, “*Riyâzü’s-sâlihîn*”, C. 2, 60.

⁵⁵¹ Buhârî, “İman”, 42 (57, 58); “Ahkâm 43 (7204); “Büyü”, 68 (2157).

Müslüman üzerindeki haklarından biri olduğu hadis-i şerifte bildirilmiştir. Özellikle nasihat isteyen bir kimseye nasihat edilmesi emredilmiştir.⁵⁵²

Nasihat eden kimsenin kendisini, nasihat edilenden üstün görmemesi, yumuşak bir üslupla, nazik bir şekilde ve muhatabın yalnız bulunduğu bir ortamda uyarısını yapması tavsiye edilmektedir.⁵⁵³

Lokman (a.s.) oğluna gayet nazik bir üslupla nasihat etmektedir.⁵⁵⁴ Hadisi şeriflerde de yumuşak davranan kimseleri Allah'ın sevdiği ve kaba saba olanlara vermediğini yumuşak davrananlara verdiği⁵⁵⁵ bildirilmiştir. Aile içinde de çocuğa yapılacak her türlü tavsiyede, öncelikle çocuğun birey olduğu unutulmadan onun anlayabileceği bir dili kullanarak doğru iletişim içinde bulunulması önemlidir.

3.3.5. Terbiye

Terbiye; yetiştirme, bilgi, edep öğretme, kabiliyetlerini geliştirme, talim, alıştırma, eğitim ilmi gibi manalara gelmektedir. Terbiye kelimesinde tedricen kemâle erdirmeye vardır. İnsanın fitratında mevcut olan kabiliyetler terbiye edilerek geliştirilmektedir.⁵⁵⁶ “Rabb” kelimesi de “terbiye eden, yetiştiren” demektir.⁵⁵⁷ Ancak en üst dereceden terbiye eden, sahip, malik anlamlarını da ihtiva etmektedir.⁵⁵⁸

Dünyaya hiçbir şey bilmez olarak gelen insanın⁵⁵⁹ dünyevî ve uhrevî saadeti için gerekli olan bilgileri edinmesi şarttır. Bu eğitim ilk olarak aile içinde sağlanmaktadır. Bu nedenle ailede verilecek eğitimin nasıl olması gerektiği üzerinde, ciddiyetle

⁵⁵² Buhârî, “Büyû”, 68.

⁵⁵³ Çağrı, “Nasihat”, 32/409.

⁵⁵⁴ Lokman, 31/13, 16-19.

⁵⁵⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 10 (4807, 4808, 4809).

⁵⁵⁶ Çelik, Öztürk ve Kaya, *Üsve-i Hasene 2*, 156-157.

⁵⁵⁷ İsfahânî, *Müfredât*, “r-b-b” md., 407.

⁵⁵⁸ Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, 11-12.

⁵⁵⁹ en-Nahl 16/78.

durulması gerekmektedir.⁵⁶⁰ Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisini Rabbinin terbiye ettiğini ve bu terbiyeyi çok güzel yaptığını bildirmiştir.⁵⁶¹ Çocuk terbiyesinde ilk olarak “güzel ahlakı tamamlamak için gönderildiğini” bildiren Allah Rasûlü’nün hayatından örnek almak önemlidir. Bu açıdan terbiye; “güzel ahlak sahibi olmak için yapılan eğitim faaliyetidir”, denilebilir. En öz ifade ile terbiye; iyi ve kâmil insanı yetiştirme sanatıdır.⁵⁶² Terbiye kavramı, Hz. Peygamber’in görevi açısından ele alındığında “tebliğ ve irşat” anlamı da bulunmaktadır. Bu durumda “talim” de terbiyeye dahil olmaktadır.⁵⁶³ Talim ve terbiyenin bir araya gelmesiyle “edep” tezahür etmektedir. Edep kavramı “davet ve çağrı” anlamını da barındırmaktadır. Bu çağrının içinde iyi davranmaya teşvik ve yanlış davranmaktan kaçınmak da bulunmaktadır. Buna göre terbiye “kalb-i selim”e; ta’lim “akl-ı selim”e; edep ise “zevk-i selim”e ulaştırmaktadır.⁵⁶⁴

Temyiz yani iyi ile kötüyü ayırt edebilme çağına gelene kadar çocuklar, terbiye edilip gözetilmeye (hidane) muhtaçtır.⁵⁶⁵ Çocuğun terbiyesinden ilk sorumlu olan kişi annedir. Anne veya onun yakınlarından bir kadın bulunamadığı zaman bu vazife

⁵⁶⁰ Yasin Yılmaz, “İslâm’da Aile ve Çocuk Eğitimi” II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu: Hz. Peygamber ve Aile, 18 Kasım 2019, (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, 2019): 355-356.

⁵⁶¹ Hadis, meşhur katogorisinde olup Anlamca sahih, isnad yönünden zayıf kabul edilmiştir. bk. Ufuk Dağlıoğlu, “Rabbim Beni Terbiye Etti (Eddebenî Rabbî)” Rivayetinin Sıhhati ve Rivâyetin Anlamı Üzerine Bazı Mülâhazalar, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 2 (2023): 676-702.

⁵⁶² Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, 15-17.

⁵⁶³ A.g.e., 13-19.

⁵⁶⁴ İhsan Fazlıoğlu, “Terbiye, Talim, Edeb”, *Anlayış Dergisi*, S. 27, (Eylül 2005). <https://fazlioglu.blogspot.com/2018/07/ihsan-fazlioglu-terbiye-talim-edeb-anlayis-dergisi.html>

⁵⁶⁵ Hidane: Süt çocukluğundan itibaren belli bir yaşa gelinceye kadar çocuğun gözetilip korunması ve eğitilmesi maksadıyla kanun koyucu tarafından belli kişilere tanınmış hak, yetki ve sorumluluktur. Bk. Ali Bardakoğlu, “Hidane”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 1998), 17/467-471.

erkeklerle (babaya) geçmektedir.⁵⁶⁶ Allah Rasûlü (s.a.v.) çocuklara ikram edilmesini ve onların terbiyelerinin güzel bir şekilde yapılmasını tavsiye etmiştir. Gazzâlî; çocuğa iyi şeyler telkin edilip öğretildiğinde çocuk iyi bir insan olur; kötü işlere yöneltilip terbiye edilmediği takdirde azıtır ve helâk olur, demiştir. Çocuğun terbiye edilmesinin yolu, öncelikle güzel bir şekilde edep ve ahlaki faziletleri öğretmek, kötü ve yanlış arkadaşlıklardan korumak, sürekli zevk ve sefa içinde bırakmamak, refahı ve dünya zinetlerini çok sevdirep alıştırmamak ve hayatının ilk günlerinden itibaren terbiyesine önem vermektir.⁵⁶⁷

Çocuğa helal lokma yedirmekle terbiyenin anne karnında başladığını söyleyenlerle birlikte, eş seçimi ile çocuk terbiyesini başlatanlar da bulunmaktadır.⁵⁶⁸ Kur'ânî terbiye metodunda çocuk terbiyesi için bir yaş sınırı bulunmamaktadır. Aile içinde başlayan bu faaliyet çocukların evlenmeleri durumunda farklı boyutta ömür boyu devam etmektedir.⁵⁶⁹ Çocuğun terbiye edilmesinin, onu dünyadaki azaptan ve ahiretteki olası azaptan koruyacağı düşünülmektedir.⁵⁷⁰ Lokman'ın (a.s.) da oğluna verdiği öğütlerle çocuk terbiyesine ihtimam gösterdiği görülmektedir.

3.4. Lokman Sûresi Çerçevesinde Ailede İrşat Faaliyetleri

Kur'ân-ı Kerîm'de Lokman'ın (a.s.) davet ve irşadının diğer peygamberlere göre farklı yönü, aile bireylerine yönelik bir davet olmasıdır. Sûrede ilgili ayetler eşliğinde, babanın oğluna öğütleri çerçevesinde, aile bireyleri arasındaki iletişim gündeme getirilmiştir. Bu noktadan hareketle bu bölümde, sûrede yer alan kavramlar göz

⁵⁶⁶ Mustafa Baktır, "İslâm Hukuku Açısından Çocuk Terbiyesi", *İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, 15-17 Ekim 1993*, (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, 1993), 53-54. Ayrıca bk. Yılmaz, *Kur'ân Ailesi*, 200-202.

⁵⁶⁷ Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, 227.

⁵⁶⁸ Canan, Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye, 80-85; Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, 112.

⁵⁶⁹ Yılmaz, *Kur'ân Ailesi*, 200.

⁵⁷⁰ Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, 227-228.

önünde bulundurulur aile fertleri arasında irşat metotlarından bahsedilmekte, ilgili ayetlerle bağlantı kurularak bu metotların ailede uygulanma biçimi ele alınmaktadır.

3.4.1. Güzel Öğüt

İnsanlar, tabiatları icabı kendilerine söylenen sözlerden etkilenmektedir. Bu nedenle öğüt ve nasihatler kişilere doğrudan tesir eder. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de de öğüt verilmesi teşvik edilmekte,⁵⁷¹ öğüdün müminler için faydalı olduğundan bahsedilmektedir.⁵⁷² Yaratılış itibarı ile insanlar uyarılmaya muhtaç olmakla birlikte bu uyarıların doğrudan verilmesinden hoşlanmazlar. Dolaylı şekilde verilen öğütler daha etkili olur. Ayrıca öğüt verme uzun süreli olmamalı, hal ve davranışlarla pekiştirilmelidir.

أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ⁵⁷³

“(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et”!

Ayet-i kerimede irşat ve tebliğ metodu olarak hikmetten sonra ikinci sırada “güzel öğütle davet” emredilmektedir. Güzel öğüt, muhatabın gönlüne hitap edecek bir dille yapılan uyarıdır.⁵⁷⁴ Daha çok akla değil duygulara yönelimi esas almaktadır. Hz. Peygamber’in vaaz ve irşadında yumuşak muamelede bulunduğu, sert tavır ve hareketlerden kaçındığı ilgili ayette bize haber verilmektedir. “O vakit Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi”.⁵⁷⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de öğüdün bazı kimselere tesir etmeyeceği,⁵⁷⁶ Allah’a inanan ve ona saygı duyanlar, azabından sakınanlar, O’na kulluk edip yönelenler, zihni açık olarak

⁵⁷¹ el-Bakara, 2/83; en-Nisâ, 4/63.

⁵⁷² ez-Zâriyât 51/55.

⁵⁷³ en-Nahl, 16/125.

⁵⁷⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvufta İrşad*, 2. bs., (Ankara, DİB Yayınları, 2023), 28.

⁵⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/159.

⁵⁷⁶ el-A‘lâ, 87/11, 12.

çağrıya kulak verenler ve kalpleri açık olanlara tesir edeceği bildirilmiştir.⁵⁷⁷ Bununla birlikte öğüt vermekten kaçınılmaması gerektiği, hakikate dönme ihtimalinin her zaman bulunduğu bildirilmiştir.⁵⁷⁸

Güzel öğüt (mev'ıza-i hasene) kalbi yumuşatacak, açık ve ikna edici güzel sözlerdir. Güzel öğüt vasıtaları Kur'ân-ı Kerîm'de zikrolunan nasihat, tefekkür, tezekkür, tedebbür, ayet, tebşir, inzâr, temsil, ibret gibi yaklaşımlardır.⁵⁷⁹ Peygamberler, dine davet metodu olarak güzel öğüt yolunu kullanmışlardır.⁵⁸⁰

Hz. Lokman da oğluna “Ya büneyye/oğulcuğum” ifadesi ile birlikte, açıklayıcı, tasvir edici bir anlatımla, temsil göstererek, sebep-sonuç bağlantılarını kurarak, tefekküre yönlendirmek suretiyle, açık ve net bir anlatım üslubuyla güzel öğüt metodunu kullanarak doğruları göstermiştir.⁵⁸¹

Aile içi iletişimde de anne ve baba çocuklarına doğru yolu göstermede Kur'ânî metot olan “güzel öğüt ile davet” uygulamasını benimseyerek çocuklarının duygularına hitap etmesi, sözlerinin tesiri açısından önemlidir.

3.4.2. Şefkat Üslûbu

Kişilerarası iletişimde en etkili unsurlardan birisi, önemsenmek ve dikkate alınmaktır. Bu sayede mesaj alıcıya çok daha kolay ulaşmaktadır. Lokman'ın (a.s.) oğluna öğütlerinde son derece müşfik, sevgi dolu ifadeler kullandığı görülmektedir. İletişimin başlangıcında ve devamında “Ey oğulcuğum, yavrucuğum” sözlerini kullanarak⁵⁸² oğlunu önemseydiği ve ona olan sevgisini belirttiği anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de

⁵⁷⁷ Hûd, 11/120; el-A'lâ, 87/9, 10; Kâf, 50/45

⁵⁷⁸ el-A'râf, 7/164; ez-Zâriyât, 51/55.

⁵⁷⁹ Ahmet Koç, “Tebliğ ve Davette Etkili İletişim”, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*, ed. Hasan Kâmil Yılmaz ve Faruk Kanger, (İstanbul: Ensar, 2021), 298.

⁵⁸⁰ el-A'râf, 7/62, 68, 79, 93.

⁵⁸¹ Lokmân, 31/13, 16-19.

⁵⁸² Lokmân, 31/13, 16, 17.

Hız. Nuh'un⁵⁸³ (a.s.), Hız. İbrahim'in⁵⁸⁴ (a.s.) ve Hız. Yakup'un⁵⁸⁵ (a.s.) da oğullarına aynı hitap tarzıyla seslendiği görölmektedir. Keza Allah Rasülu (s.a.v.) de Uhud Savaşı'nda gayet hengâmeli bir ortamda direktiflerine uymadıkları halde ashâbına yumuşak bir üslupla konuşmuş, sert muamele göstermemiştir. Onun bu tavrının Allah'tan bir rahmet sayesinde gerçekleştiği, sert ve kaba davranışta bulunmuş olsaydı etrafında kimsenin kalmayacağı ayet-i kerimede veciz bir ifade ile anlatılmaktadır.⁵⁸⁶ Yine aynı şekilde Hız. Peygamber'e hitap edilen (وَإِخْفِضْ جَنَاحَكَ) “Sana tâbî olanlara şefkat kanatlarını indir, müminlere alçakgönüllü ol!”⁵⁸⁷ ifadesi, anne baba yaklaşımında da öğütlenmektedir.⁵⁸⁸ Bu ifade, kuşların aşağı ineceği zaman kanatlarını büzüp küçültmesi, havalanacakları zaman kaldırması hareketlerinden alınarak tevazu ve yumuşaklıkta bir örnek teşkil etmektedir.⁵⁸⁹ Bu örneklerden, ebeveyn ile çocukları arasında sevgi, şefkat ve merhamete dayalı bir iletişim içerisinde irşat uygulamalarının gerçekleşmesinin önemi anlaşılmaktadır.

Ayrıca Hız. Lokman'ın “Oğulcuğum” hitabında baba-oğul arasındaki rol dağılımına işaret vardır. Ev içi statüsü belirlenmiş bir birey kendisinden beklenen davranışları yerine getirmekte zorlanmayacaktır. 14. ve 15. ayetlerin muhtevasında da çocuğun rolü gereği anne babasına karşı davranış biçiminin nasıl olması gerektiği bildirilmiştir.⁵⁹⁰ Buradan hareketle anne babanın evladına yaklaşımında ona değer veren bir ilişki içerisinde ebeveyn rolünün hatırlatıldığı bir irşat üslubunun kullanılmasının önemi anlaşılmaktadır.

⁵⁸³ Hûd, 11/42.

⁵⁸⁴ es-Sâffât, 37/102.

⁵⁸⁵ Yûsuf, 12/5; el-Bakara, 2/132.

⁵⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/159.

⁵⁸⁷ eş-Şuarâ, 26/215; el-Hicr, 15/88.

⁵⁸⁸ el-İsrâ, 17/24.

⁵⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, C. 14, 453-454.

⁵⁹⁰ Kula, “Lokman Suresi Işığında Anne-Baba-Çocuk İletişimi”, 114.

3.4.3. Önceliğe Dikkat Etme

Çocuklara verilecek ilk eğitim, tevhit inancıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) konuşmaya başlayan çocuklara ilk olarak iman esaslarını telkin etmiştir.⁵⁹¹ Lokman (a.s.) da oğluna öğüt verirken ilk olarak şirkten sakındırma ile başlamaktadır. Tevhit inancı sağlam olarak kalbe yerleştiği zaman diğer alanlarda da kaymalar önlenmiş olacaktır.⁵⁹² Daha sonra bu inancı pekiştirmek için Allah'ın murakabesinden bahsederek kalp eğitimine geçmiştir. Kalp eğitiminde ahirete de vurgu yapılarak - sorumluluk noktasından hareketle- amellerde ihlasın gözetilmesine işaret edilmektedir. İnanç eğitimi bu şekilde iyice pekiştirildikten sonra bu inançların gereğini yapma yani davranış eğitimine geçilmiştir.⁵⁹³ Bu noktada ibadetler gündeme gelmektedir. İbadet eğitiminde namaz eğitimine öncelik vermiştir. Namaz eğitimi ile bireysel gelişimde tekâmül sağlanınca, toplumsal bilinç aşılacak suretiyle iyi olan davranışların yaygınlaşması ve yanlış davranışların engellenmesi için çaba sarfetmesi öğütlenmiştir. Bu aşama, davranış eğitiminin ikinci aşaması olmaktadır. Bu boyutta nefis eğitimi de gündeme getirilerek manevi alanda da gelişme öğretilmektedir. İnanç ve ibadet eğitimi tamamlandıktan sonra ahlaki eğitime geçilmiştir. Bu aşamada kişiliğin geliştirilmesi ve günahlardan sakınma (takva) boyutu söz konusudur. Bu sayede kemâle erme sürecinde yol gösterilmiş olmaktadır.

Ailede irşat faaliyetlerinde anne-baba bu sıralamayı gözetmek suretiyle çocukta öncelikle güçlü bir Allah tasavvurunun yerleşmesiyle iman, ibadet ve ahlakî açıdan donanımlı bireyler yetiştirerek çocuklarının dinî ve ahlaki eğitimlerinde yol gösterici olabilirler.

3.4.4. Sabırlı Olma

Eğitim süreci, hususiyetle de ailede çocukların eğitimi uzun bir çaba ve sabır gerektiren zorlu bir süreçtir. Anne ve baba, çocukların eğitim ve irşatları konusunda gerekli ve etkili olan metotları kullansalar dahi, her zaman istenilen sonuca

⁵⁹¹ Canan, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, 162.

⁵⁹² Tan, "Lokman Sûresi 12-19 Ayetleri bağlamında Baba-Çocuk İlişkisi", 215.

⁵⁹³ Turan, "Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur'an'da Ebeveyn Çocuk İlişkisi", 82-83.

ulaşamayabilirler. Bu süreçte zaman zaman sabırların zorlanacağı şekilde olumsuz söz ve davranışlarla karşılaşılması muhtemeldir. Bu durumda ebeveyn, çocuklarının eğitim vazifeleri ile mükellef olduklarının şuurunda olarak sonuca kilitlenmeli, olumsuz tepki vermekten sakınmalıdırlar. Gördüğü hataları uygun bir üslupla dile getirmelidirler.⁵⁹⁴ Lokman (a.s.) da oğluna, davet ve irşat vazifesini yerine getirmede sabırlı olmasını öğütlerken⁵⁹⁵ aynı zamanda kendisi de sabırlı davranmak suretiyle önceleri kafir olan oğlu ve hanımını öğütleriyle irşat ederek Müslüman olmalarına vesile olmuştur.⁵⁹⁶

Fussilet sûresinde Cenâb-ı Hak; “Allah’a davet eden ve davranışlarında salih amellerle bunu gösteren kimseyi (söz ile davranışları uyumlu olan) övmüş, bu yolda başına gelebilecek kötülükleri en güzel biçimde (iyilikle) engellemeyi tavsiye etmiştir. Bu davranış sayesinde ancak sabreden kimselerin güzel sonuca (cennete) ulaşacağını” bildirmiştir.⁵⁹⁷

Kur’ân-ı Kerîm’in de 23 sene gibi bir zaman diliminde nazil olması, sık sık hatırlatmalar yaparak kullarını uyarması eğitimin uzun bir süreç ve sabır gerektirdiğini düşündürmektedir. Bu nedenle eğitimle vazifeli olanların acele etmeyerek sabır ve teenni ile hareket etmeleri önemlidir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) de Allah’a davet vazifesinde birçok zorluklarla karşılaşmış ve sabır göstererek mukavemet etmiştir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de bu hususu ifade etmek üzere; “Hz. Peygamber’den önce de gönderilen elçilerin büyük zorluklar yaşadığı, gördükleri eziyetler karşısında sabır gösterdikleri, yılmadıkları ve nihayetinde İlâhî yardıma nâil oldukları bildirilmiş,⁵⁹⁸ Hz. Peygamber’in de azim ve kararlılık gösteren diğer elçiler gibi sabretmesi” öğütlenmiştir.⁵⁹⁹

⁵⁹⁴ Akar, “Din Görevlisinin Tebliğ ve İrşattaki Rolü ve Metodu”, 300.

⁵⁹⁵ Lokmân, 31/17.

⁵⁹⁶ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, C. 15, 197.

⁵⁹⁷ Fussilet, 41/33-35.

⁵⁹⁸ el-En‘âm, 6/34.

⁵⁹⁹ el-Ahkâf, 46/35.

Bu ayetlerden anlaşıldığı gibi eğitim vazifesini üzerine almış her bireyin, dolayısıyla anne babaların da çocuklarını eğitime süreçlerinde karşılaşılabilecekleri zorluklar karşısında dirençli olmaları, görevlerinin kutsal olduğu bilinciyle ısrarla ve gayretle sorumluluklarını yerine getirmeye odaklanmaları, ahirette hesap verileceği hissiyatıyla Rabbine geçerli mazeret sunabilme inancını⁶⁰⁰ yüreklerinde taşımalıdır.

3.4.5. Azim ve Gayretle Çalışma

Azim; yapılması istenen işte engelleri yenme kararlılığı,⁶⁰¹ sağlam ve düzgün, sabit kararda olma, bir işi yapıp yapmama konusunda kesin karar ve irade anlamlarına gelmektedir.⁶⁰² Bir işin yapılmaya değer olması, kalbin yapılacak işin devamına bağlanması,⁶⁰³ nefsin duygularıyla değil, aklı melekeyle karar verme, düşünceyi her türlü olumsuzluklardan arındırma süreçlerini ihtiva eder. Bu nedenle büyük bir çabayı ve iradeyi de beraberinde getirmektedir. İdealin gerçekleşmesi uğrunda yılmadan, büyük bir kararlılık ve metanetle yola devam edilmesidir.⁶⁰⁴

Lokman (a.s.) oğluna namaz kılmasını, iyiliği emredip kötülükten sakındırmasını ve başına gelenler karşısında sabırlı olmasını öğütledikten sonra bütün bunların azmedilmeye değer işlerden olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁰⁵ Burada dikkatleri çeken iki husus bulunmaktadır. Kişinin, yaptığı işin tamamlanması ve devamlılığı sürecinde azim ve kararlılık içinde bulunması, aynı zamanda sürdürdüğü faaliyetlerin, eylemlerinin azmedilmeye değer işlerden olmasıdır. Yapılan işin sonuçlanması kadar o iş için verilen emeğin, harcanan zamanın kıymetinin takdiri de önemlidir. Ayet-i kerimede namaz, emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker ve sabır eyleminin hem

⁶⁰⁰ el-A'râf, 7/164.

⁶⁰¹ Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 167.

⁶⁰² Osman Oral, "Mâtürîdî'de Lokman Prototipi ve Psiko Sosyal Hikmetli Öğütleri", *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*, C. 6, S. 55 (2020): 357.

⁶⁰³ İsfahânî, *Müfredât*, "a-z-m" md., 699.

⁶⁰⁴ Uludağ, *İslam'da İrşad*, 182.

⁶⁰⁵ Lokmân, 31/17.

azmedilmeye değer işlerden olduğu hem de bunların uygulanmasının büyük bir irade ve gayret gerektirdiği vurgulanmaktadır.

Sûrede dikkat çeken bir diğer husus, Hz. Lokman'ın oğluna nasihat ederken sonuca ulaşmaya kadar azimle ve kararlılıkla sözlerine devam etmesidir. Nitekim bu öğütlerin sonucunda kâfir olan oğlu ve hanımı Müslüman olmuşlardır.⁶⁰⁶

3.4.6. Sorumluluk Bilinci Aşılama

Sorumluluk, kişinin davranışlarının ve yetkili olduğu olayların sonucunu üstlenmesidir.⁶⁰⁷ Sorumluluk bilincinde olan kişi, davranışlarının kendi seçimiyle gerçekleştiğini bilerek, sonucunda da Allah'a ve topluma karşı hesap verme durumunda olduğundan hareketle doğru kararlar alıp, aldığı kararları zamanında uygulamaya gayret eder. Sorumluluk sahibi bireyler davranışlarının sonucuna katlanmayı göze alarak vazifelerini ifa etmektedirler. Sorumluluk duygusunun gelişmesi bireyin yetiştiği ve içinde bulunduğu ortama bağlıdır. Kendi seçimlerini yapabilen, eylemlerinin sonuçlarından sorumlu tutulan bireyde sorumluluk duygusu daha kolay gelişebilir. Bu açıdan ailede anne ve baba çocuklarına, karar alma ve kararlarının sonucunu yaşama imkânı tanımalıdır. Sorumluluk duygusu gelişmemiş bireyler, bir başarısızlıkla karşılaştığında başkalarını suçlama eğilimine girebilmektedir. Bu nedenle küçük yaşlardan itibaren çocuklara sorumluluk bilincinin aşılması önem arz etmektedir.⁶⁰⁸

Çocuğun gelişim özelliklerine göre görevler vermek, verilen görevi yerine getirdiğinde takdir etmek, hata yapabilme esnekliği tanımak, sorunları tek başına çözmesi noktasında cesaretlendirmek, hataları olduğunda aşırı korkutup cezalandırmadan ortak çözüm arayışına girmek, girişimci faaliyetlerini desteklemek vb. hususlar ailelerin çocuklarına sorumluluk bilinci kazandırmalarında etkili olabilir.

⁶⁰⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. 5, 272.

⁶⁰⁷ Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 1794.

⁶⁰⁸ Mücahit, *Ailede Mahremiyet Eğitimi*, 176-178.

Aile bireyleri de kendi üzerlerine düşen görevleri yerine getirme noktasında örnek davranış sergileyerek bu etkiyi yükseltebilir.⁶⁰⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de insanın emaneti yüklendiği bildirilmek suretiyle üstlendiği sorumluluktan bahsedilmektedir.⁶¹⁰ Bu emaneti yüklenmek, diğer yaratılanlara göre bir üstünlük vesilesi olsa da bunu, kişinin kendi gayretiyle elde etmediği, Allah tarafından bahşedildiği vurgulanmaktadır. Bu nedenle seçimlerini Allah'ın rızasına uygun yapmayan insanın cehalet içerisinde büyük bir zulüm işleyebileceği hatırlatılmıştır.⁶¹¹ Hz. Lokman da oğluna nasihatinde, işlemiş olduğu fiillerin -ne kadar küçük ve ne kadar gizli olsa da- bir gün mutlaka karşısına çıkacağını bildirmek suretiyle davranışlarının sonuçlarını üstlenmesini öğütlemektedir.⁶¹² Buna göre, yaptığı bir eylemin bir gün mutlaka karşılığı olacağı ve iyi davranışlarının mükafatını, yanlış davranışlarının cezasını göreceği düşüncesiyle hareketlerine yön vermesini istemektedir. Bu içgörü ile hareket edilmesi bireye öz disiplin kazandırmaktadır. Davranışlarını kontrol edebilmeyi öğrenen kişi, irade yönünden de güçlenmiş olacaktır. Dolayısıyla Lokman (a.s.) oğluna aşımış olduğu sorumluluk bilinciyle, günümüz eğitim bilimlerinde de önemi haiz, bireysel ve toplumsal yaşamda bir değer alanı oluşturmaktadır.

3.4.7. Beden Dili ile Jest ve Mimikleri Kullanma

Hz. Lokman'ın (a.s.) oğluna verdiği öğütlerde iletişimde de önemli bir yeri olan beden diline ait öğelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu hususlar 18. ve 19. ayetlerde yüzünü çevirmeme, yanağını bükmeme, böbürlenerek yürümeme, yürüyüşünde orta yolu gözetme, ses tonunu yükseltmeme ibareleri ile vurgulanmaktadır. Söz konusu davranışların ailede irşat ve anne-baba-çocuk ilişkisi açısından etkisi yüksektir.

⁶⁰⁹ A.g.e., 177-178.

⁶¹⁰ el-Ahzâb, 33/72.

⁶¹¹ www.insanveislam.org/?pnum=373&pt=Sorumluluk+Bilincine+Sahip+Olmak
[28.03.2023].

⁶¹² Lokmân, 31/16. Konuyla bağlantılı olarak ayrıca bk. el-Enbiyâ, 21/47.

Beden dili açısından son derece önemli olan bu davranışların kişilerarası ilişkilerdeki rolü, anne-baba-çocuk iletişimi açısından önemi, üzerinde durulması gereken hususlardır. Bu açıdan, beden dili ile ilgili birtakım açıklamalar yapılmıştır.

Kişilerarası ilişkilerde bilişsel mesajların aktarıldığı, dil aracılığıyla yapılan sözlü iletişimin yanında, dilin ifade edemediği duygu ve coşkuların dışa vurumu olan sözsüz iletişim de kullanılmaktadır. Beden dili, ses tonu, jest ve mimikler sözsüz iletişim öğeleridir. Duygusal iletişimin %90'ı beden dili ile sözsüz iletişim olarak sağlanmaktadır. İletişimde kelimelerin %10, ses tonunun %30, beden dilinin ise %60 rol oynadığı belirlenmiştir.⁶¹³ Yapılan araştırmalar, sözsüz iletişim öğelerinin sözel iletişime göre daha etkili ve güvenilir olduğu sonucunu vermektedir. Bu nedenle kişilerarası iletişimde beden dilinin kullanımı büyük önem taşımaktadır.⁶¹⁴ Dolayısıyla beden diline vurgu yapması açısından Lokman'ın (a.s.) oğluna yaptığı öğütler, önemi haizdir.

Yüzünü muhataptan çevirmemek, kibirli, kendini beğenmiş bir eda ile yürümek, sesi fazla yükseltmemek şeklinde Lokman'ın oğluna yaptığı öğütler beden dilinin kullanımı ile ilgili aile bireylerinin irşat faaliyetlerinde de özel önem vermesi gereken hususlardır. Bir babanın, çocuğuna vereceği mesajı onunla aynı hizaya eğilerek, yüz yüze ve göz teması kurarak, ses tonunu doğru ayarlayarak ve olumlu yüz ifadesiyle iletmesi, iletinin çocuğun davranışları üzerindeki etkisini artıracaktır. Ayrıca çocuğa “sana güveniyorum, sen değerlisin” mesajını da vermek suretiyle çocuğun kişisel gelişimine ve aile içi iletişime olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Burada büyülenmeden, tevazu içerisinde bir iletişimle mesajı iletme önemlidir. Çünkü insanlardan yüzünü çevirmek davranışı, iletişimde olumsuz mesaj özelliği taşımaktadır.⁶¹⁵

⁶¹³ Zuhul Baltaş ve Acar Baltaş, *Bedenin Dili*, 48. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014), 31; Ayrıca bk. Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 29. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014), 275-276.

⁶¹⁴ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 161-164.

⁶¹⁵ Kula, “Lokman Suresi Işığında Anne-Baba-Çocuk İletişimi”, 122-124.

3.4.8. Yüzünü Çevirmeme

Yüz çevirmek, yüzünü ekşitmek gibi davranışlar Kur'ân-ı Kerîm'de hoş görülmeven davranış örnekleri olarak ifade edilmektedir.⁶¹⁶ Ayet-i kerimede yer alan şekliyle “tüsa‘ır” kelimesi “deveye isabet eden ve yüzünü hep aynı yönde tutmaya zorlayan hastalık,⁶¹⁷ kibirden dolayı yüzünü çevirmek⁶¹⁸”; “hadd” kelimesi ise “yüz, yanak” anlamında olup “Konuştuğun, karşılaştığın, selam verdiğin kişilere yüzünü bütünüyle çevir. Özellikle büyüklük taslayan kimselerin yaptıkları gibi küçümseyerek insanlardan yüzünü/yanagını çevirme.” manasına gelmektedir.⁶¹⁹

Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke eşrâfından bir grup insana İslâmiyeti tebliğ etmekte iken Abdullah İbn Ümmi Mektûm (r.a.) isminde âmâ bir şahıs yanına gelerek kendisine Allah'ın dinini öğretmesini istemiştir. Allah Rasûlü (s.a.v.) o esnada önemli mevkide bulunan bu kimselerin gönlünü İslam'a ısındırarak onları Allah'ın dinine kazandırabilmek düşüncesiyle tüm dikkatini bu meseleye yöneltmiştir. Bu vesileyle toplumda dinin yayılması ve İslâmiyet'in izzetinin artması mümkün olabilecektir. Bu nedenle çeşitli deliller getirmek suretiyle, olağanüstü bir çaba içerisinde, meseleye odaklanmıştır. Ümmi Mektûm ise âmâ olduğu için Rasûlullah'ın o anki meşguliyetini fark edemeyerek sorusunu birkaç kez tekrarlamıştır. Allah Rasûlü bu ısrardan memnun olmayarak yüzünü çevirmiş ve o kimselere İslâm'ı tebliğe devam etmişti. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu davranışı tasvip etmediğini belirtmek üzere söz konusu ayetleri indirmiştir.⁶²⁰

Bu yaşananlardan konumuzla bağlantılı olarak çıkarılacak en önemli sonuçlardan birisi, önemli işle meşgul olduğu bir sırada soru sorma, bir meseleyi öğrenme yahut daha farklı durumlarla bu işin kesintiye uğraması, engellenmesi karşısında mü'min tavrının nasıl olması gerektiğidir.

⁶¹⁶ Lokmân, 31/7, 18; Abese, 80/1-4.

⁶¹⁷ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, C. 4, 331.

⁶¹⁸ İsfehânî, *Müfredât*, “s-a-r” md., 590.

⁶¹⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, C. 15, 212-213.

⁶²⁰ Abese, 80/1-4, Ayrıntılı açıklama için bk. Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, C. 7, Giriş ve 1 ve 2 numaralı açıklama, 35-39.

Hız. Peygamberin önemli bir vazifede, irşat görevi esnasında başka bir meselenin sorulması karşısında beşerî tepkisi, bütün insanlara örnek olacak şekilde kınanmıştır.⁶²¹ Buradan her insanın benzer durumlarda nasıl davranması gerektiği öğrenilmektedir. Buna göre ailede anne babanın tam bir meşguliyet içinde buldukları sırada, çocuklarından gelecek bir istek karşısında yüzlerini ekşitmeden onlara güler yüzle muamelede bulunup isteklerini karşılamaları ve işlerinin inkıtından dolayı bir memnuniyetsizlik göstermemeleri anlamı çıkarılabilir. Aynı şekilde kişilerarası ilişkilerde de meseleye bu yönüyle yaklaşmak Allah'ın hoşnut olduğu bir davranış olarak uygulanmaya elverişlidir.

Lokman'ın (a.s.) da oğluna öğütlerinde insanlardan yüzünü çevirmemesi, büyüklük taslamaması, bu davranışların Allah'ın hoşnutsuzluğuna sebep olacağını belirtmesi aynı mesajı muhtevlidir.

Diğer yandan insanlarla konuşurken ayırım yapmadan onlardan yüzünü çevirmemek, ilgiyle meseleye odaklanmak, gurur ve kibre kapılmadan alçakgönüllü olmak Allah'ın Hz. Lokman üzerinden kullarına örnek sunduğu davranışlardır.

3.4.9. Yürüme Edebini Öğretme

Hız. Lokman (a.s.) oğluna insanlara karşı alçakgönüllü olup büyüklük taslamaması gerektiğini ifade ettikten sonra devamında yürüyüşünden ses tonuna kadar nasıl davranması gerektiğini açıklamaktadır.

Yürüyüş biçimi insan bedeninde, kişinin statüsünü belirleyen önemli bir ayrıntıdır.⁶²² Yürüyüş ve karakter özellikleri arasında bağlantı olduğu bilinmektedir. Böbürlenerek yürümek, kibrin göstergesi olarak kabul edilmektedir.⁶²³ Kur'an-ı Kerim'de de bu konuya dikkat çekilmekte; "Yeryüzünde böbürlenerek yürüme!"⁶²⁴ ikazı ile kibirli bir şekilde yürümek yasaklanmaktadır. Lokman (a.s.) da oğluna aynı şekilde

⁶²¹ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, C. 15, 361.

⁶²² Recep Tayfun, *Etkili İletişim ve Beden Dili*, 5. bs. (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2007), 160.

⁶²³ Mehmet Yaşar Soyalan, *Kur'an ve İnsan, İnsanın "Kim"liğine Dair Bir Sorgulama*, (Ankara, 1999), 45.

⁶²⁴ el-İsrâ, 17/37.

“Yeryüzünde böbürlenerek yürümemesini”⁶²⁵ öğütlemektedir. Yürüyüşle karakterin bağlantısına işaret edilmek üzere; “Allah’ın has kullarının yeryüzünde tevazu ile yürüdükleri”⁶²⁶ bildirilerek gösterişsiz, sükûnet ve vakarla yürümek, salih kullara ait bir özellik olarak sunulmaktadır.

Ayet-i kerimeler üzerinde düşünüldüğünde aslında yürümede edebîin gözetilmesinin istenmesi, kişiyi ahlaki fazilete de davet etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) elbisesini çekerek ve yerde sürüyerek yürümeyi hoş görmemiş ve bu şekilde dolaşanların cennete giremeyeceklerini belirtmiştir.⁶²⁷

Hz. Lokman oğluna “Yeryüzünde böbürlenerek yürüme!”⁶²⁸ dedikten sonra nasıl yürümesi gerektiğini de “Yürüyüşünde mutedil ol!”⁶²⁹ sözleriyle dile getirmektedir. İtidal üzere yürüyüş ifrat ve tefritten uzak, sekinet ve vakar halinde yürüyüştür. Büyüklük, şımarıklık, azgınlık ve ukalalık barındıran ifrat halinde ve acziyet, zillet yahut sahte zahitlik görüntüsünde tefrit halinde yürüyüş yasaklanmıştır.

Hz. Ömer (r.a.) başı önünde, süklüm püklüm yürüyen birini görünce bağırarak: “İslam acizlik değildir. Başımı kaldır öyle yürü!” demiştir.” Aciz ve hasta gibi ağır ağır yürüyen birisine de: “Ey Sefil! Dinimizi lekeleme!” demiştir.⁶³⁰

Ağırbaşlı ve vakur yürüyüş Kur’ân-ı Kerîm’de methedilmektedir.⁶³¹ Bu yürüyüş, orta seviyede ve alçakgönüllü bir eda ile yürüyüştür. Hz. Peygamber (s.a.v.) de ağırbaşlı ve sükûnet ile hareket etmeyi tavsiye etmektedir. Namaza giderken imama yetişmek için koşarak değil sükûnet ve vakar içerisinde yürüyerek gitmeyi, yetişemediği rekatları sonradan tamamlamayı müminlere tavsiye etmiştir.⁶³²

⁶²⁵ Lokmân, 31/18.

⁶²⁶ El-Furkân, 25/63.

⁶²⁷ Buhârî, “Libas”, 5.

⁶²⁸ Lokmân, 31/18.

⁶²⁹ Lokmân, 31/19.

⁶³⁰ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, C. 4, 332.

⁶³¹ el-Furkân, 25/63

⁶³² Buhârî, “Ezan”, 20.

Allah Rasûlünün yürüyüşünün de yumuşak ve vakar ile olduğu bildirilmiştir. Ayağını yerden güçlü bir şekilde kaldırdığı, yere sürterek yürümediği, geniş adımlarla ilerlediği bildirilmiştir. Kibirli kimselerin yürüyüşü gibi göğsünü öne doğru çıkarmayıp hafifçe öne eğilerek yukarıdan aşağı iner gibi yürüdüğü tarif edilmiştir.⁶³³ Çok hızlı yürümediği halde kısa zamanda uzun mesafeler katetmişlerdir.⁶³⁴ Bu yürüyüş şeklinin insanı yormayan bir yürüyüş olduğu, böbürlenerek yürüyüşten de farklı olduğu belirtilmiştir.

Mütevazı yürüyüş ne çok süratli ne de çok yavaş, ikisinin arası orta bir yürüyüştür. Allah Rasûlü: “Hızlı yürümek müminin heybetini giderir.” buyurmuştur. Bununla birlikte gerektiği durumlarda hızlı yürümek ayet-i kerimeye ters düşmemektedir. Burada önemli olan yürüyüşün hızından ziyade kibirli birinin ruh durumunu yansıtan yürüyüş biçimidir.⁶³⁵ Nitekim Allah Rasûlü (s.a.v.) de acele işi olduğunda hızlı yürümüştür. (Kendisine verilen sadaka malının dağıtılmasını söylemek üzere) İkinci namazını kıldırdıktan sonra evine gitmek üzere hızlı hızlı yürümüştür.⁶³⁶

Bir rivayette Hz. Âişe pejmürde vaziyette yürüyen birini görmüştü. Ona ne olduğunu sorduğunda “O, Kurrâdandır, (Kur’ân okuyup ibadetle meşgul olur)” denildi. Bu vaziyeti tasvip etmeyen Hz. Âişe: “Ömer de Kurrânın başıydı, ancak O, ayağını yere sağlam basar, konuşurken kelimelerin üstüne basar, mecbur kaldığında iyi bir sopa çekerdi.” karşılığını vermiştir.⁶³⁷

Hz. Ömer’in hızlı yürüdüğünü bildiren rivayetin çok yavaş yürüyenler, ölürcesine hareket edenler için söylendiği bildirilmiştir.⁶³⁸

⁶³³ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi‘l-Kur‘ân*, 12/600-604.

⁶³⁴ Ali Yardım, *Peygamberimiz’in Şemâli*, (İstanbul: Damla Yayınevi, 2005), 181-182.

⁶³⁵ Mevdûdî, *Tefhîmü‘l-Kur‘ân*, C. 4, 331-332.

⁶³⁶ Buhârî, “İsti‘zân”, 36.

⁶³⁷ Mevdûdî, *Tefhîmü‘l-Kur‘ân*, C. 4, 332.

⁶³⁸ Bursevî, *Rûhu‘l-Beyân*, C. 15, 215; Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi‘l-Kur‘ân*, C. 13, 544; Zemahşerî, *Keşşâf*, C. 4, 282.

Ayet-i kerimede yer alan “merah”⁶³⁹ kelimesi sevinmede aşırılık göstermek, şiddetli ve büyük sevinç, bu hal içinde şımarıklık ve kibirli yürüyüş; “muhtal”⁶⁴⁰ kelimesi gururla, sallana sallana yürümek, kişinin kendinde fazilet görerek, üstün olduğu vehmiyle kibre kapılması; “fehur”⁶⁴¹ ise mal, makam gibi özelliklerle çok fazla övünmek, gurura kapılmak, bu özelliklerden mahrum olanları küçük görmek, aşağılamak olarak açıklanmıştır.⁶⁴²

Yürümek, aynı zamanda “bir yerden bir yere intikal” olduğu için “seyr-u sefer” manasında kişinin “hayat yürüyüşü” anlamı da çıkarılabilir. Buna göre hayat yolculuğunda orta yolu tutun, mütevazı olun anlamları da yürüyüşe şamildir.⁶⁴³

Hız. Lokman’ın yürüyüş ve konuşma şeklini oğluna tavsiye etmesi aynı zamanda sosyal ilişkiler yönünden oğlunu eğittiğini göstermektedir. İnsanlardan yüzünü çevirmemek, onlara güler yüzlü ve sevecen davranmak, onları aşağılamamak, yürüyüş ve ses tonuyla davranışlarını şekillendirmek toplumda sağlam ilişkiler kurmada etkilidir. Ebeveynin çocuklarını yetiştirirken öğretecekleri öncelikli konular, bu şekilde davranışlarını biçimlendirmektir.

3.4.10. Konuşma Edebini Öğretme

Beşerî ilişkilerde beden dili, bakış, yürüme ve konuşma, adab-ı muaşeret açısından üzerinde önemle durulması gereken konulardır. Kur’ân-ı Kerîm konunun önemine binaen muhtelif ayetlerde bu hususlara değinmektedir. Özellikle Lokman sûresinde Hız. Lokman’ın oğluna tavsiyelerinde net bir şekilde ifade edilmektedir.⁶⁴⁴

⁶³⁹ İsfehânî, *Müfredât*, “m-r-h” md., 995.

⁶⁴⁰ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, C. 15, 213.

⁶⁴¹ İsfehânî, *Müfredât*, “f-h-r” md., 783.

⁶⁴² Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, 13/75-82; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, C. 15, 213.

⁶⁴³ Yürüyüşle alakalı ayrıntılı açıklamalar için bk. Veysel Akkaya, <https://youtu.be/U5TsCwUSUnw?si=YKhuE7N5S90zwau7>

⁶⁴⁴ Lokmân, 31/18-19.

Lokman (a.s.) oğluna son öğüt olarak konuşurken sesini fazla yükseltmemesini söylemektedir.⁶⁴⁵ Bunun manası konuşurken, bir topluluğa hitap ederken, bilhassa iyiliği emredip kötülükten sakındırırken, Allah’a münacât ve dua esnasında sesini kıs, ses tonunu alçalt, bağırp çağırın, nâra atan, sert konuşan olma demektir. Ancak düşmanı yahut benzeri kimseleri korkutmak için sesin yükseltilmesinde sakınca görülmemiştir.⁶⁴⁶ Bununla birlikte her an sesin kısılmasının mevzubahis olduğu, hatta aksırırken bile sesin kısılması gerektiğini söyleyenler olmuştur.⁶⁴⁷

Ses tonunu yükseltmeden konuşmak, kendine güven, terbiye, sözün doğruluğundan ve gücünden emin olunduğunu yansıtmaktadır. “Sesini alçalt” tabiri gereğinden fazla sesini yükseltme, ihtiyacın kadar kendini zorlamayan ses tonuyla konuş anlamındadır. Bütün bunlardan maksat, alçakgönüllülüktür.⁶⁴⁸

Mevdûdî’ye göre sesin kısılması, daima alçak sesle konuşmak anlamına gelmemektedir. İhtiyaç anında ihtiyaca binaen alçak veya yüksek ses tonuyla konuşulabilir. Lokman’ın öğüdü, bir kimsenin lüzum hissetmeksizin alçak veya yüksek tonda konuşmasıdır. Burada yasaklanan anlam, birinin gözünü korkutmak, sindirmek, küçük düşürmek için eşeğin çıkardığı ses gibi bağırmaaktır.⁶⁴⁹

Yürümekte olduğu gibi konuşmada da orta yolun gözetilmesi, Lokman’ın evladına tavsiyeleri arsındadır. Burada yürümek ile konuşmak arasında bir bağlantı kurulmuştur. Yürümek ve konuşmak bir amaç için yapılmaktadır. Bunların her ikisinin de hızlı veya yavaş olması güvenli olarak maksada ulaştıramayabilir. Orta tempoda bir yürüyüş ve normal rezonansta bir ses tonu, maksada ulaştırmada daha güvenilirdir.⁶⁵⁰

Hiz. Lokman’ın oğluna ses tonunu ayarlamayı tavsiye etmesi, duyguların en önemli aktarıcısı olan sesin, doğru tımda kullanımının önemini göstermektedir. Kelimelerin ve

⁶⁴⁵ Lokmân, 31/19.

⁶⁴⁶ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, C. 15, 216.

⁶⁴⁷ Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C. 13, 75-82.

⁶⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, C. 13, 544.

⁶⁴⁹ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, C. 4, 332.

⁶⁵⁰ Kula, “Lokman Suresi Işığında Anne-Baba-Çocuk İletişimi”, 122-124.

cümlelerin anlaşılacak kadar alçak sesle ve rahatsızlık verecek kadar yüksek sesle konuşulmaması öğütlenmektedir.

Hz. Lokman'ın oğluna tavsiyelerinde ses tonuna varıncaya kadar terbiyenin boyutunu genişletmesi, kişilerarası ilişkilere verdiği önemi göstermektedir. Çocuğa konuşmanın adabının öğretilmesi, İslam ahlakının üzerinde ciddiyetle durduğu bir meseledir. Bu nedenle bakış, yürüyüş, konuşma ve beden dili gibi insan ilişkilerinde kullanılan temel araçlar belli bir değer üzerine oturtulmalıdır. Bu değerlerin kazandırılması, onlara şekil verilmesi, yapıcı hale getirilmesi aile terbiyesi ile sağlanabilir.⁶⁵¹

Merkep Sesi: Hz. Lokman oğluna yürüme ve konuşmasını düzenlemesini öğütledikten sonra ses eğitimine vurgu yaparak gereksiz yere sesini yükseltmemesini söylemektedir. Bu öğüdünde dikkat çekici bir açıklama olarak teşbihe yer vermiştir. Yüksek sesle konuşmanın insanlar üzerindeki olumsuz etkisini “merkep sesi” ile pekiştirmiştir.

Merkep sesi ile ilgili olarak tefsirlerde çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Mevdûdî'ye göre eşeğin anırmasının zikredilmesi, konuşurken hangi tür sestem ve tonlamadan kaçınılması gerektiğini göstermek içindir.⁶⁵²

Beydâvî, eşeğin ses yönüyle kınamada bir mesel olarak getirildiğini söylemiştir. Yüksek perdeden konuşmanın temsilinde “eşek” örneğinin verilmesi ve sonrasında istiâre yoluyla bunun ifade edilmesi şiddetli bir anlatım gücünü göstermektedir. Ayrıca “eşeklerin sesidir” ifadesinde “sesin” çoğul olarak zikredilmemesi, fert yerine eşek türünün sesine dikkatleri çekmekte olduğunu söylemiştir.⁶⁵³

Zemahşerî, eşeğin aşırı yergi ve kötülemede mesel olduğunu söylemiştir. İnsanların kötü gördükleri şeyleri kinaye yoluyla söylediklerini, dolayısıyla isminin zikredilmesinden hoşnut olunmayan bir varlığın bu örnekle zikredilmesi, yapılan davranışın çirkinliğini göstermek içindir. Ayrıca teşbih lafızlarının kullanılmaması,

⁶⁵¹ Bayraktar Bayraklı, “Kur' an-ı Kerim'e Göre Ailede Çocuk Eğitimi”, *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi II*, 2. bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 186.

⁶⁵² Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, C. 4, 332.

⁶⁵³ Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl*, C. 3, 520.

kelamın istiâreli olarak söylenmesi ayıplamada şiddetli mübalağa ve bunun Allah'ın sevmediği bir davranış olduğunu belirttiğini söylemiştir.⁶⁵⁴

Arslan, “enkera” kelimesi ile “en vahşet verici” manası alınabileceğini, buradaki seslerin, hayvanların sesi olup bu sesler içerisinde en çirkininin merkeplerin sesi olduğunu söylemiştir. Seslerini fuzuli yere yükseltenlerin sesinin merkeplerin sesine benzetildiğini söylemiştir.⁶⁵⁵

Kurtubî, eşeğin ileri derecede hakaret etmek ve yermek için kullanılan bir örnek olduğunu söylemiştir. O'na göre bu ayet-i kerimede Allah (c.c.) insanların yüzlerine karşı ve yüksek sesle bağırmayı terk etmek edebini öğretmektedir. Sesini yükselten kimsenin eşekle aynı seviyede olduğunu belirtmektedir. Hz. Peygamber'in; “Eşeğin anırmasını işittiğinizde şeytandan Allah'a sığınınız. Çünkü o şeytanı görmüştür.”⁶⁵⁶ sözlerine de yer verilmiştir.⁶⁵⁷

Bursevî'nin bildirdiğine göre Ebü'l-Leys, merkep sesini cehennemde olanların sesine benzetmiştir. “Başı tiz ve sonu pestir. Onu işiten bütünüyle ondan nefret eder”, demiştir. Buna göre seslendiği veya konuştuğu zaman ihtiyaçtan fazla sesini yükseltenlerin merkeplere benzetilmesinin yanında bu sesin Allah katında sevilmeyen şeylerden olduğuna da bir tembih vardır.⁶⁵⁸

Fîhi mâ fih'te de “eşek saman, arpa veya hemcinslerinden biriyle kavga etmek için anırır, yüksek sesle bağırır. Hayvanî sıfatın galebe çalmasıyla çıkan ses ise, en çirkin sestir”, denilmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç ise, ahlaklı, manevi derecesi yüksek birisinden çıkan ses, seslerin en güzeli olur.⁶⁵⁹

Râzî'nin (öl. 606/1210) belirttiğine göre, diğer hayvanlar bir şey haber vermek, bir sıkıntısını belirtmek veya haberleşmek için seslerini kullanırlar. Merkep ise yükün altında kalsa bile sesini çıkarmaz fakat gereksiz bir anda bağırılmaya başlar. Bu nedenle

⁶⁵⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. 5, 282.

⁶⁵⁵ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C. 13, 75-82.

⁶⁵⁶ Buhâri, “Bed'ü'l-halk”, 15; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 106; Tirmizî, “Deavât”, 56.

⁶⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, C. 13, 545-546.

⁶⁵⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, C. 15, 218.

⁶⁵⁹ A.g.e., 220.

onun bağırması anlamsız görülerek çevredekiler tarafından yadırganmaktadır. Ayrıca “seslerin en çirkinini” ifadesiyle merkep sesinin örnek olarak gösterilmesi, Allah’ın yüksek sesle, bağırarak ve anlamsız konuşmaları sevmediğini göstermektedir.⁶⁶⁰

Görüldüğü üzere ayet-i kerimede sesi lüzumsuz olarak yükseltmenin merkep sesine benzetilmesi yüksek sesle konuşmanın çirkinliğini ortaya koyan, zihinlerde yer edecek müthiş bir benzetmedir. Bu ayet-i kerimede kişinin bulunduğu ortama göre sesini ayarlaması ve gereksiz yere bağırıp çağırmaktan uzak durması tavsiye edilmektedir.

Ayet-i kerimede belirtildiği gibi Lokman’ın oğluna merkep örneğini vermesi, çirkin sesin zihinlerde bıraktığı olumsuz özelliği anlatmak içindir.

Buradan hareketle aileler çocuklarına verdikleri eğitimde yürüme, konuşma ve ses tonunu ayarlama noktasında bu hassasiyeti gözetmelidir. Aile içi iletişimde de yüksek ses tonu ile yapılacak irşat faaliyetleri zihinlerde olumsuz etkiye sebep olabilir. Bu nedenle ses tonunun çok iyi ayarlanması söyleneceklerin etkisi açısından önem arz etmektedir.

3.4.11. İletişim Diline Dikkat Etme

Aile içi iletişimin sağlıklı olabilmesi için aile üyelerinin birbirlerine karşı kullandıkları iletişim dili oldukça önemlidir. İletişimde kullanılan dil, duruma göre şefkat ve merhamet duygularını harekete geçirebileceği gibi yaklaşım şekline bağlı olarak kalpte meknuz olan kin ve nefret gibi kötü duyguları da açığa çıkarabilir. Bu nedenle iletişimde bu manevi yönü dikkate almak oldukça önemlidir.⁶⁶¹ Ailede sağlıklı iletişim kurulabildiği oranda irşat faaliyetlerinde başarı oranının da yükselmesi söz konusudur.

Kur’ân-ı Kerîm’de muhatabın durumuna göre konuşma usulleri öğretilmektedir.

1- Kavî-i Meysûr: Yumuşak, yatıştırıcı, teselli edici, gönül alıcı, kolaylaştırıcı, kibar ve tatlı sözdür.⁶⁶² Ayet-i kerimede insanlara yardım imkânı bulunamadığı zamanlarda teselli edici sözlerle gönüllerini almak, kibarca reddetmek anlamında kullanılmıştır. Özellikle aile içi iletişimde anne babanın gönül alıcı, nazik, yumuşak ve makul bir

⁶⁶⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. 5, 282.

⁶⁶¹ Nevzat Tarhan, *Duyguların Dili*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 70.

⁶⁶² el-İsrâ, 17/28.

üslup kullanması, olası aksaklıkların yaşanabildiği durumlarda özür beyan eden ifadelerle vicdanları teskin etmesi irşat ve tebliğ bağlamında önemlidir.

2- Kavlı-i Belîğ: Dokunaklı, tesirli, yerinde söz söylemektir.⁶⁶³ Kur'ân-ı Kerîm'de bu şekilde konuşma münafıklarla iletişim konusunda gündeme getirilmiştir. İki yüzlü kimselere öncelikle onların anlayacağı dilden öğüt yoluna gidilmesi ve etkileyici, içine işleyecek sözler söylenilmesi tavsiye edilmiştir. Muhatabın olumsuz tavır ve sözlerine aldırış etmeden, kalbinde sakladıkları gizlilikleri ortaya dökmeden, onların vicdanlarını harekete geçirecek şekilde konuşmaktır. Ayette ifade edilen belîğ ifadesinin korkutma, ödül, ceza, sakındırma ihtiva eden sözler olduğu bildirilmiştir.⁶⁶⁴

Buradan hareketle, aile içi iletişimde de farklı tabiatta olan, ulaşılması güç olan çocuklara öncelikle maksada ulaştıracak etkili öğütte bulunulmalıdır. Söylenecek sözlerin duyguları harekete geçirecek, kelimelerin dikkatle seçildiği, veciz ifadelerin kullanıldığı, lafzı az, manası çok, karşı tarafı incitmeden ders verecek nitelikte olması önemlidir.⁶⁶⁵

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de konuşmalarında belîğ bir üslup hakimdir. Konuşmalarının kısa ve öz olması, yeri geldiğinde tekrar etmesi, tane tane konuşması, bıktırıcılıktan uzak olması kavlı-i belîğin en güzel örneğidir.⁶⁶⁶

3- Kavlı-i Ma'rûf: Örf'e uygun, iyi ve yararlı, hoş, kabul gören, meşru konuşmadır.⁶⁶⁷ Ruhun huzur bulduğu, dinin aklın ve örfün güzel gördüğü güzel öğüt ve tavsiyelerdir. Bu tür konuşmalar usulüne uygun, doğru, net ve açık, kötü düşünce barındırmayan, kırıncı olmayan, gönül alıcı, yapıcı ve anlaşılır özelliktedir.⁶⁶⁸

⁶⁶³ en-Nisâ, 4/63.

⁶⁶⁴ Ahmet Koç, "Dini İletişim Bağlamında Kur'an'da 'Kavl' (Söz) Çeşitleri", *Diyanet İlmî Dergi*, C. 44, S. 4 (2008), 34-35.

⁶⁶⁵ Kerim Buladı, "Davet Dili", *İslam'da Tebliğ, Davet ve İrşad*, haz. Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2. bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023), 165-166.

⁶⁶⁶ Buhârî, "Menâkıb", 23; Müslim, "Zühd", 71; Ebû Dâvûd, "Cihad", 23.

⁶⁶⁷ el-Bakara, 2/235, 263; en-Nisâ, 4/5, 8; el-Ahzâb, 33/32; Muhammed, 47/21.

⁶⁶⁸ Koç, "Dini İletişim Bağlamında Kur'an'da 'Kavl' (Söz) Çeşitleri", 34-35; Çakan, *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*, 47.

İyiliği emredip kötülükten sakındırmakla görevli her mümin, aile içinde de iletişim dilini “ma‘rûf” ilkesi üzerine bina etmeli, irşat ve tebliğini “kavl-i ma‘rûf” üslubu ile gerçekleştirmelidir.⁶⁶⁹

4- Kavl-i Kerîm: Güzel söz söylemek demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de evladın anne babaya karşı nasıl davranması gerektiğini bildiren hitap şeklidir.⁶⁷⁰ Buradaki hitabın; “saygı ve hürmet ifadeleri ile” hoş, nazik, kibar, tatlı, iltifatlı, hoşgörülü, gönül alıcı sözler olduğu ifade edilmiştir. Ayet-i kerimedeki ifadelerden anne babaya ihsanın; olumsuz davranışta bulunmaktan sakınmak ve olumlu davranış sergilemek gibi çift yönlü anlamı bulunmaktadır. Bu nedenle anne babaya olan muamelelerde kaba ve kırıcı yaklaşımlardan uzak durulması ve saygılı, kibar, değer veren bir yaklaşım gösterilmesi tavsiye edilmektedir.⁶⁷¹ Kavl-i kerîm ifadesi Kur’ân’da hususi olarak anne babaya yaklaşım için kullanılmış olsa da kişinin üzerinde emeği olan, hukuku bulunan diğer kimselere karşı da aynı muamelenin gösterilmesi, bir vefa yaklaşımı olarak önemlidir.

5- Kavl-i Leyyîn: Yumuşak, tatlı söz anlamındadır. Burada yumuşak üslup kullanılmakla birlikte muhatabı açıkça suçlamadan gerçeği söylemek esastır. Bir nevi “diplomasi dili” denilebilir. Ayet-i kerimede Firavun’a giderken kullanılması gereken üslup olarak “kavl-i leyyin” tanımlanmıştır.⁶⁷² Buna göre kırıcı olmadan, sataşmalara cevap vermeden, yumuşak bir tarzda gereken mesaj verilmelidir.

Ayet-i kerimede zalim bir idarecinin yanında bile “yumuşak bir üslupla tebliğ” emredilmesi oldukça manidardır. Sonuçta davet kabul edilmeyecek olsa dahi bu üslubun en üst düzeyde etkili olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.⁶⁷³ Bu yaklaşım karşı tarafta saygı uyandırmakta ve onu düşünmeye sevk etmektedir. Bu nedenle aile içi irşat faaliyetlerinde de öncelikle muhatabın saygı duymasını sağlamak ve onun düşüncesini harekete geçirmek esastır. Çünkü sert ve zorlamacı yaklaşımlar, insanlarda savunma mekanizmalarını harekete geçirmekte ve söylenen sözler

⁶⁶⁹ Buladı, “Davet Dili”, *İslam’da Tebliğ, Davet ve İrşad*, 171.

⁶⁷⁰ el-İsrâ, 17/23.

⁶⁷¹ Koç, “Dini İletişim Bağlamında Kur'an'da ‘Kavl’ (Söz) Çeşitleri”, 40-41.

⁶⁷² Tâhâ, 20/44.

⁶⁷³ Çakan, *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*, 49.

üzerinde düşünmeye imkân tanımamaktadır. Bunun sonucunda iletişim koparak muhatapta düşmanca tutumlar gelişebilir. Bu nedenle doğruları olduğu gibi ama yumuşak ve tatlı bir üslupla anlatmak aile içinde ve toplumda en etkili tebliğ ve irşat yöntemidir.⁶⁷⁴ Hz. Peygamber'in de yumuşak üslubu sayesinde davetinde başarılı olduğu Kur'ân-ı Kerim'de bildirilmiştir.⁶⁷⁵

6- Kavl-i Sedîd: Sağlam ve dosdoğru söz anlamındadır.⁶⁷⁶ Hakkı konuşmak, aslı olan sözü söylemek, yalan sözden kaçınmak, dürüstçe ve insafli söz söylemek demektir.⁶⁷⁷ Gerçeği ortaya koyan yerinde ve isabetli söze yani diğer bir deyişle “taşı gediğine koyan” söze kavl-i sedîd denilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'deki ifadesiyle başkaları hakkında, gizli ima ve anlamlandırma taşımayan, kuşkulardan arınmış, gerçeği abartmadan ve eksiltmeden olduğu gibi ifade eden konuşmalardır.⁶⁷⁸ “Kavl-i zûr” ifadesi ise; Kur'ân'da tam tersi anlamda mesnetsiz, asılsız ve kaçınılması gereken sözler olarak belirtilmiştir.⁶⁷⁹

Buna göre ailede kullanılacak irşat dili de öncelikle doğru ve sağlam bilgi temelinde olmalıdır. Söylenilen sözler hak söz olmalı, yanlış, yalan ve hurafe bilgi vermekten kaçınılmalıdır. Bu şekilde güvenli bir iletişim de gerçekleşmiş olacaktır.⁶⁸⁰

⁶⁷⁴ Koç, “Dini İletişim Bağlamında Kur'an'da ‘Kavl’ (Söz) Çeşitleri”, 39-40.

⁶⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/159.

⁶⁷⁶ en-Nisâ, 4/9; el-Ahzâb, 33/70.

⁶⁷⁷ Çakan, *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*, 48.

⁶⁷⁸ Koç, “Dini İletişim Bağlamında Kur'an'da ‘Kavl’ (Söz) Çeşitleri”, 36-37.

⁶⁷⁹ el-Hac 22/30; el-Mücâdele 58/2.

⁶⁸⁰ Buladı, “Davet Dili”, *İslam'da Tebliğ, Davet ve İrşad*, 171.

Kur'ân-ı Kerîm'de kavî-i sâbit (sağlam söz),⁶⁸¹ kavî-i adl (adalete uygun, adaletli söz),⁶⁸² kavî-i tayyib⁶⁸³ (hoş ve güzel söz), kavî-i sekîl⁶⁸⁴ (ağır söz), ğadd-ı savt⁶⁸⁵ (sesi kısmak), kavlu'l-mü'minîn⁶⁸⁶ (müminlerin sözleri) gibi daha başka söz çeşitleri de bulunmaktadır. Bütün bu ifadelerin ortak sonucu, eğitimde muhatabın gönlüne hitap edecek bir dilin kullanılmasıdır. Eğitimde başarının şartlarından biri, güler yüz, yumuşak ve tatlı söz, şefkat ve merhametle yaklaşımdır. Sert ve kaba üslubun olumsuz sonuç vereceği ayet-i kerimede bildirilmiştir.⁶⁸⁷

Hz. Lokman'ın oğluya iletişimde “gönül dili”ni kullandığı, “Yavrucuğum” hitabıyla oğlunun duygularına hitap ederken, Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen konuşma usulleriyle irşadını gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

3.4.12. Örnek Olmak

Kişiler doğuştan itibaren hayatlarının her alanında bir rol modele ihtiyaç duymaktadır. İlk olarak içine doğduğu aile ortamı kendisine örneklik teşkil ederken okul hayatının başlaması ile öğretmenlerini ve arkadaş çevresini de model olarak benimsemektedir. Bu nedenle şahsiyetinin şekillenmesinde içinde bulunduğu ortam son derece etkilidir. Ailelerin çocuklarına kazandırmak istedikleri davranışları sözle değil yaşantıları ile sağlamaları daha çok tesir etmektedir.

Resulullah'ın hayatına baktığımız zaman ashâbını eğitirken fiilî olarak örnek olduğu görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de yapmayacağı sözü söyleyenler yerilmekte,⁶⁸⁸ hayra davet eden ve bununla birlikte kendisi de söylediği söze uyarak güzel davranışlarda

⁶⁸¹ İbrâhim, 14/27.

⁶⁸² el-En'âm, 6/152.

⁶⁸³ Fâtır, 35/10; el-Hac, 22/24.

⁶⁸⁴ el-Müzzemmil, 73/5.

⁶⁸⁵ Lokmân, 31/19.

⁶⁸⁶ en-Nûr, 24/51.

⁶⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/159.

⁶⁸⁸ es-Saf 61/2-3; el-Bakara 2/44.

bulunan kimselerden ise övgüyle bahsedilmektedir.⁶⁸⁹ Allah Teâlâ da kullarından Rasûlullah'ı örnek almalarını istemektedir.⁶⁹⁰ Buradan, eğitimde davranışların örnek olma/alma yoluyla değişebileceği anlaşılmaktadır.

Bu noktada önemli olan bir husus olumsuz örnek olunmaması ve her türlü olumsuz örnekten aile fertlerinin muhafaza edilmesidir. Mesela sigara içen bir babanın evladını sigara içmekten yahut diğer kötü alışkanlıklardan sözle sakındırması çok zordur. Aynı şekilde çocuğa kitap okuma alışkanlığı kazandırmak isteyen ebeveynin önce kendisinin kitap okuması, namaz alışkanlığı kazandırmak isteniyorsa kendisinin muntazaman namazlarını kılıyor olması gerekmektedir. Diğer yandan çocukları kötü örneklerden muhafaza etmek için izledikleri programlar, beğendiği karakterler, takip ettiği yayınlar ve bulunduğu sanal ortam kontrol edilmeli ve yanlış örnek olabilecek arkadaş çevresinden olabildiğince uzak tutulmalıdır. Ayrıca anne ve baba çocuklarına güzel örnek olmaya çalışırken kendi örnek aldıkları kimseler konusunda da dikkatli olmalıdırlar.⁶⁹¹

Lokman sûresinde “hakîm” sıfatı ile tavsif edilen Hz. Lokman'ın çocuğunu eğiten bir baba rolü ile oğluna örnek olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Allah tarafından rol model olarak sunulan bir şahsın yaşantısı ile de örnek olduğu genel kabule daha uygundur. Buna göre eğitimcilerin de hakka davette “evvela temsil, sonra tebliğ” hakikatinden yola çıkarak söylediklerini yaşamaları ve yaşadıklarını öğütlemelerinin arzu edilen sonuca ulaşmada etkin bir yol olduğu söylenebilir.

3.4.13. Örneklendirme

Aile içi irşat faaliyetlerinde verilecek mesajın anlaşılması için birkaç örnek vermek, muhatap açısından etkili olmaktadır. Özellikle çocuklar ve gençlerin ilgisini çekebilecek şahıslar ve meselelerle ilgili örneklendirme bu etkiyi artırmaktadır.

Örneklendirme yoluyla kazandırılmak istenilen davranış ve bu davranışın sonuçları somutlaştırılarak verilmektedir. Verilen örneklerin gerçek ya da gerçeğe yakın olması

⁶⁸⁹ Fussilet 41/33.

⁶⁹⁰ el-Ahzâb 33/21.

⁶⁹¹ Meşhur, *İslam'a Davet Fıkhı*, C. 4, 130-159.

ikna gücünü yükseltmektedir. Kişinin kendi şahsı üzerinden örneklendirme yapması ise ilgi ve merakı artırmaktadır. Seçilen örnek rastgele olmamalı, verilecek mesajın tamamlayıcısı olmalıdır. Örnek hayalî de olabilir ama gerçeğe aykırı olmamalıdır. Yoksa inandırıcılık ve etkileme özelliği kaybolmaktadır.⁶⁹²

Kur'ân-ı Kerîm'de örneklendirme metodunun kullanıldığı görülmektedir.⁶⁹³ Rablerini inkâr edenlerin kazançlarının boşa çıkacağını anlatmak için rüzgârın fırtınalı bir günde savurduğu kül misal verilmiştir.⁶⁹⁴ Allah'ı bırakıp başka dost edinenlerin durumunu anlatmak için örümceğin edindiği yuvanın, en çürük yuva olması misal olarak getirilmiştir.⁶⁹⁵

Hz. Peygamber de eğitim metodu olarak örneklendirme metodunu kullanmıştır. Kur'ân okuyup okuduğuyla amel eden mümini tadı ve kokusu hoş olan turunç meyvesine, Kur'ân okumayan ve onunla amel etmeyen mümini tadı güzel olan fakat kokusu olmayan hurmaya benzetmiştir. Kur'ân okuyan münâfîğı tadı acı olan ancak kokusu hoş olan reyhan otuna, Kur'ân okumayan münâfîğı ise tadı acı ve kokusu hoş olmayan Ebû Cehil karpuzuna benzetmek suretiyle dört ayrı gruptaki insanı zihinlerde yer edecek örneklemelerle tasvir etmiştir.⁶⁹⁶

Lokman (a.s.) da oğluna öğüt verirken Allah'ın her şeyden haberdar olduğunu, her şeyi en derin incelikleriyle bildiğini söyleyerek “kaya” metaforunu kullanmıştır. Yapılan iyi veya kötü davranışların ölçüsünü “hardal tanesi” örneğiyle açıklamıştır.⁶⁹⁷ Yüksek sesin kullanılmasının çirkinliğini anlatmak için “merkep sesini” örnek olarak getirmiştir.⁶⁹⁸ Ayrıca “vela tûsa'ır” ifadesiyle “insanlardan yüz çevirmemesini” öğütlerken, “sa'r” kelimesinin deveye arız olan bir hastalık olup boynunu sürekli yan tarafta tutmasına sebep olduğu anlamından hareketle, kibirli insanın tavrını devenin bu rahatsızlığı ile somutlaştırarak ifade etmiştir. Bu örneklerden hareketle, eğitimde

⁶⁹² Köylü, “Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim”, 131-132.

⁶⁹³ er-Rûm, 30/58; ez-Zümer, 39/27; el-Furkân, 25/39; el-Haşr, 59/21.

⁶⁹⁴ İbrâhim, 14/18.

⁶⁹⁵ el-Ankebût, 29/41.

⁶⁹⁶ Buhârî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 36 (5059).

⁶⁹⁷ Lokmân, 31/16.

⁶⁹⁸ Lokmân, 31/19.

“örneklendirme” metodunun kullanılmasının istenen davranışı kazandırmakta etkili bir yöntem olduğu görülmektedir.

3.4.14. Tadrîcilik

İnsanoğlu fitratı gereği bir işin aşama aşama yapılmasına meyillidir. Kâinata baktığımız zaman da hep bir tadrîciliğin bulunduğu görülmektedir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’in nüzulü de yirmi üç sene sürmüştür. Aile içi uygulamalarda da bu esasa riayet edilmelidir. Gerek dinî bilgiler olsun gerek ahlaki ilkeler, bir anda değil kademe kademe öğretilmelidir. Dinî emir ve yasaklar da bizlere tedricen emredilmiştir. Örneğin içki yasağı dört aşamada gerçekleşmiştir. Önce o konuda bilinç oluşturulup⁶⁹⁹ doğru ve yanlışın kavranması sağlanmış⁷⁰⁰ daha sonra içkili olarak ibadet edilemeyeceği bildirilerek⁷⁰¹ bu fiilin getirdiği olumsuz sonuçlar gözlemlenmiş nihayetinde belli bir hazır oluştan sonra gelen yasak emrine⁷⁰² uymak kişilere zor gelmemiştir.

Sahabeden Cündep b. Abdullah da ergenlik döneminde Rasûlullah’ın (s.a.v) kendilerine önce imanı, sonra Kur’ân’ı öğrettiğini bildirmiş daha sonra bu öğrendikleri Kur’ân’la, imanlarını artırdıklarını vurgulamıştır. Yine İslamiyet’in nüzulü döneminde öncelikle inanç konuları ile zihinsel ve psikolojik altyapı oluşturulmuş, emir ve yasaklar daha sonra gelmiştir. Burada önemli nokta ilk öğretilenlerle bir temel oluşturup muhatabı bir sonraki aşamaya hazır hale getirmektir. Acele etmeden, sabır ve teenni ile hareket edildiği takdirde istenilen sonuca ulaşmak kolaylaşmış olacaktır.⁷⁰³

Lokman sûresinde de Hz. Lokman’ın oğluna nasihatlerinde “tedricilik” ilkesini gözettiği görülmektedir. Lokman (a.s.) oğluna ilk olarak şirkten sakınmasını

⁶⁹⁹ en-Nahl 16/67.

⁷⁰⁰ el-Bakara 2/219.

⁷⁰¹ en-Nisâ 4/43.

⁷⁰² el- Mâide 5/90-91.

⁷⁰³ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 307-312.

öğütlemekte,⁷⁰⁴ tevhit inancı kalbine iyice yerleştikten sonra Allah'ın kudretine ve sonsuz ilmine dikkat çekerek “namaz kılma, iyiliği emredip kötülükten sakındırma ve başına gelenlere mukavemet gösterme”⁷⁰⁵ tavsiyeleri ile inancının gereğini yerine getirmesini öğütlemektedir. Daha sonra ahlak eğitimine geçerek kendini insanlardan üstün görmemesini, davranışlarında vakar ve tevazu halini gözetmesini tavsiye etmektedir.⁷⁰⁶ Böylece “nefsini ıslah etmeyen başkalarını ıslah edemez” kavli mucibince, tadrîci surette gerekli altyapıyı oluşturarak oğlunun kemâle ermesini sağlarken aynı zamanda başkalarını kemâle erdirmenin de yolunu göstermiş olmaktadır.

3.4.15. Motive Etme

Motive etme (güdüleme), kişiyi harekete geçirmek için faydalı olan bir eylemdir. Bazen kişinin davranışta bulunabilmesi için dış etmenler tarafından teşvik edilmesi gerekebilir. Bu durumda takdir, onay yahut ödül bir motivasyon aracı olarak kullanılabilir. Çocuğun duygularına hitap eden bir yaklaşım, etki yönünden daha güçlüdür. Örneğin, güzel bir davranışta bulunan çocuğa övgü sözleri söylendiğinde bu övgüyü kazanabilmek için çocukta davranışı sürdürme eylemi görülebilmektedir.⁷⁰⁷ Aynı şekilde ibadetlere teşvik için ödül uygulaması da çocuk için motive edici bir güç oluşturabilmektedir. Ancak bu tür pekiştireçlerin çocukta alışkanlık haline getirilmesi durumunda etkisini kaybedebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer yandan her birey farklı güdülerle hareket edebilir. Bu sebeple ebeveynin çocuklarının kişilik özelliklerine göre yaklaşım sergilemeleri önem arz etmektedir.

Kur'ân'ı Kerîm'de de motivasyonla ilgili örnekler görülmektedir. Allah Teâlâ'nın, “Hz. Peygamber'in müminleri savaşa teşvik etmesini, sabreden yirmi kişinin iki yüz kâfire; yüz kişinin ise bin kişiye karşılık geleceğini”⁷⁰⁸ bildirmesi suretiyle

⁷⁰⁴ Lokmân, 31/13.

⁷⁰⁵ Lokmân, 31/17.

⁷⁰⁶ Lokmân, 31/18-19.

⁷⁰⁷ Mustafa Köylü, “Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), 188-189.

⁷⁰⁸ el-Enfâl, 8/65.

Müslümanları motive ettiği görülmektedir. Daha sonra motivasyonun, başarıma ihtimali yüksek ve yapılabilecek eylemlerden oluşmasına örnek olarak müminlerin moralini bozmadan “artık sabreden yüz kişinin iki yüz kişiye; bin kişinin iki bin kâfire denk geleceği”⁷⁰⁹ ifade edilmek suretiyle muhatabın gücünün ve durumunun dikkate alındığı görülmektedir. Aile içinde ebeveyn de çocuklarını motive ederken onların güç yetirebileceği ve onları eyleme teşvik edici unsurlar kullanmaları önemlidir.

Hiz. Lokman’ın oğluna “insanlardan yüzünü çevirmemesi, yeryüzünde böbürlenerek yürümemesi”ni öğütledikten sonra “Allah’ın kendini beğenip övünen kimseleri sevmeyeceğini” söylemesiyle “Allah’ın sevgisini kazanma” yaklaşımına yönlendirerek oğlunu motive ettiği görülmektedir.

3.4.16. Herkese Seviyesine ve Karakterine Göre Davranmak

Ebeveynle çocukları arasındaki iletişimde çocukların karakterleri ve kişilik özellikleri belirleyici rol oynamaktadır. Çocukların bazıları uysal, sabırlı, dürüst, hoşgörülü olabiliyorken, bazıları daha katı ve sert karaktere sahip olabilirler. Aileler ilk grupta olanlarla daha rahat, sağlıklı iletişim kurabilirken, diğer grupta olan çocukları ile sorunlu bir iletişim içerisinde bulunabilmektedir. Bu nedenle ebeveynin veya çocukların terbiyesini üstlenmiş bireylerin onlarla olan iletişimlerinde bu tarz bireysel farklılıklara dikkat etmeleri, vermek istedikleri eğitimin başarıya ulaşmasında önemli bir etken olarak görülmektedir.⁷¹⁰

Hiz. Peygamber de ashabını eğitirken onların kişilik yapıları ve karakter özelliklerine dikkat etmiştir. Kendisine aynı soruyu yönelten farklı kişilere farklı cevaplar vermiştir. En faziletli ameli soran bir sahabeye “vaktinde kılınan namaz, sonra anne babaya iyilik, sonra Allah yolunda cihad”⁷¹¹ cevabını verirken aynı soruyu soran başka bir sahabeye “Allah’a ve Rasûlüne iman, sonra Allah yolunda hac, sonra cihattır”⁷¹² cevabını vermiştir. Burada Allah Rasûlü o kişilerin durumlarına göre farklı cevaplar

⁷⁰⁹ el-Enfâl, 8/66.

⁷¹⁰ İbrahim Turan, “Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur’an’da Ebeveyn Çocuk İlişkisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 35 (2013): 76-77.

⁷¹¹ Buhârî, “Edeb”, 1 (5970), “Tevhid”, 48 (7534), “Mevâkîf”, 5 (527), “Cihad”, 1 (2782).

⁷¹² Buhârî, “Edeb”, 18 (26), “Hac”, 4 (1519).

vermiştir. Muâz b. Cebel'e (r.a.), "Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in (s.a.v.) Allah'ın kulu ve Rasûlü olduğuna içten şهادet eden kimseye cehennem ateşinin haram olduğunu" söyleyen Allah Rasûlü, bu müjdeyi başkalarına haber verip vermemeyi soran Muâz'a (r.a.): "bazı kimselerin buna güvenerek amellerinde gevşeklik gösterebileceğini" vurgulamıştır.⁷¹³

Hz. Âişe (r.anhâ) yanına gelen bir dilenciye bir parça ekmek vermekle yetinmiş, kılık kıyafeti özenli gelen bir başka kişiye ise sofralarına oturarak ikram etmiştir. Bu farklı davranışın sebebini soranlara ise Rasûlullah'ın "insanlara makam, mevki ve seviyelerine uygun muamele etmelerini" tavsiye ettiğini söylemiştir.⁷¹⁴

Bu örneklerde görüldüğü üzere herkesin seviyelerine ve o andaki ihtiyaç durumlarına göre davranmak, ailede çocukların yetiştirilmesi hususunda gözetilmesi gereken esaslardır.

Lokman sûresinde Hz. Lokman'ın oğluna nasihat ederken onun seviyesine uygun konuştuğu, anlayabileceği bir üslup kullandığı görülmektedir. Oğlunun kişiliğini ve karakter özelliklerini en iyi bilen kişi olarak, sorduğu sorulara yeterli ve anlaşılır cevap vermiş, sormadığı meselelerle ilgili ayrıntılara girmemiştir.⁷¹⁵

3.4.17. Doğru Zamanlama

Ailede dinî mesajların iletilmesinde doğru zamanın gözetilmesi, verimliliği etkileyen faktörlerdendir. Öğrenmenin gerçekleşmesinin önemli şartlarından birisi de hazır bulunuşluk halidir. Bu aşamada zihin dışarıdan gelen uyarılara açık olup onları algılayıp değerlendirecek düzeydedir. Özellikle uygun zemin olduğu zaman bu fırsatları değerlendirip asıl mesajın iletilmesi eğitim açısından oldukça verimlidir. Mesela bir film seyredilirken tam yeri gelmiş bir sahne olabilir. Bu esnada söylenen sözün sair zamanda söyleneceklerine göre etkisi çok yüksek olabilmektedir. Yahut

⁷¹³ Buhârî, "İlim", 49 (128, 129); Müslim, "İman", 32 (128, 129).

⁷¹⁴ Nevevî, *Riyâzû's-sâlihîn*, C. 2, 535.

⁷¹⁵ Lokman, 31/13, 16-19. ayetler için bk. Zemahşerî, *Keşşaf*, C. 5, 272-283; Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C. 13, 75-82; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, C. 13, 531-546. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, C. 18, 155-163.

çocuklara sevdiği bir etkinliği yaptırıp o etkinlikle alakalı sorular yöneltilecek alınan cevaplara göre mesaj iletilebilir.

Uyku, uyuşukluk, korku, panik hali vb. zihnin uyarıcılara kapalı olduğu zamanlarda algılama düzeyi de düşmektedir. Bu durum iletişim performansını olumsuz olarak etkilemektedir.⁷¹⁶ Mesela ailede gergin bir ortam oluştuğunda yüksek uyarılma durumu oluşur. Böyle ortamlarda çocuklarda korku hali gözlemleneceği için eğitim için uygun bir zaman değildir. Uyku hali gibi düşük uyarılmışlık düzeyinde uyarıcı alınmayacağı için öğrenme gerçekleşmemektedir. Bu nedenle en verimli öğrenme, normal uyarılmışlık düzeyidir. Yani duyguların kontrol altında tutulduğu, dikkat düzeyinin yüksek, konsantrasyonun tam olduğu en yüksek düzeydir. Bu seviyede verilen eğitim öğrenmeyi kolaylaştırıp amacına ulaştırmada etkilidir.⁷¹⁷ Bu açıdan ebeveynin, muhatabın istekli ve hazır olduğu zamanlarda ve yeterli dozda yaptığı bir irşat, rastgele yapılabilecek müspet sonuç vermektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de de Hz. Yusuf’un (a.s.), zindanda arkadaşlarına yaptığı nasihatlerde zamanlamayı iyi kullandığı görülmektedir. Gördüğü rüyanın tabirini soran iki kişiye Yusuf (a.s.) hemen cevap vermemiş, merak içinde bekleyen arkadaşlarının o anda telkine açık olan bu durumlarını fırsat bilerek önce iman eğitimine başlamış, sonra rüyayı tabir etmiştir.⁷¹⁸

Hz. Peygamber’in uygulamalarında da bu tür örnekler bulunmaktadır. Rivayete göre yolda kuş yavruları gören bir kişi onları kucağına almıştı. Bu esnada anne kuş gelerek yavrularının üzerlerine konmuş ve kanatlarıyla onları örtmüştü. Hz. Peygamber o kişiden kuşları bırakmasını istemiş, kuşlar bırakıldığı halde anne kuş oradan ayrılmayıp yavrularının başında durmuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber orada bulunanlara “Allah’ın, kullarına olan rahmetinin bu annenin taşıdığı şefkatten çok daha fazla olduğunu” söylemek suretiyle asıl mesajını iletmiştir. Bu şekilde herkesin ilgisinin yoğunlaştığı bir anda fırsatı değerlendirerek yaşanan örnek üzerinden Allah’ın rahmeti ve merhametini anlatmıştır.

⁷¹⁶ Akar, “Din Görevlisinin Tebliğ ve İrşattaki Rolü ve Metodu”, *İslam’da Tebliğ Davet ve İrşat*, 300-301.

⁷¹⁷ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 187-189.

⁷¹⁸ Yûsuf, 12/37-39.

Kur’ân-ı Kerîm’deki sûrelerin sebab-i nüzullerine bakıldığında da aynı şekilde uygulama görülmektedir. Yaşanılan bazı olayların akabinde ayetlerin nazil olması sahabenin de vahiy beklentisi içerisinde olmasını sağlamış, böylece muhatapların ilgi ve alakaları hep yüksek tutulmuştur.

Ebeveyn de özel gün ve gecelerin bulunduğu zaman dilimlerini fırsat bilerek, belirli telkinlerde bulunabilir. Ramazan ayı, Cuma ve bayram günleri, aşure günü ve diğer mübarek geceler, doğum, ölüm, düğün gibi özel günlerde, o an içinde bulunulan duruma göre ibadet eğitimi ve ahlaki eğitim verilmesi için uygun zaman olarak değerlendirilebilir.

H. Lokman’ın (a.s.) da oğluna öğüt verirken doğru zamanlamaya dikkat ettiği anlaşılmaktadır. Tefsirlerde belirtildiğine göre, “denize düşen bir taneyi”⁷¹⁹ “veya “en gizli yerde işlediği günahı”⁷²⁰ Allah’ın bilip bilemeyeceğini soran oğluna H. Lokman; “yapılan iyilik ve kötülüğün hardal tanesi kadar olsa ve bir kayanın içinde gizlense yahut gökte veya yerde bulunsa bile mutlaka Allah’ın onu karşısına çıkaracağını”⁷²¹ söylemiştir.

H. Lokman’ın oğlunun soru sormasıyla merakının yüksek olduğu bir zamanda, istekli ve telkine açık bir halde iken “Allah’ın, kullarını her an gördüğünden, hiçbir şeyin O’na gizli kalmayacağından” bahsetmesinin normal zamanda yapacağı irşattan daha etkili sonuca ulaştıracağı aşikârdır.

Aile içi eğitimde de uygun zamanlar oluştuğunda devreye girmek ve muhatabın ilgisine göre irşat faaliyetlerini yerine getirmek önem arz etmektedir.⁷²²

3.4.18. Güven Verici Olmak

Eğitim faaliyetlerinden istifade edilmesinin en önemli şartlarından birisi, eğitimciye tam manasıyla inanıp güvenmektir. Bu sayede muhatabın zihninde olumlu bir izlenim oluşturularak verilen eğitimden daha fazla istifade edilmesi sağlanmaktadır.

⁷¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, C. 13, 536-537.

⁷²⁰ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, C. 15, 205-206.

⁷²¹ Lokmân, 31/16.

⁷²² Özel, “Kur’an’a Göre Örnek Eğitimci Modeli”, 167-168.

Aile içinde eğitimci konumunda olan anne ve babanın çocuklarını dinlemesi, onların düşünce ve görüşlerine önem vererek makul isteklerini yerine getirmesi, özgüven duygusunun gelişmesi açısından oldukça önemlidir. Başkaları tarafından kabul görüp saygı duyulan çocuk onore olmakla birlikte kendilerinden bekleneni yerine getirme hususunda daha gayretli olacaktır. Bu nedenle aile içinde dinî ve ahlaki eğitim verme konumunda olan ebeveynin sözlerinin etkili olabilmesi için çocuklarında güven duygusu oluşturacak davranışta bulunmaları önem arz etmektedir.⁷²³

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'in gördüğü rüyayı gerçekleştirme hususunda oğluyla istişare etmesi⁷²⁴ ona duyduğu güvenle birlikte özgüven ve sorumluluk bilinci de aşılamaktadır.

Lokman sûresinde konuya giriş yapılırken Hz. Lokman'ın "hikmet sahibi" olarak tanıtılması,⁷²⁵ Hz. Lokman'ın sözlerinin hikmetli olduğuna dikkat çekilerek, muhatapların zihinlerinde söylenenlerin etkisi üzerinde olumlu bir izlenim oluşturmaktadır, denilebilir.

3.4.19. Yeterli Bilgi Birikimine Sahip Olmak

Anne babanın çocuklarını yetiştirirken gerekli olan bilgileri edinmeleri zaruridir. Bunun için öncelikle vahyî anlamda yeterli birikime sahip olup çocuklarına verecekleri eğitimde bu ilimle hareket etmelidirler. Diğer yandan iletmek istediği mesaj hakkında da yeterli donanıma sahip olmaları önemlidir. Yeterli bilgi seviyesi olmadığı konularda dinî iletişime girmemesi, bu alanlarda okuyup araştırarak kendini geliştirmesi ebeveynin gözetmesi gereken hususlardır.

Dinî bilgiler verilirken ebeveynin konuya hakimiyeti, açık, sade bir dil kullanması, önemli meselelerin tekrarı ve karşı taraftan geri bildirim alınması sürecin uygun ilerleyip ilerlemediğini kontrol etmek açısından önemlidir. Bu sayede duruma göre

⁷²³ Hüseyin Doğan, "Müzakere" *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz" Sempozyumu, 18-20 Nisan 2014*, (Erzurum: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015): 542-547.

⁷²⁴ es-Sâffât, 37/102.

⁷²⁵ Lokmân, 31/12.

gereken düzeltmelerin ve açıklamaların yapılmasıyla konunun pekiştirilmesi, başarılı bir dinî iletişimin gerçekleşmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca mesajı iletmeden önce gerekli altyapının hazırlanmasıyla muhatabın ön hazırlığının yapılması, söylediklerinin etkisini artırmada yardımcı olabilir. Böyle bir zihinsel hazırlıkla sözlerinin zihinlerde yorumlanıp yapılandırılması da kolaylaşmış olacaktır.⁷²⁶

Sûrede Hz. Lokman'a hikmetin verildiğinin bildirilmesi,⁷²⁷ hikmet kavramının barındırdığı anlama binaen⁷²⁸ ailede eğitimci konumunda olan babanın yeterli bilgiye ve bu bilgiyi kullanabilme kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir.

3.4.20. Ödüllendirme ve Cezalandırma

Çocuk eğitiminde etkili metotlardan birisi de ödüllendirme yöntemidir. Olumlu davranışın pekiştirilmesi için ödül bir araç olarak kullanılabilir. Ödül, ebeveynle çocuk arasındaki sevgi bağlarını güçlendirmektedir. Kişi muhabbet duyduğu kimseyi incitmek istemez. Bu nedenle anne babanın sözleri daha etkili olmaktadır.

Yapılan araştırmalar, ailede verilen eğitimde ödül verme yönteminin yeterince uygulanmadığını göstermektedir.⁷²⁹ Oysa Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde ödüllendirme örneklerine sıkça rastlanmaktadır. Hatta ödüllendirme prensibi, cezalandırma prensibinden çok fazla sayıda yer almaktadır.⁷³⁰ Hz. Peygamber'in uygulamalarında bu konuda pek çok örnek bulunmaktadır.⁷³¹

Çocuğa verilecek ödül maddi olmaktan ziyade takdir, tebrik, ilgi ve alaka göstermek gibi manevi yönü baskın olmalıdır. Bu şekilde ödüllendirilmenin, çocuklar için daha kalıcı izler bıraktığı bildirilmektedir. Çocuğa yapmış olduğu güzel davranışlar,

⁷²⁶ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 262-263, 284-285.

⁷²⁷ Lokmân, 31/12.

⁷²⁸ Bk. Bu tez, "Hikmet" başlığı. 42-45.

⁷²⁹ Mehmet Emin Ay, *"Din Eğitiminde Mükafat ve Ceza"*, (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2005), 209 vd.

⁷³⁰ Geniş bilgi için bk. Mehmet Emin Ay, "Kur'ân-ı Kerîm'de Disiplin, Mükafat ve Ceza Kavramları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 4 (1992), 297.

⁷³¹ Örnekler için bk. Canan, *"Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye"*, 148 vd.

ezberlediği süre ve dualar, yerine getirdiği ibadetler karşılığında ödül verilmesi önemlidir ancak yapılan eylemlerin sadece mükâfat beklentisi ile yapılmasına da fırsat verilmemelidir. Çocuğun doğal olarak yapması gereken işler için ödül verilmemelidir. Çocuğa ödül verileceği zaman herkesin gözü önünde verilmelidir. İyi davranış hemen mükâfatlandırılırken yanlış davranış görüldüğünde hemen cezalandırılmamalıdır.⁷³²

Diğer yandan fitrat olarak hem iyiliğe hem de kötülüğe meyyal olarak yaratılmış olan insanlar bazı durumlarda suç teşkil edebilecek davranışlarda bulunabilmektedir. Özellikle öz denetimi gelişmemiş bir çocukta bu davranış daha belirgin olabilmektedir. Yalan söyleme, saldırganlık, hırsızlık yapmak gibi davranış bozuklukları gösteren bir çocuğa, yetişkinler affetme veya cezalandırma davranışı gösterme arasında kararsız kalmaktadır. Bu konuda genel ilke suça mâni olma, getirilen bazı caydırıcı cezalarla suçu engellemektir.⁷³³ Ancak burada henüz mükellef olmamış bir çocuğa verilmek istenen ceza, yaptığı yanlışın fark ettirilmesi ve doğru davranışın öğretilmesi amacını taşımaktadır.

Çocuğa verilecek ceza fiziksel ceza olmamalı, baskı ve şiddet içermemelidir.⁷³⁴ Fiziksel cezaya maruz kalan çocukların psikolojik ve sosyolojik açıdan birtakım bozukluklar yaşadığı, saldırgan davranışlar gösterebildiği tespit edilmiştir.⁷³⁵ Ayrıca ailede şiddet gören, baskıcı tutum ve davranışa, özellikle dayak gibi fiziksel eyleme maruz kalan çocukların öfke ve kin duygusu geliştirdikleri, suçluluk ve ezilmişlik hissi yaşayabildikleri, yalan söyleme, evden kaçma, alt ıslatma problemleri, ikiyüzlülük, arsız olma ve utanmama hali gibi negatif eylemler sergiledikleri bildirilmiştir.⁷³⁶

⁷³² Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, 70-72.

⁷³³ Celal Kırca, “Kur’an’a Göre Çocukların Talim ve Terbiyesinde Takip Edilecek Esaslar”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.14, S. 9 (Ocak 1996): 46.

⁷³⁴ Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, 73-76.

⁷³⁵ A.g.e., a.y.

⁷³⁶ A.g.e., a.y.; Ayrıca bk. Rukiye Seyhan, “Çocukların Eğitiminde Ceza Olmalı Mı?”, Mutlu Yuva Mutlu Çocuklar, *Telegram*, 16.11.2021, [09.02.2024].
<https://t.me/+.QDE5fc1yHFQ3ODU0>

Cezalandırma yönteminde amaç suçu önleme ve davranışı ıslah etme çabasıdır.⁷³⁷ Bu nedenle çocuğun şahsiyetinin korunması ve izzet-i nefsine saygı duyulması birinci esas olmalıdır.⁷³⁸ Cezalandırmada ilk yapılacak eylem, bilgilendirme dir. İlk olarak çocuğa neyin iyi, neyin kötü olduğu anlatılmalıdır. Davranışın sebepleri üzerinde konuşmak, çocuğu hatasını düşünmeye sevk ettirmek, problemin tekrarlanmaması noktasında daha etkilidir. Daha sonra af yoluna gidilmelidir.⁷³⁹ En büyük ceza affetmektir, denilmiştir. Bunun ötesinde iyilikle mukabele etmek davranışı bulunur. Bunun için kişinin özür dilemesi önemlidir. Özür dileyen kimse hatasını kabul etmiş demektir.⁷⁴⁰

Allah Teâlâ da yapılan hatalar karşısında kulunu hemen cezalandırmamakta, tövbe ile af yolunu açık tutmaktadır.⁷⁴¹ Eğitimciler açısından da çocuğun yaptığı davranışın hatalı olduğunun fark ettirilmesi ve çocukta vicdan oluşturulması önemlidir. Çocuk kendini sorgulayarak yaptığı davranıştan vazgeçmelidir. Ebeveyn de burada yol gösterici olmalıdır. Burada aslonan kişiyi kazanmaktır.⁷⁴²

Kur'ân-ı Kerîm'de de kötülüğü iyilikle önleme⁷⁴³ tavsiyesi bulunmaktadır. Bazı durumlarda kişiyi hatasını düşünmeye sevk ettirmeye yönelik olarak, mekân değişikliği veya sevdiği şeylerden menetme (mahrumiyet) gibi cezalar verilebilir.⁷⁴⁴

Hz. Peygamber de (s.a.v.), hiçbir zaman çocukları dövmemiş, azarlamamıştır. Taif Muhasarası'dan dönerlerken ezan okunduğu sırada Rasûlullah'a büyük bir düşmanlık besleyen Ebû Mahzûre ve yanında bulunan genç arkadaşları alaylı bir şekilde müezzinin sesini taklit etmeye başlamışlardı. İçlerinden birinin güzel sesini fark eden

⁷³⁷ Bayraktar Bayraklı, *İslâm'da Eğitim*, 5. bs., (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1989), 183.

⁷³⁸ Ömer Çam, "Ahlâk Eğitimi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 3 (1996): 15.

⁷³⁹ eş-Şûrâ, 42/40, 43; el-A'raf, 7/199; Âl-i İmrân, 3/134;

⁷⁴⁰ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, 243-250.

⁷⁴¹ eş-Şûrâ, 42/25; en-Nisâ, 4/110.

⁷⁴² Bayraklı, *İslâm'da Eğitim*, 176-183.

⁷⁴³ Fussilet, 41/34; Ra'd, 13/22.

⁷⁴⁴ Bayraklı, *İslâm'da Eğitim*, 67-183.

Allah Rasûlü, onları yanına çağırarak ezan okumalarını istedi. Ebû Mahzûre'nin sesini çok beğendiğini söyleyerek ona ezanı öğretti. Alnını okşayarak ona ezan okumasını emretti ve ezanı okuduktan sonra kendisine bir miktar gümüş para vererek dua etti. Bu esnada gönlü İslam'a ısınan Ebû Mahzûre orada Müslüman olarak, Rasûlullah'tan Harem-i Şerif'in müezzinliğini talep etti. Hz. Peygamber de bunu kabul edince ölünceye kadar müezzinliğe devam etti. Onun vefatından sonra da yüzyıllar boyunca oğulları ve torunları bu görevi sürdürdüler.⁷⁴⁵

Bu örnekte görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) ezanla alay eden Ebû Mahzûre ve arkadaşlarını azarlamamış, aşağılamamış kendilerine olumsuz bir yaptırım uygulamamıştır. Bilakis hoşgörülü bir davranış sergileyerek gönüllerini kazanmış, yapılan yanlış uygulamaya iyilikle mukabelede bulunmuş, bu şekilde hatalarını fark etmelerini sağlamak suretiyle doğru davranışı öğretmiştir.

Lokman sûresi ilgili ayetlerde ödül ve ceza uygulamaları sarih olarak görülmese de dolaylı bir şekilde yer almaktadır. 14, 15 ve 16 numaralı ayetlerde Cenâb-ı Hak yapılan davranışların karşılığının görüleceğini, ahiret vurgusu ile dile getirmektedir.⁷⁴⁶ Buna göre çocuk eğitiminde aile içi irşat faaliyetlerinde ödül ve ceza uygulamaları ebeveyn için önemini korumaktadır.

3.4.21. Dinî Hikâye ve Kıssalar Anlatmak

Kıssa kelimesi “iz sürmek, ardınca gitmek, bir haber veya bir sözü bildirmek”⁷⁴⁷ manalarına gelmektedir. Hikâye ise, “gerçek veya zihinde tasarlanmış olayların anlatımı”⁷⁴⁸ şeklinde ifade edilmektedir. Kıssalar tarihi gerçeklik ifade ederken,

⁷⁴⁵ Murat Sarıcık, “Ebû Mahzûre”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/179-180; İbn Sa'd, “*Tabakât*”, çev. Ahmet Aslan ve Mustafa Ekinci, C. 8, (Siyer Yayınları: İstanbul, ts), 11-12.

⁷⁴⁶ Bk. Zuhaylî, *et-Tefsîrû'l-münîr*, C. 11, 150-163.

⁷⁴⁷ İdris Şengül, “Kıssa”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/498-500.

⁷⁴⁸ Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 891.

hikayeler hayalî de olabilmektedir.⁷⁴⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de "mesel" denilen olaylar ise "çarpıcı bir örnekle anlatım" olup genelde temsilî nitelik taşımaktadır.⁷⁵⁰

İnsanlar duygular yönü ile öğrenir. Çocuklar da hikâye ve kıssalarda anlatılanlarla kendileri arasında bağ kurmakta, onları içselleştirmektedir. Bu açıdan dinî hikâye ve kıssalar irşat, tebliğ ve davet alanında kullanılan etkili yöntemlerdendir. Aile içi fertlerin irşadı için de kıssa ve hikâyelerden yararlanılmaktadır. Bu yöntem çocukta örnek alma ve özdeşim kurma yoluyla öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. Özellikle soyut kavramların somut örneklerle ifade edilmesi, değerler eğitimi ve ahlaki eğitim açısından olumlu katkı sağlamaktadır.⁷⁵¹

Kıssa ve hikayelerde daha çok iyi ve kötü model ortaya konularak erdemli davranışlara teşvik edilmekte ve kötülüklerden sakındırma amacı güdülmektedir.⁷⁵² Kıssalarla anlatımda etki gücü çok yüksektir. Kişilere daha çok tesir eder. Kur'ân-ı Kerîm'de de geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerin kıssalarında pek çok ibret olduğundan⁷⁵³ bahsedilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in ¼'ü kıssalardan oluşmaktadır ve bu kıssalarda ortak tema tevhiddir.⁷⁵⁴ Kur'ân kıssaları ile insanlık tarihinde yaşanmış tecrübeler günümüze aktarılırken adeta geçmişten ders çıkarma ve yaşanılanlardan ibret almanın önemine vurgu yapılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v) de ashâb-ı kirâm'ı eğitirken "kıssalarla eğitim" metodunu kullanmıştır. Keza Mevlânâ hazretleri de *Mesnevî*'de kıssalardan faydalanmıştır. Mevlânâ Hazretleri kıssayı ölçeğe, manayı da ölçeğin içindeki taneye benzetmiştir. Akıllı kişinin ölçeğe bakmayacağı, taneyi alacağını vurgulamıştır.⁷⁵⁵ Bu sayede temsilî anlatımlarla ibret ve öğüt verilerek insanların iyiye yönelmesi ve

⁷⁴⁹ Şengül, "Kıssa", 25/498-500; Mustafa Kara, "Kur'ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz", *İslami İlimler Dergisi*, C. 9, S. 1 (2014): 69-102.

⁷⁵⁰ Şengül, "Kıssa", 25/498-500.

⁷⁵¹ Macit Yılmaz, "Değerler Eğitiminde Etkin Bir Materyal olarak Kur'an Kıssaları", *İslami İlimler Dergisi*, C. 9, S. 1 (2014): 138-145.

⁷⁵² Şengül, "Kıssa", 25/498-500.

⁷⁵³ Yûsuf 12/111.

⁷⁵⁴ Kara, "Kur'ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz", 94.

⁷⁵⁵ İpek, "Mesnevî'de Örnek olay Yöntemi ve Yönetim Bilimi İçin Bazı Örnekler", 63-79.

kötülükten uzaklaşması kolaylaşmış olmaktadır.⁷⁵⁶ Özellikle İslamiyetin ilk yıllarında Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde kıssalar, tevhid inancını anlatmak ve muhalifleri ikna etmek için pedagojik bir yöntem olarak kullanılmıştır.⁷⁵⁷

Kur'ân-ı Kerîm'deki peygamber kıssalarının bir kısmından, aile hayatında yaşanan bazı zorluklar karşısında nasıl davranılacağı öğrenilmektedir. Hz. Âdem'le (a.s.) hata yapılabileceği ve hata yapıldığı zaman pişman olup üzüntümüzü ifade etmeyi ve özür dilemeyi; Hz. Yusuf'la (a.s.) kardeşler arasındaki kıskançlık durumlarında anne, baba ve kardeşlerin tutumu, sıkıntı ve rahatlık zamanlarındaki duruş gözlemlenebilmektedir. Hz. Yakup (a.s.) ile evlatların birbirlerine husumetleri durumunda sabır, metanet ve olgunluk öğrenilmektedir. Hz. Yunus (a.s.) ile söylediklerimiz kabul görmese de vazgeçmemeyi ve inanarak davasını sürdürmeyi; Hz. Nuh (a.s.) ile inanç konusunda bir babanın evladına karşı tavrı gözlemlenmektedir. Hz. İbrahim (a.s.), Hz. İsmail (a.s.) ve Hz. Hacer ile Allah'ın (c.c.) emri karşısında rıza ve teslimiyet duruşu örneklik teşkil etmektedir. Hz. Eyyûb (a.s.) ile hastalık, sağlık, fakirlik ve zenginlik durumlarında gösterilen sabır, aile fertlerine bir model oluşturmaktadır. Nihayet Hz. Muhammed'le (s.a.v.) davet ve tebliğde usul ve yöntemler, zorluklar karşısında takınılacak tavır örnek olarak sunulmaktadır. Hz. Lokman (a.s.) da oğluna verdiği öğütlerle aile içinde ebeveynin, çocukların dinî ve ahlaki eğitimi konusunda nasıl davranması gerektiği yönünde çağlara ışık tutmaktadır. Bütün bu örneklerle her dönem ve devirde insan davranışlarının değişmeyeceği, belirli olaylar karşısında verilen tepkilerin neler olacağına dikkat çekilmekte ve olumlu anlamda yol gösterici olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli kıssaların örnek verilmesi, eğitim ve öğretimde “kıssalarla eğitim” metodunun etkili olduğunu göstermektedir. Keza Lokman suresinde Hz. Lokman'ın örnek şahsiyet olarak sunulması, aile içi irşatta da “kıssalarla eğitim”den yararlanılacağını bilfiil ortaya koymaktadır.

Lokman sûresinde Hz. Lokman'ın öğütlerinden aile içi irşat faaliyetlerinde ebeveynin uygulayacağı daha başka metotlar da bulunmaktadır. Bunlardan tespit edebildiğimiz kadarını bu kısımda ismen zikredeceğiz.

⁷⁵⁶ Yılmaz, *Tasavvufta İrşad*, 130-134.

⁷⁵⁷ Hasan Cirit, “Vâiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münasebetleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. 36, S. 1 (2000): 26-27.

- Tercih Hakkı Tanıma⁷⁵⁸
- Gerekçelendirme⁷⁵⁹
- Düşünmeye Sevk Etme/Muhakemeye Yönlendirme⁷⁶⁰
- Alternatif Getirme⁷⁶¹
- Soru-Cevap Usulü⁷⁶²
- Ölçülü Davranmak⁷⁶³
- Ahiret Vurgusu⁷⁶⁴
- Değerlere Vurgu Yapmak⁷⁶⁵
- Arkadaş Seçiminde Yönlendirme⁷⁶⁶
- İkna Etme⁷⁶⁷

3.5. Genel Uygulama Açısından Ailede İrşat Metotları

Kur'ân-ı Kerîm'de: “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyunuz”⁷⁶⁸ buyurulmaktadır. Buna göre aile içinde ebeveynin birinci vazifesi evlatlarının ebedî istikbalini düşünerek eğitimlerini gerçekleştirmektir. Allah Rasûlü de “Hiçbir anne baba, çocuğuna güzel terbiyeden daha kıymetli bir bağışta

⁷⁵⁸ Lokmân, 31/12.

⁷⁵⁹ Lokmân, 31/12, 13, 14, 17, 18, 19.

⁷⁶⁰ Lokmân, 31/16.

⁷⁶¹ Lokmân, 31/18-19.

⁷⁶² Lokmân, 31/16.

⁷⁶³ Lokmân, 31/19.

⁷⁶⁴ Lokmân, 31/14, 15, 16.

⁷⁶⁵ Lokmân, 31/14, 15, 17, 18, 19.

⁷⁶⁶ Lokmân, 31/15.

⁷⁶⁷ Lokmân, 31/16.

⁷⁶⁸ et-Tahrîm 66/6.

bulunmamıştır”;⁷⁶⁹ “Hepiniz çobansınız ve güttüklerinizden mes’ulsünüz”⁷⁷⁰ buyurmak suretiyle ailede irşadın önemine dikkat çekmiştir.

Bu bölümde Lokman sûresi muhtevasında bulunmayan fakat genel anlamda zikredilmeye değer bulduğumuz aile içi irşatta ebeveynin dikkat etmesi gereken uygulamalardan birkaçına başlık olarak yer vermek istiyoruz.

- Kolaylaştırmak⁷⁷¹
- Dua etme⁷⁷²
- Beklentilerden Uzak Durma/Karşılık Beklememe⁷⁷³
- Adil Davranma/Ayırım Yapmama⁷⁷⁴
- Ortak Noktada Buluşmak⁷⁷⁵

⁷⁶⁹ Tirmizî, “Birr” 33.

⁷⁷⁰ Buhârî, “Cum’a”, 11 (893), “Vesâyâ”, 9 (2751), “Nikah”, 81 (5188), 90 (5200), “Ahkâm”, 1 (7138); Müslim “İmâre”, 20; Ebû Dâvûd, “İmâre”, 1, 13; Tirmizî, “Cihâd”, 27.

⁷⁷¹ İlgili hadisi şerifler için bz. Buhârî, “İlim” 11, “Edep” 80, “Ahkâm” 22, “İman” 29/30, “Menâkıb” 23; Müslim, “Cihad” 8, “Birr” 78, “Fedâil” 77-78; Ebû Dâvûd, “Edeb” 10, 17, 40; İlgili ayet-i kerimeler için bz. en-Nisâ 4/28; el-Bakara 2/185-286; el-Hac 22/78; el-Mâide 5/6; Kâf 50/45.

⁷⁷² İlgili ayetler: el-Bakara, 2/23, 68, 186; en-Nisâ, 4/32; el-En’âm, 6/40-41; el-A’râf, 7/23, 55-56; et-Tevbe, 9/103; Yûnus, 10/12, 25, 106; Yûsuf, 12/33; İbrâhîm, 14/41; el-Mü’minûn 23/97, 98; en-Nûr, 24/63; el-Furkân, 25/14, 77; en-Neml, 27/19; el-Kasas, 28/16; el-Mü’min, 40/41-43, 60, 65; Konu ile ilgili hadis-i şerifler: Buhârî, “Cihad”, 180, “Teheccüd”, 14, “Cum’a”, 13-15, 37, “Talâk”, 24, “Deavât”, 20-22, 61; Müslim, “İman”, 39, “Müsâfirîn”, 166-170, “Salât”, 207, 215, “Zikir”, 86, 90-91, 92, “Zühd”, 74; Ebû Dâvûd, “Tatavvû” 10, “Salât”, 35, 148, 152, 358, 361, “Cihad”, 39, “Vitr”, 23, 27, 29; Tirmizî, “Deavât”, 1, 9, 10, 12, 48, 65, 66, 78, 79, 118, 128, “Salât”, 44, 352, “Vitr”, 21, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 3; Nesâî, “Mevâkîf”, 35, 40; İbn Mâce, “Şıyâm”, 48, “Du’â”, 1, 7, 11; İbn Mâce, “Menâsik”.

⁷⁷³ Bk. Yûnus 10/72; Sebe’ 34/47; En’am 6/90; Hûd 11/29, 51; Sâd 38/86; Furkan 25/57; eş-Şuarâ 26/109, 127, 145, 164, 180; Yâsîn, 36/21.

⁷⁷⁴ Bz. en-Nisâ 4/129; Yûsuf 12/8-18; en-Nahl, 16/58, 59; ez-Zuhruf, 43/17; et-Tekvîr, 81/8, 9; Buhârî, “Hibe”, 12,13; Müslim, “Hibât”, 13; Ebu Dâvûd, “Büyû”, 83.

⁷⁷⁵ Bz. Âl-i İmrân, 3/64; Buhârî, “Bed’ü’l-vahy”, 6 (7), “Cihâd” 102 (2940), 2941).

- Tekrarlama⁷⁷⁶

Aile içi irşat faaliyetlerinde ebeveynin uygulayabileceği daha fazla metotlar da bulunabilmektedir. Burada belli başlı uygulamalar zikredilmiştir. Her aile kendi ortamına uygun metotlarla iletişimini güçlendirebilir.

⁷⁷⁶ Bz. el-Bakara, 2/41; el-Mâide, 5/44; en-Nahl, 16/110,119; er-Rahmân, 55/13-77; el-Mürselât, 77/15-49; el-Muttaffifîn, 83/10; el-Kamer, 54/17-32; Buhârî, “İlim”, 30, 49; Tirmizî, “Menâkıb”, 25.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'in ele aldığı temel konular tevhit, nübüvvet ve ahirettir. Lokman sûresi de genel hatları ile bu üç konuyu ele almaktadır. Bunun yanında ayrıca bir takım ahlaki ilkeleri de içermektedir. Bu açıdan Lokman sûresi için Kur'ân-ı Kerîm'in bir nevi özeti mesabesinde, denilebilir.

Sûrenin nazil olduğu dönem, Mekke'de davet faaliyetlerinin yapıldığı ve müşriklerin bu nedenle her türlü entrika ile bu daveti imha etme çabalarının bulunduğu bir dönemdir. Bu süreçte Hz. Peygamber'in (s.a.v.), "İman, Yemen'lidir, hikmet Yemen'lidir" (Buhârî, "Megâzî", 74; Müslim, "İmân", 88-90) ifadeleri ile Hz. Lokman'ın (a.s.) sözlerine dikkat çekmesi, sûrenin içeriğinin önemini ortaya koymaktadır. Bu hakikatten yola çıkarak tezde ilgili ayetler, aile içi irşat faaliyetleri açısından incelenmiştir.

Yapılan araştırma sonucunda Hz. Lokman'ın hikmetli kişiliğinin ön plana çıktığı görülmektedir. Buna göre oğluna yaptığı nasihatler de hikmet dolu nasihatler olmaktadır. Hz. Lokman bu kimliğiyle ilk olarak oğluna şirkten sakınmasını öğütlemektedir. Çünkü şirk, konumu itibarı ile yaratıcıya bir başkaldırı olup zulümlerin en büyüğü olarak nitelenmiştir. Daha sonra şirkten arındırılmış bu kalbe tevhit inancı yerleştirilmektedir.

İnanç bölümü kendi içinde aşamalı olarak verilmektedir. Şirkten sonra ikinci husus olarak ebeveyne itaat zikredilmektedir. Burada ebeveynin haklarına riayet etmenin inanç bahsinde alt başlık olarak yer alması konunun önemini ortaya koymaktadır. Öncelikle Allah hakkı ve anne baba hakları konusunda sıralama belirtilip daha sonra ahiret inancı eğitime geçilmiştir. İnanç eğitiminin kişide içselleştirilmesi için vicdan eğitiminden de yararlanılmıştır. Burada Allah'ın kullarını gözetlemesinden (murakabe) bahsedilmekte ancak bu duygu herkesin, her an gerçekleştirebileceği bir durum olmadığı için inanç bölümünde farklı bir aşama olarak sunulmaktadır.

Daha sonra ibadet aşamasına geçilmektedir. Bu aşamada detaycı bir metot kullanılmamakta, temel esaslar belirlenmekle yetinilmektedir. Dinin ana esaslarından olan namaz eğitime birinci sırada yer verilmiştir. Namaz bilinci aynı zamanda tevhidin dışı vurumudur. Bununla birlikte fonksiyonelliği açısından kişiyi çirkin ve olumsuz davranışlardan koruması (Ankebût, 29/45) gerçeği göz önünde

bulundurulduğunda kulluk bilinciyle birlikte ahlak eğitimine de geçiş yapılmaktadır. Aynı zamanda verilen inanç eğitiminden sonra bu inancın gereğini yapması öğretilmektedir. İmandan sonra ikinci husus olarak salih amel devreye girmektedir.

Salih amel faaliyeti olarak Hz. Lokman oğluna toplumsal sorumluluk bilinci de aşulamakta ve çevresine karşı duyarlı olmasını öğretmektedir. İçinde yaşadığı toplumda iyiliklerin artması, kötülüklerin engellenmesi için çaba sarfetmesi gerektiğini, bu vazifenin çok değerli bir vazife olmakla birlikte azim ve kararlılık içinde, sabırla yürütülmesi gereken bir görev olduğunu vurgulamakta, böylece oğlunu eğitime adapte etmektedir. Bu metotla, eğitim verilen bireyin aldığı eğitimin öneminin kavratılması, zihninde perçinlemesi ve ona sahip çıkması da öğretilmektedir. Bu aşamada önce ibadet ve salih amelle oğlunun kendini ıslah etmesi, ardından çevresindekileri de irşat etmesi öğütlenmektedir. Bu surette irade eğitimine de geçiş yapılmaktadır.

İnanç, ibadet eğitimi ve bunları uygulamadaki irade eğitimi verildikten sonra ahlak eğitimine geçilmektedir. Bu aşamada oğlunun çevresi ile olan iletişimde tevazu ve vakar ön plana çıkarılmaktadır. İnsanlara nasihat ederken onlara tepeden bakmamayı, yumuşak bir üslup, uygun bir ses tonu ile, gurur ve kibirden ârî olarak iletişimini gerçekleştirmesi öğütlenmektedir. Buradan Allah yoluna davette kişinin kendi nefsinin arındırdıktan sonra güzel öğütle nasihat vermenin en etkili yöntem olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Lokman oğluna öğüt verirken “Oğulcuğum, yavrum” hitabını kullanmakla sevgi ve şefkat içeren üslubun yanında evladını seven ve ona değer veren bir baba rolünü de vurgulamaktadır. Bu şekilde, eğitimde içerikle ilişki düzeyi de belirlenmiş olmaktadır. Bu anlamda evladın konumu gereği nasıl bir davranış sergileyeceği vurgulanmaktadır. Nitekim ilk öğüdün devamında zikredilen ayet-i kerimelerde bu husus açıkça ifade edilmekte ve anne babanın konumu -özellikle annenin bakım ve terbiyedeki rolü nedeniyle öne çıkarılmak suretiyle- hatırlatılarak çocuğun görev ve sorumlulukları bildirilmektedir. Aynı zamanda çocuğun kişilik ve karakterinin şekillenmesinde aile ortamının ve ilk çocukluk yıllarının önemine de dolaylı olarak işaret edilmektedir. Nitekim hamilelik, emzirme döneminde annenin ruh hali ve beslenmesi, yetiştirme ve ilk çocukluk yıllarında gösterilen ilgi ve şefkatin, çocuğun kişiliği üzerinde etkili olduğu bilinmektedir.

Bu noktada dikkat çekilen diğerk bir nokta evladın kendisine sunulan bütün nimetler karşısında şükür vecibesinin gerekliliğidir. Hz. Lokman'ın eğitimci kimliğinde öne çıkan özelliklerden biri de hikmet sahibi olmasının yanında şükredici vasfıdır.

Hz. Lokman'ın oğluna öğüt vermesi, eğitimde öğüdün önemine işaret ederken eğitimin ilk olarak ailede başladığını da göstermektedir. Oğlunu karşısına alıp onunla iletişim kurması da eğitimcilik vasfının bir sonucudur.

Lokman'ın (a.s.) eğitiminde görülen bir diğerk metot, gerekçelendirme yapmasıdır. Allah'a şirk koşmama öğüdünden sonra şirkin zulüm olduğunu; namaz kıl, iyiliği emret, kötülüğü nehyet ve sabırlı ol öğütlerinden sonra bunların azmedilmeye değer işler olduğunu; insanlardan yüzünü çevirme ve böbürlenerek yürüme öğüdünden sonra bu davranışları Allah'ın sevmediğini; itidal üzere yürü ve sesini alçalt öğüdünden sonra merkebin hoşlanılmayan ses tonunu örnek vererek her bir öğütten sonra neden öyle yapılmaması gerektiğini açıklamıştır. Bu örneklerden, aile içinde de ebeveynin evladına nasihat ederken gerekçeleri ile söylemesinin önemi anlaşılabilir.

Hz. Lokman öğütlerinde benzetme (teşbih) ve örneklendirme metotlarından da faydalanmıştır. Kaya metaforunu, hardal tanesini, merkep örneğini kullanması bunu ifade etmektedir. Buradan eğitimde somutlaştırarak anlatmanın etkili bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca çocuğa iyi veya kötü, yaptığı davranışların sonucunu göreceği, ahiret inancı vurgusuyla verilmektedir.

Hz. Lokman oğluna tavsiyede bulunurken ayrıntıya girmeyerek oğlunun ana başlıklar üzerinde esas meseleye odaklanmasını istemektedir. Gerekli ayrıntıları oğluna bırakarak, sürekli kendi talimatı ile hareket etmesini de önlemiş olmaktadır. Bu şekilde oğlunun üzerinde o davranışlar kalıcı olarak yerleşerek sürekliliği sağlanmış olmaktadır. Lokman'ın metodunun ne fazla baskıcı ne de aşırı özgürlükçü bir metot olmadığı anlaşılmaktadır. Baskı uygulamamakla çocuğun irade gelişimi desteklenmekte, babanın bulunmadığı zamanlarda da çocuğun karar vermesi öğretilmektedir. Aşırı özgürlükçü bırakmayarak haz merkezli yetişmesi de engellenmiş olmaktadır. Bu nedenle öz bir anlatımla eğitim metodu kullanmıştır.

Lokman'ın ahlaki gelişimi için çocuğuna sabır metodunu tavsiye etmekle başına gelebilecek muhtemel olumsuzluklara karşı oğlunu önceden hazırlamaktadır. Çocuğuna karşı gerçekçi davranarak net olmuştur. Neyle karşılaşacağını bilerek bu

hissiyatla hareket eden çocukta davranışın sürekliliği sağlanmakta aynı zamanda özgüven gelişimi de desteklenmiş olmaktadır.

Hz. Lokman kıssasının Kur'ân-ı Kerîm'de müminlere örnek olarak sunulması, bir açıdan kıssalarla eğitim yönteminin insan tabiatına uygun ve etkili bir metot olduğunu göstermektedir.

Hz. Lokman oğlunun kişilik ve karakterinin şekillenmesinde onu başıboş bırakmamış, din eğitimi, değerler eğitimi ve karakter eğitimi ana temaları ile ailede çocuk eğitimi konusunda örnek metotlar sergilemiştir. Hz. Lokman'ın eğitiminde, eğitimi bir bütün olarak ele aldığı görülmektedir. Din eğitiminde inanç eğitimi ve ibadetlere değinildiği, değerler eğitimi ile oğlunun ahlaki gelişimine önem verildiği, karakter eğitimi ile oğlunun kendisi ve çevresine karşı tutum ve davranışlarını belirlemede -yürüme, bakış ve konuşma adabına varıncaya kadar- yol gösterici olunduğu görülmektedir.

Sonuç olarak; Hz. Lokman'ın (a.s.) oğluna uyguladığı bu metotlar, aile içinde ebeveyn için de yol gösterici niteliktedir. Buna göre, anne baba çocuklarını irşat ederken öncelikle hikmet metodu üzerine eğitimini bina etmelidir. Eğitimin ailede başladığı gerçeğinden hareketle öncelikle anne babanın Hz. Lokman üzerinden, bütün anne babalara örnek olan söz konusu eğitim metotlarını iyi okumaları gerekmektedir. Yapılan araştırmada görüldüğü üzere çocuğa verilecek eğitim sevgi, şefkat üzerine bina edilmeli, çocuğa verilen değer hissettirilmelidir. Anne, baba ve çocuğun rolleri belirlenerek herkesin kendi konumunu koruması önemlidir. Ayrıca verilen eğitimin önemi kavratılarak çocuğun eğitime adapte olması öncelikle üzerinde durulması gereken hususlardır.

Bu temellendirmeden sonra ebeveyn ilk olarak çocuğuna tevhit inancını aşlamakla eğitime başlamalıdır. Bunun için şirk unsuru taşıyabilecek her türlü zihnî altyapıdan çocuğu arındırmalıdır. Sıralamada inanç eğitimi, ibadet eğitimi ve ahlak eğitimi önceliğine dikkat edilmelidir. İnanıldığı esasların tatbik edilmesi gerektiği öğretilmelidir. İbadet eğitiminde namaz eğitimi öncelenmeli, bu aşamada tedricî bir metot ve ana temalar üzerinde durularak diğer ayrıntıların öğrenilmesi zamana ve çocuğun çabasına bırakılmalıdır. Bu surette ibadetin sürekliliği ve heyecanın canlı tutulması mümkün olmaktadır. Allah'ın hukuku, anne baba hukuku gibi haklar konusunda çocuk bilinçlendirilerek çocuğun kimlere şükran duyması gerektiği öğretilmelidir. Çocuğun kendini eğitmesi ile beraber yaşadığı topluma karşı da

sorumlu olduğu bilinci aşılanarak azim, kararlılık, sabır gibi erdemlerin geliştirilmesi sağlanmalıdır. Çocukta yaptığı davranışların sürekli gözetildiği ve hiçbirinin zayıf olmayacağı bilinci oluşturularak özdenetimi ve irade eğitimi geliştirilmelidir. Daha sonra ahlak eğitimine geçilerek diğer insanlardan kendini üstün görmek, kibir gibi kötü huylardan arındırılma yani “tezkiye” eğitimi ve sonrasında güzel davranışların kazandırılması olan “tahliye” eğitimi ile karakterinin şekillenmesi sağlanmalıdır.

Lokman sûresinden hareketle ebeveyn bu uygulamalarında ne baskıcı ne de fazla yumuşak olmalı, orta yolu tercih etmelidir. Eğitimde çeşitli materyaller kullanarak somutlaştırma ve örneklendirmelerle irşat metodu kullanılabilir. Beden dili, ses tonu ve mimiklerin doğru kullanılmasıyla eğitimin amacına ulaşmasına yardımcı olunabilir. Verdiği öğütlerin sebepleri ve sonuçları üzerinde durarak zihinlerde kalıcı olması sağlanabilir.

Çalışmada daha çok çocukluk dönemi olarak ele aldığımız aile içi irşat faaliyetleri, gelecek çalışmalarda gençlik dönemi açısından ele alınabilir.

Araştırma sonucunda Hz. Lokman'ın (a.s.) eğitim ve öğretimde öne çıkan değerli öğütlerinin Millî Eğitim Bakanlığı müfredatına “erdemler eğitimi” olarak eklenebileceği önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu‘cemü’l-müfehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.
- Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük*, 10. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Akar, Muhlis. “Din Görevlisinin Tebliğ ve İrşattaki Rolü ve Metodu”, *İslam’da Tebliğ Davet ve İrşad*. haz. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023, 277-304.
- Akgün, İbrahim. “Aile İçi Eğitim Perspektifinden Hilm (Yumuşaklık)”. *Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi, 2016, 179-194.
- Akpınar, Ali. “İslâm Ailesinin Temelleri”. *II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu: Hz. Peygamber ve Aile, 18 Kasım 2019*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, 2019, 53-74
- Akkaya, Veysel. *İncili Köşk*, Erkam Yayınları: İstanbul, 2017.
- <https://youtu.be/U5TsCwUSUnw?si=YKhuE7N5S90zwau7>
- Alpaslan, Ali. “İmâd-i Hasenî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/169-171.
- Alper, Hülya “Tevfik”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları., 2012), 41/8-9.
- Argun, Selim. “Tebliğ ve Davet İlmi: Bazı Öngörüler ve Teklifler”, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*. ed. Hasan Kâmil Yılmaz ve Faruk Kanger, İstanbul: Ensar, 2021, 35-67.
- Arslan, Ali. *Büyük Kur’an Tefsiri*, 16 Cilt. Arslan Yayınları: İstanbul, 1987.
- Ay, Mehmet Emin. “Kur’ân-ı Kerîm’de Disiplin, Mükafat ve Ceza Kavramları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 4, S. 4 (1992): 249-257.
- “*Din Eğitiminde Mükafat ve Ceza*”, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2005.
- *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, 5. bs. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2006.

- Aybey, Salih. "Aile İçi İletişim Problemlerinde Dinî Danışmanlığın Önemi: Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 4, S. 1 (2017): 19-33.
- Baktır, Mustafa. "İslâm Hukuku Açısından Çocuk Terbiyesi". *İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, 15-17 Ekim 1993*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, 1993, 53-54.
- Balcı Arvas, Fatma. "Aile, Değerler ve Din". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*. C. 4, S. 1 (Haziran 2020): 199-233.
- Baltaş Zuhal ve Acar Baltaş. *Bedenin Dili*, 48. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014.
- Bardakoğlu, Ali. "Hidane". *DİA*. (İstanbul: TDV Yay., 1998), 17/467-471.
- Bayraklı, Bayraktar. *İslâm'da Eğitim*, 5. bs., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1989.
- . "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Ailede Çocuk Eğitimi". *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi II*. 2. bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Bayraktar, M. Faruk. *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, 4. bs., İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, 1994.
- Bayram, Fatma. "Çocuk, Genç ve Yetişkinlerle İletişimde Din Dili", *İslam'da Tebliğ, Davet ve İrşat*, haz. Diyanet İşleri Başkanlığı. 2. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023, 259-275.
- Berhard, Heller. "Lokman". *İslam Ansiklopedisi*. (İstanbul: 1970), 7/65.
- el-Beyânûnî, Muhammed Ebu'l-Feth. *Davet İlmi*. trc. Murat Kaya. Ensar: İstanbul, 2021.
- el-Beydâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd. *Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl*. 4 Cilt. trc. Şadi Eren, 2. bs. Selsebil Yayınları: İstanbul, 2011.
- Boynukalın, Mehmet. "Tebliğ". *DİA*. (İstanbul: TDV Yay., 2011), 40/218-219.
- el-Buhârî, Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahihu'l-Buhârî el-Müsemmâ (el-Câmi'u'l-müsned es-sahîh el-muhtasar)*. Nşr. Muhammed Nizâr Temîm & Heysem Nizâr Temîm. Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, ts.
- Buladı, Kerim. "Davet Dili", *İslam'da Tebliğ, Davet ve İrşad*. haz. Diyanet İşleri Başkanlığı. 2. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023, 121-178.

- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân*. 23 Cilt. trc. Ali Namlı vd., Erkam Yayınları: İstanbul, 2017.
- Canan, İbrahim. *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, İstanbul: Işık Akademi, 2008.
- Canlı, Mustafa. "İslam Medeniyetinde Aile Müessesesi". Müderris Mektebi 54. *Instagram*. [30.11.2023].
<https://www.instagram.com/reel/COSGWATCzHR/?igsh=MW1laWwOZmo4M3B6ag==>
- Cesur, Mehmet. "Lokman Suresi Işığında Ailede Çocuğun Ahlaki Eğitimi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 11 Cilt. Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn: Beyrut, 1968.
- Cirit, Hasan. "Vâiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münasebetleri". *Diyanet İlmî Dergi*. C. 36, S. 1 (2000): 19-54.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*, 29. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014.
- Çağrıçı, Mustafa. "Da'vet". *DİA*. (İstanbul: TDV Yay., 1994), 9/16-19.
- "Emir bi'l-ma'rûf Nehiy ani'l-münker". *DİA*. (İstanbul: TDV Yay., 1995), 11/138-141.
- "Nasihat". *DİA*. (İstanbul: TDV Yay., 2006), 32/408.
- "Şükür". *DİA*. (İstanbul: TDV Yay., 2010), 39/259-261.
- "Zulüm", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2013), 44/507-509.
- "Kibir", *DİA*, (Ankara: TDV Yay., 2022), 25/561-562.
- "Davet: Anlamı ve İslami-Nebevi Davetin Başlıca Nitelikleri", *İslam'da Tebliğ Davet ve İrşad*. haz. Diyanet İşleri Başkanlığı. 2. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*. 8. bs. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- "İrşat ve Tebliğde İnsan Unsuru", *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*. ed. Hasan Kâmil Yılmaz ve Faruk Kanger, İstanbul: Ensar, 2021, 130-133.

- Çakmakçı, Cevdet. “Lukmân, Fî'l-Edebi'l-'Arabî”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 23, S. 3-4 (1978): 367-391.
- Çam, Ömer. “Ahlâk Eğitimi”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. S. 3 (1996): 9-16.
- Çamdibi, Mahmut. *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, 5. bs. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014.
- Çelik, Nesibe Gülşen. “7-12 Yaş Çocuğunun Karakter Eğitimi Açısından Ailenin Etkisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Çelik, Ömer. Mustafa Öztürk ve Murat Kaya, *Üsve-i Hasene*, 2 Cilt. Erkam Yayınları: İstanbul, 2004.
- . *Hakk'ın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri*. 5 Cilt. Erkam Yayınları: İstanbul, 2021.
- Dağlıoğlu, Ufuk. “‘Rabbim Beni Terbiye Etti (Eddebenî Rabbî)’ Rivayetinin Sıhhati ve Rivâyetin Anlamı Üzerine Bazı Mülâhazalar”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*. C. 9, S. 2 (2023): 676-702.
- Dede, Mehmet Fatih. “Lokman Sûresinin Eğitim Açısından Tahlili”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2008.
- Demirci, Muhsin. *Lokman Sûresi ve Ahlâkî Öğütler*, 2. bs. Çamlıca Yayınları, İstanbul: 2011.
- . *Kur'an'ın Ana Konuları*, 6. bs. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Dodurgalı, Abdurrahman. *Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul: M.Ü.İ.F.V. Yayınları, 1995.
- Doğan, Hüseyin. “Müzakere”. *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” Sempozyumu, 18-20 Nisan 2014*. Erzurum: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015, 539-550.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Temyiz”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yay., 2011), 40/ 437-439.
- Duman, M. Zeki. “Ailede Çocuk Eğitimi ve Lokman Hakîm’in Oğluna Nasihatlerinin Düşündürdükleri”. *Diyanet Dergisi*. C. 27, S. 3 (1991): 103-116.
- Durmuş, İsmail. “Mesel”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/293-297.

- Dursun, Şemsettin. *Gönül Dili ve İletişim*, 2. bs., İstanbul: Asalet Yayınları, 2022.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebû Dâvûd*. 5 Cilt, İstanbul: 1992.
- Ekin, Yunus. "İslâm Ahlâkı Açısından Lokman Sûresi'nin Tefsiri" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 1994.
- el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddin. *Hadislerle Hz. Peygamber'in Namaz Kılma Şekli*, trc. Osman Arpaçukuru, İstanbul: Beka Yayınları, 2004.
- Emiroğlu, İbrahim. "Vaaz, Tebliğ ve İrşad Faaliyetleri", *İslam'da Tebliğ Davet ve İrşad*, haz. Diyanet İşleri Başkanlığı. 2. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023, 47-76.
- Ergül, Âdem. *Kalbî Hayat*, İstanbul: Altınoluk, 2000.
- . "İslâm Medeniyetinde Tebliğ ve İrşat Önderleri", *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*, ed. Hasan Kâmil Yılmaz ve Faruk Kanger. İstanbul: Ensar, 2021, 143-178.
- Erten, Mevlüt. "Kur'an'da İnsan Yetiştirme Düzeni Olarak Murâkabe". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 18, S. 2 (2014): 319-348.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. *İhyâ'u Ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu. 4 Cilt. Bedir Yayınları: İstanbul, 1975.
- Göksu, Mustafa. "Din Eğitimcisinin Özellikleri Bakımından Lokman Sûresi'nin Değerlendirilmesi". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Y. 6, S. 36, (Nisan 2019): 370-385.
- Gül, Ahmet. "Lokman Hekim ve Öğütleri". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 3, S. 2 (Ocak 1985): 387- 406.
- Günaltay, M. Şemsettin. *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, sad. M. Mahmut Söylemez. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Güngör, Mevlüt. "Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Lokman". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 35 S. 1-4 (1996): 167-178.
- el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemu'l-buldân*. 5 Cilt. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî: Beyrut, ts.
- Harman, Ömer Faruk. "Lokman". *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/205-206.

Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt, 4. bs. trc. Hayreddin Karaman vd.
Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.

Hindî Mahmûd. *Kıyas-ı Enbiyâ (Peygamber Kıssaları)*. haz. Ahmet Karataş. İstanbul:
Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Hökekleli, Hayati. "İbadet". *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/248-252.

<https://www.islamveihsan.com/allahin-kullari-gozlemesi-murakabe.html>

[12.11.2023].

<https://www.islamveihsan.com/bed-i-besmele-nedir.html> 28.09.2018, [22.04.2024].

<https://www.insanveislam.org/?pnum=373&pt=Sorumluluk+Bilincine+Sahip+Olma>
[k](#) [28.03.2023].

İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim/Hadislerle Kur'an-ı
Kerîm Tefsiri*. çev. Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner. 16 Cilt. Çağrı Yayınları:
İstanbul, 1993-1994.

----- . *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*. çev. Mehmet Keskin. 15 Cilt.
Çağrı Yayınları: İstanbul, 1994-1995.

İbn Mâce. *Sünen*. thk., Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Dâru İhyâi Kütübü'l-Arabiyye,
ts.

İbn Sa'd, Muhammed. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. çev. Abdurrahman Elmalı vd., 10
Cilt. Siyer Yayınları: İstanbul, 2014.

İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Malik b. Enes b. Âmir el-Asbahî. *el-Muvatta'*. çev. Ahmet
M. Büyükçınar vd., 4 Cilt. Beyan Yayınları: İstanbul, 1994.

İpek, Cemaleddin. "Mesnevi'de Örnekolay Yöntemi ve Yönetim Bilimi İçin Bazı
Örnekler". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. C. 6, S. 13 (2018): 63-
79.

el-İsfahânî, Râgıb. *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*. trc. Abdülbâki Güneş ve
Mehmet Yolcu. 3. bs. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.

Kalender, Mustafa. "Lokman Suresinin Eğitim Açısından Yorumu" Yayınlanmamış
Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.

Kallek, Cengiz. "Hisbe". *DİA*. (İstanbul: TDV Yay., 1998), 18/133-143.

- Kandemir, Mehmet Yaşar. *111 Kudsî Hadis*. 2. bs. İstanbul: Tahlil Yayınları, 2023.
- Kanger, Faruk. *Peygamber Ahlâkını Referans Alan Karakter Eğitimi*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2019.
- Kara, Mustafa. “Kur’an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz”. *İslami İlimler Dergisi*. C. 9, S. 1 (2014): 69-102.
- Karaköse, Şaban. *Hz. Lokman’ın Oğluna Öğütleri/Gençlerin Hayat Prensipleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.
- Kartal, Mehmet Göksel. “Kur'an-a Göre Çocuk Eğitim Sürecinde Ahlaki Gelişim (Lokman Suresi Özelinde)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Kaya, Murat. *Efendimiz’den Hayat Ölçüleri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2007.
- . *Ebedi Kurtuluş Yolu*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2010.
- . *Buhârî’de Namaz*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2017.
- . “Davet İlmî Metodolojisi”, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*. ed. Hasan Kâmil Yılmaz ve Faruk Kanger. İstanbul: Ensar, 2021, 69-97.
- Kayaokay, İlyas. “Ahmed Râşid’in Pend-Nâme-i Lokman Hekim Terceme-i Manzumesi Adlı Mesnevisi”. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*. C. 5, S. 2 (Aralık 2018), 71-103.
<https://doi.org/10.30804/cesmicihan.502543>
- Kesgin, Salih. “Müslüman Bilincin Asli Sorumluluğu Olarak Nebevi Sünnetin Işığında Tebliğ ve Davet”, *İslam’da Tebliğ Davet ve İrşad*. haz. Diyanet İşleri Başkanlığı. 2. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023.
- Kılavuz, A. Saim. *İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*. İstanbul: Ensar, 1993.
- Kırca, Celal. “Kur’an’a Göre Çocukların Talim ve Terbiyesinde Takip Edilecek Esaslar”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.14, S. 9 (Ocak 1996): 39-47.
- Kısaoğlu, Süleyman. “Klâsik ve Çağdaş Tefsir Metinleri Işığında Lokman Sûresinin Tahlîli” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2008.
- Koca, Ferhat. “İbadet”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/240-247.

- Kocaman, Kasım. “Dinî İletişimde Hutbe” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Koç, Ahmet. “Dini İletişim Bağlamında Kur'an'da ‘Kavl’ (Söz) Çeşitleri”. *Diyanet İlmî Dergi*. C. 44, S. 4 (2008), 29-50.
- . *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 4. bs. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- . “Tebliğ ve Davette Etkili İletişim”, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*. ed. Hasan Kâmil Yılmaz ve Faruk Kanger. İstanbul: Ensar, 2021, 251-317.
- Komisyon. *Hayat Rehberi Kur’ân*. ed. Mehmet Paçacı vd., 5 Cilt. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: Ankara, 2021.
- Koytak Necla ve Seyhan Büyükcoşkun. *Ben Bana Verilenim*. İstanbul: Uçurtma Yayınları, 2002.
- Koyuncu, Emine Serpil. “Lokman Hekim’le İlgili Halk Anlatıları Üzerine Bir Araştırma” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Köksal, M. Âsım. *Peygamberler Tarihi*, 2 Cilt. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara, 1993.
- Köylü, Mustafa. “Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Kula, Naci. “Lokman Suresi Işığında Anne-Baba-Çocuk İletişimi”. *İslami İlimler Dergisi I. Kur'an Sempozyumu 14-15 Ekim 2006*. Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2007, 111-127.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi‘ li-ahkâmi‘l-Kur’ân*”, 20 Cilt. çev. M. Beşir Eryarsoy. Buruç Yayınları: İstanbul, 2000.
- Kutluer, İlhan. “Hikmet”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yay., 1998), 17/503-511.
- el-Makdisî, İbn Kudâme. “*İhyâu Ulûmi‘d-dîn Özü Muhtasar Minhâcü‘l-kâsîdîn*”, 3.bs. İstanbul: Guraba Yayınları, 2020.
- el-Mekkî, Ebû Tâlip. *Kûtu‘l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 4 Cilt. trc. Muharrem Tan, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- Mete, Ayşegül. “İnsan Tekâmülünde Duanın Önemi”. Aile Mektebi 54. *Instagram*. [14.10.2023].

<https://www.instagram.com/reel/CyYCDWhNZC8bc0o3XM5luVIWLPTIz8rZij6Pbg0/?igsh=ZDN3aHNwdGRmb2s2>

Meşhur, Mustafa. *İslam'a Davet Fıkhi*, 4 Cilt. Hikmet Neşriyat: İstanbul, 2009.

el-Mevdûdî, Ebü'l-A'Lâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. trc. Muhammed Han Kâyânî vd. 7 Cilt. İnsan Yayınları: İstanbul, 2005. <https://archive.org/details/mevdu-di-tefhimul-kuran>

Mücahit, Mustafa. *Ailede Mahremiyet Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2023.

Müslim el-Kuşeyrî, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî: Beyrut, ts.

Mütercim Âsım Efendi, *Kâmusu'l-Muhît Tercümesi (el-Okyanûsü'l-Basît ft Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît)*, 6 Cilt. haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: İstanbul, 2013.

en-Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahman. *Sünenü Nesâî*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1986.

en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsîrû'n-Nesefî (Medâriku't-tenzil ve Hakâiku't-te'vîl)*. 5. bs. 3 Cilt. Dâru İbn Kesîr: Beyrut, 2011.

en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Riyazü's-sâlihîn*. trc. M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan ve Raşit Küçük. 8 Cilt. Erkam Yayınları: İstanbul, 2010.

Nursaçan, Abdurrahman. "Lokman Sûresi'nin Konulu Tefsiri" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Okumuşlar, Muhiddin. Kur'an'da Tebliğ, Davet ve Emir-Nehiy Kavramlarının Eğitim Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi. *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi*. S. 1 (Bahar 2007), 93-104.

Oral, Osman. "Mâtürîdî'de Lokman Prototipi ve Psiko Sosyal Hikmetli Öğütleri". *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*. C. 6, S. 55 (2020): 351-364.

Oral, Rıfat. "Kur'an'da Lokman (a.s.) ve Çocuk Eğitimi". *Mehir*. (İlkbahar 1999): 63-66.

- Ozak, Muzaffer. *İrşâd*. 3 Cilt. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1982.
- Öcal, Mustafa. *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*. 2. bs. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Öner, Abdülkerim. “Aile İçi İletişimde Tarafların Birbirlerini Dinleme ve Anlama Tahammülünde Hz. Peygamber'in Örnekliliği”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 25 (2020): 169-182.
- Önkal, Ahmet. *Rasûlullâh'ın İslâm'a Da'vet Metodu*. 2. bs. Konya: Hibaş Yayınları, 1984.
- Özel, Recep Orhan. “Kur'an'a Göre Örnek Eğitimci Modeli”, *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” Sempozyumu, 18-20 Nisan 2014*. Erzurum: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015: 151-171.
- Özler, Mevlüt. “Tevhid”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yay., 2012), 41/21-22.
- Öztürk, Osman. *Hız. Lokman Hekim Hayatı-Nasihatları ve Hikmetleri*. İstanbul: Metin Yayınları, 2000.
- Özüdoğru Erdoğan, Halide. “Toplumsal Bir Kurum Olarak Aile”. *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” Sempozyumu, 18-20 Nisan 2014*. Erzurum: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015, 617-626.
- Özyağlı, Reyhan. “Hanımlara Tefsir Dersleri Psikolog Reyhan Özyağlı”. *Telegram*. [27.04.2024]. <https://t.me/SRT6o0UEClwr9XTQ>
- Polat, Elif. “Hz. Lokman Kıssasının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Polat, Kemal. “Müzakere”. *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” Sempozyumu, 18-20 Nisan 2014*. Erzurum: Diyanet İşleri Başkanlığı: 2015, 111.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb/et-Tefsîru'l-kebîr*. trc. Suat Yıldırım vd. 23 Cilt. Huzur Yayınları: İstanbul, 2013.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddin. *Mesnevî ve Şerhi*. trc. Abdülbâkî Gölpınarlı, 6 Cilt, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı: İstanbul, 1973-1974.

- . *Mesnevî-i Ma'nevî*. çev. Derya Örs ve Hicabi Kırılancık, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. trc. Sadrettin Gümüş ve Nedim Yılmaz. 6 Cilt. Ensar Neşriyat: İstanbul, 1995.
- . *et-Tefsîru'l-vâdih el-müeyesser*. 13. bs. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2013.
- Sarıcık, Murat. "Ebû Mahzûre". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/179-180.
- Seyhan, Rukiye. Mutlu Yuvalar Mutlu Çocuklar. Telegram. [23.12.2023]. <https://t.me/+9jqzR70U0wZIOTM8>
- . "Çocukların Eğitiminde Ceza Olmalı Mı?". Mutlu Yuvalar Mutlu Çocuklar. Telegram. 16.11.2021 [09.02.2024]. <https://t.me/+QDE5fc1yHFQ3ODU0>
- Sinanoğlu, Mustafa. "Küfür". *DİA*. (Ankara: TDV Yay., 2002), 26/533-536.
- . Mustafa. "Şirk". *DİA*. (İstanbul: TDV Yay., 2010), 39/193-198.
- Soyalan, Mehmet Yaşar. *Kur'an ve İnsan, İnsanın "Kim"liğine Dair Bir Sorgulama*. Ankara, 1999.
- es-Sülemî, Ebû Abdirrahmân Muhammed İbn el-Huseyn. *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemî'nin Risaleleri*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.
- Şahin, Harun. "Kur'an'da Aile İçi Eğitim: Lokman Sûresi Örneği". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 14, S. 22 (2009): 81-91.
- Şengül, İdris. "Kıssa". *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/498-500.
- eş-Şeybânî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*, el-Fethu'r-Rabbânî Tertîbi, çev. Rıfat Oral, 6 Cilt. Ensar Yayıncılık: Konya, 2003.
- . *Kitâbü'z-zühd*. İz Yayıncılık: İstanbul, 1993. www.t.m/Telekitaplik
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Muhtasarı Tefsiri't-Taberî*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Salih Ahmed Rıza. trc. Mehmet Keskin. 6 Cilt. Ümit Yayıncılık: İstanbul, ts.
- . *Tarih-i Taberî*. trc. M. Faruk Gürünca. 7 Cilt. Sağlam Yayınevi, İstanbul, ts.,
- . *Târihu't-Taberî*. çev. Cemalettin Saylık. 4 Cilt. Ankara Okulu Yayınları: Ankara, 2018.

- Tan, Zeki. “Lokman Sûresi 12-19 Ayetleri Bağlamında Baba-Çocuk İlişkisi”, *Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi, 2016, 211-222.
- Tarhan, Nevzat. *Duyguların Dili*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Taş, Kemaleddin. “Dindarlık Anlayışları ve İnsan Tasavvuru”. *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” Sempozyumu, 18-20 Nisan 2014*. Erzurum: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015, 53-62.
- Tayfun, Recep. *Etkili İletişim ve Beden Dili*, 5. bs. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2007.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi ‘u ‘ş-saḥîḥ/Sünen-i Tirmizî*. Kütüb-i Sitte Şerhi, 5 Cilt. Çağrı Yayınları: İstanbul, 1992.
- Toker, Mehmet. “Aile Nedir, Ne Anlam İfade Eder?”. [14.03.2024]. www.yenihaberden.com/aile-nedir-ne-anlam-ifade-eder-9384yy.htm
- Topalaoğlu, Bekir. “İrşad”. *DİA*. (Ankara: TDV Yay., 2020), 22/454-455.
- Topbaş, Osman Nuri. *İslâm-İmân-İbadet*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2000.
- . *Kurân-ı Kerîm Işığında Nebiler Silsilesi*, 3 Cilt. Erkam Yayınları: İstanbul, 2024.
- Tosun, Hanifi. *Çocuk Eğitiminde Hz. Lokman Örneği*. 2. bs. İstanbul: Sude, 2018.
- Tuncay Zeynep (Cemo). “Lokman Suresi Işığında Eğitime Dair İşaretler” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Turan, İbrahim. “Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur’an’da Ebeveyn Çocuk İlişkisi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 35 (2013): 71-104.
- Türkeri, Mehmet. “İnsan Yetiştirme Anlayışımızda Ahlakın Yeri”. *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” Sempozyumu, 18-20 Nisan 2014*. Erzurum: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015, 39-51.
- Uludağ, Süleyman. *İslam’da İrşad*. 2. bs. İstanbul: Marifet, 1984.
- . “İbadet”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/247-248.
- . “Murakabe”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/204.

- Ünlü, Hatice. “Sünnette Aile İçi İletişim” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Ünver, A. Süheyl. *Lokman Hekim*. İstanbul: Lokman Sağlık Yayınları, 1972.
- Üzüm, İlyas. “Lokman Sûresi”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/209-210.
- Yardım, Ali. *Peygamberimiz'in Şemâili*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2005.
- Yargıcı, Atilla. “Kur'an'a Göre İnsanın Kendisini ve Ailesini Ateşten Koruması”. *II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu: Hz. Peygamber ve Aile, 18 Kasım 2019*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, 2019, 45-52.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Namaz”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/350-357.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Hidayet”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/473-777.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. thk. Asım Cüneyt Köksal, ve Murat Kaya, 6 Cilt. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: İstanbul, 2022.
- Yazoğlu, Ruhattin. “Müzakere”. *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” Sempozyumu, 18-20 Nisan 2014*. Erzurum: Diyanet İşleri Başkanlığı: 2015, 93-99.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 14 Cilt. Anadolu Yayınları: İstanbul, 1989.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. “Tebliğ, Dâvet ve İrşat ile İlgili Kavramsal Çerçeve”, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*. ed. Hasan Kâmil Yılmaz ve Faruk Kanger. İstanbul: Ensar, 2021, 11-34.
- . *Tasavvufta İrşad*, 2. bs. Ankara: DİB Yayınları, 2023.
- Yılmaz, Macit. "Değerler Eğitiminde Etkin Bir Materyal olarak Kur'an Kıssaları". *İslâmî İlimler Dergisi*. C. 9, S. 1 (2014): 138-145.
- Yılmaz, Musa Kâzım. *Kur'ân Ailesi*. İstanbul: Hilal Yayınları, 1994.
- Yılmaz, Ömer. “Tasavvuf Geleneğinde Mürşidin İnsan Yetiştirmedeki Rolü”. *Keşkül Dergisi*. S. 32 (Güz 2014), 44-52.

- Yılmaz, Yasin. “İslâm’da Aile ve Çocuk Eğitimi”. *II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu: Hz. Peygamber ve Aile, 18 Kasım 2019*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, 2019, 349-370.
- Yiğit, Ayşegül. “Çocuğun Gelişimsel Özellikleri ve İletişim İlkeleri Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 22 (2006): 179-203.
- Yolcu, Mehmet. “Cemiyeti İnşa Eden Değerler Açısından Hz. Lokman’ın Nasihatleri ve Önemi (Lokman Sûresi’nde Yer Alan Öğütleri)”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C. 9, S. 3 (Haziran 2009): 147-214.
- Yolcu, Mehmet ve Ayşe Tokay. “Resûlullah’ın Çocuklarla İlişkilerinden Tablolar”. *II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu: Hz. Peygamber ve Aile, 18 Kasım 2019*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, 2019, 270-283.
- Yurt, Mehmet Emin ve Osman Bayraktutan. “Çocuğun Kişilik Gelişiminde Ailenin Önemi”. *Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi, 2016, 277-292.
- ez-Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf. *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*. trc. Ahmed Naim ve Kâmil Miras, 8 Cilt. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: İstanbul, 2019.
- ez-Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî. *el-Keşşâf ‘an Hakâiki Gavâmidî’t-tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhit-te’vîl*, ed. Murat Sülün, 6 Cilt. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: İstanbul, 2018.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîrû’l-münîr*. çev. Ahmet Efe vd. 15 Cilt. Risale Yayınları: İstanbul, 2013.

EKLER

EK1: *Pendnâme-i Lokmân Cihet-i Ferzend Terceme-i Manzûmesi*

پندنامہ لکمان حکیم ترجمہ منظومہ سی

اثر

مدینة منوره قاضی اسبقی

احمد راشد

معارف نظارت جلیہ سنک فی ۵ محرم سنہ ۳۲۴ و فی ۱۵ شباط سنہ ۳۲۱
تاریخ و ۵۰۳ نومروی رخصتنامہ سیلہ طبع اولمصدر

درسعادت

۱۳۲۴

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ارباب مطالعه نزدنده خفی اولدیغی اوزره علماء کاملین رحمهم اه برکات فیوضات حضرت فخر المرسلین علیه صلوات رب العالمین ایله نائل اولدقلری شرف علم وکمال و معارف و حسن خصالی نفس نفیسارینه حصر ایتمیوب متخلق اولدقلری حسن شیم سنیه جناب احمدی متضاسنجه هوا وهوس نفسانی به قایلان کم گشتگانى راه سالب الرفاه فسق و سفاهتده براققی کبی قلت مرهوت وعدم حمیتی قطعاً قرین جواز کور میوب هر بار (ادع الی سبیل ربک بالحکمة والموعظة الحسنه) نظم جلیلی مفهوم منیفنجه قید قلوب اولان کلمات لینه سردیله بونلری طریق حکمت رفیق رفاه و سعادتده دعوت ایلدکلرنده بونلرک بر قسمی (شمع اکر دعوت کندوقت فروز * جان پروانه نبرهیزد زسوز) نشیده سنجه دعوتده اجابته شتابان و اولوجهله داخل ریاض ریحان و عزت نشین لاله زار و کستان اولوب بود دعوت جالب سلامت قسم دیگرینک سمع قبولرینه واصل اولدیغی ذوات نصیح کنندگان بیلدکلری و بود دعوتدن طولای کاندولرینه بعض سبکسارانک ایتمش اولدقلری اعتراضات و اهیه لرینه واقف اولدقلری حالده یینه نصیح و پند امرینه بالاها تم اعتراضات و اهیه مسروددی گوش تأثر و اعتباره آلزلر و بو مسلك سدادده ثباته (باز بران کن حمام روح کیر * درره دعوت طریق نوح کیر) (مشتری کرچه که سست و بار دست * دعوت دین کن که دعوت وار دست) مضامیننجه کم گشتگان وادی سفاهته علی الدوام ایفای نصایحدن خالی قالمزلر شول طیب حاذق عادل کبی که بر آئی تداوی مریضه واروب برمدت تدبیر مداوات و ترتیب معالجات ایلدیکی صروده اوخسته دوچار اولدیغی راحتسزلق الجأ تیه طیب حاذقه قارشو (بن بو علاجلردن بیقدم ارتق بونلری بنمچون ایچمک غیر قابلدر) زمیننده انواع تهور ایله طیبیه ایتمش اولدیغی معاملات غیر لایقه دن طیب حاذق اصلاً متأثر اولیه رق و کلمات مناسبه ایله ارخای عناندن کیر و طور میهرق تداوی به مداومت و فقط ایجاب ایدن ادویه بی لیموناته و یا شروب شکنه وضع و افراغ و اوصورتله خسته به ادویه مقتضیه بی صورت حکیمانده اشراب و استعماله احراز موفقیت ایدر عاقبت او مریض طیب حاذقک صورت مشروحه ده حرکات حکیمانه و مزاج کیرانه سیله ادویه لازمه بی بالاستعمال یوماً فیوماً کسب صحت و عافیت و طیبیه ایتمش اولدیغی معامله خصیمانه سنه اظهار ندامت ایلر ایشته ارباب عرفان و کمال اولان وجود پرسودلر اطباء حاذقه مثلوا احکام قرآن عظیم الشانی و احادیث شریفه حضرت فخر عالمیانی بعض

حکایات لطیفه و قصص عجیبه سردیله دلخستگان و بد حالانه بالاشراب عازم اولدقلری
 راه بی رفاه فسق و سفاهتدن منع و تخلیص و طریق عزت رفیق سعادتہ تسبیل بیوردقلری
 مؤلفات کرامت ایات علیہلری و نیجه آثار نافعه برکزیدهلری دلالتیله دخی واصل مرتبه
 نبوتدر اشبو مقدمه دن مقصد اصلی اصحاب علم و معرفت و ارباب کالات و حقیقتک
 نوع بشره نصایح کونا کون و وصایای جواهر مشحونی شامل اولوب کتاب وسنت
 خلاصه سی اولان کتب و رسائل معتبره و باخصوص بعض مجتهدین دین مبین و مشایخ
 اهل یقینک مؤلفات منافع ایاتندن بولنان سیر کبیر و احیاء العلوم و فتوحات مکیه و مشوی
 معنوی و امثالی کتب مرغوبه نک تألیف و تصنیفی امت مرحومه نک عملاً و اعتقاداً
 شاهراه شریعت غرایه بحق سالک اولملری مقصد خیر مرصدینه مبتنی و آثار مرغوبه
 مذکورہ نک جداً مطالعاتی دخی تهذیب اخلاقه باعث و بادی اولغله بو عبد عظیم البضاعه
 آستانه لی احمد راشد عفی عنه و عن ابویه ربه الماجد بیک اوچیوز اون طقوز و یکر می
 سنه هجریه لرنده من غیر حد و لیاقه مدینه منوره قاضیلکنده بولنه رق بلده طاهره
 مشار الیهاده حرم شریف حضرت سید الانبیا علیه اکمل الصلوات و اتم التحایا جوار
 سعادت مدارنده کائن عمده العلماء الصالحین شیخ الاسلام اسبق عارف حکمت بک افندی
 مرحومک آثار خیره سندن اولان غایت منتظم و دلکشا کتبخانه زیبارنده ایام تعطیلده
 زیارت و مطالعه ایتدیکم کتب نفیسه و رسائل عدیده برکزیده میاننده خطوط جمیله ایله
 مسطور ادبای سالفه نک عربی و فارسی آثار علیہلری جمله سندن اوله رق خطاط مشهور
 ایرانی خواجه عماد الدینک خط نفیسیله محرر فارسی العبارة (پندنامه لقمان حکیم
 جهت فرزند) نامیله موسوم بر پندنامه بی مطالعه ایتمشیدیم بو پندنامه لسان عبرانیدن
 زبان فارسی به و قتیله ترجمه ایدلش بر اثر جلیل بیعدیلدر جمله نک معلومی اولدنی اوزره
 حضرت لقمانک نبوت علیہ لرنده بین العلماء المحققین اختلاف واقع اولغله حضرت ایوب
 علیه السلامک قز قزنداشی اوغلی یا خود تیزه سنک اوغلی و کنیه شریفقلری ابو الانعم
 اولوب حضرت داود علیه السلامک زمان سلطنتلرینک اوتنجی سنه سی تولد ایتدیکی
 وبلا موجب کلام ایتز صمت و سکوت اوزره بولنور غایتله تائی کار ایدوکی و الطاف
 الهیهدن کندوسنه حکمت اعطا قلنهرق جمیع اقوال و اعمالنده اصابت و اوغلنه دمام
 پند و نصیحت ایلدیکی تفسیرده مسطوردر سائر احوال و اطوار علیہ لرینی تفصیلاً
 بیلنک ایستین کتب تفسیره مراجعت ایتیلدر بو عبد ناچیز سالف الذکر پند نامه رعنا
 و کنج نصایح منهاج نمایی زبان فارسیدن قلت بهره سی اولان اخوانه و سبباً اطفال
 صافدلان منافع جویانه درک و تفهیمی آسان و بولنرده نصایح مذکورہ ایله بالتصحیح
 واصل منازل الطاف مستعان اولوق نیت خیره سیله اوتوز درت نصیحتدن عبارت و نیجه

منافع و فوائدی جامع اولسی جهتله الحق برکنز حکمت اولان مذکور پندنامه‌نک هر پندی بشریت ایله صورت واضحه لسان ترکی به نقل و ترجمه ایلام بو پندنامه‌نک قلت لفظی کثرت فوائد و منافعه غیر مانعدر چونکه نظر امعانه الندیغی حالد انوار حکمت و سعادت مشارق معاینسندن لامعدر نته کیم دل کله سیده حسابجه اوتوز درت عدد و ایکی حرفدن عبارت ایسه ده (جام جم را که شنیدی دل آدم باشد) نشیده سنیجه بحسب الظاهر برلحم اصغر اولان دل انسان کامل نیجه علوم و عرفانه و بلکه اسرار جهانیه واقف و مظهر اولسیله آندن مردان حقایق پرورانک مستفید و مستفیض اولدقلری درکاردر بو ترجمه منظومه‌نک مطالعه سنه تنزل و عطف لحاظه ایدن اخوان خطا پوشانک بعض مرتبه خطا و تعییر ناسزا وقوع بولمش ایسه قلم عفو ایله اصلاح و اتقان و آستین صفح ایله ستر و پنهان بیورملری موجودر .

ینه خطاط شهیر عماد الدینک خط نسخیله پند نامه مذکورک سطوری

میاننده بلیغانه و صوفیانه برغزل مشاهده و استنساخ ایتشیدم نشته

فزای اهل طبیعت اوله جنی ملاحظه سیله درج ایلام

ای طائر خجسته بدام هوس مباح	چون مرغ پرشکسته اسیر قفس مباح
شهباز عالم ملکوتیست جان تو	چندین اسیر دام هوا و هوس مباح
مردانه پادمان همت کش ای فقیر	کوبرمرام خویش ترادسترس مباح
عنقا صفت بقاف قناعت قرارگیر	برخوان سفلیکان جهان چون مکس مباح
چون عاقبت زهنفسان میشوی جدا	کودر زمانه هیچ کست همنفس مباح
منزل بدید نیست بنایی براه عشق	صبر آرایش وناله کنان چون جرس مباح

پیشوای اهل علوم و تقوی سرفراز کشور اداب و زهد و سخا صاحب الخیرات مرحوم مشار الیه شیخ الاسلام عارف حکمت بک افندینک ادبیاتده فرید زمان و غایت ملیح الیان اولدقلری عربی و فارسی و ترکی اثار شعریه لرندن دخی مستبان اولوب مشار الیهک بیک ایکی یوز قرق الی تاریخنده کسوه بیت معظم قضاء محترق اولسی اوزرینه عارفانه و حکیمانه انشاد ایلدکلری قطعه بلیغه حرمین محترمین ادبسانجه دخی تحسین و تقدیر ایلامش و او قطعه‌نک بو محله تبرکاً درج و تسطیری مناسب کورلمشدر .

قطعة لطيفة

تحمل بیت الله عن کل زائر	ذنوباً قد اسودت بها الکسوة الیضا
فلما استحقوا النار من وفر ذنبهم	فلم یرض الا ان تحملها ایضا

لمترجمه الفقير

مختصر بر پندنامه ليك معناسى طويل
 شبهه سز هر پنديدر اوفق كتاب وسنته
 ايله امعان نظر هر فقره سى فلك نجات
 قلت لفظن كوروب بوجوهرى طومه حقير
 ايلدم بش بيت ايله هر پندى نظم و ترجمه
 مقصدم كندم كجى قاصر لر اولسون حصه مند
 باخصوص اطفاله اولسون يادكار پر شمار
 كورسه منظومه مده عيب ايلر خطا پوشان نهان
 ايلدم اشراب ايچون خلقه بوپندى ترجمه
 جام نصيحى نوش قيل راشد ديلر سن سلسيل

مناجات محاسن آيات

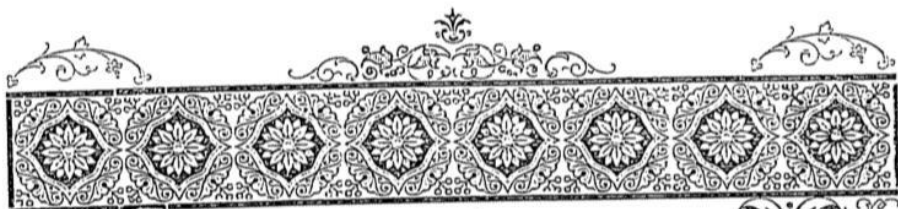
ارحم بحال عبدك يا واهب العطا وانظر بعين لطفك يا مظهر السخا
 ليس الحكيم غيرك يا مالك الملوك يا واجب الوجود يا صاحب البقا

ديگر

نقاب غنچه عرفانى آچ دل روضه سن قيل شاد
 هزاران ماسوى قيدندن اولسون اى كريم آزاد
 آچلسون عين قلبم تا كورهم اشيايى قيله
 قرين ايت مردحق بينه اولهم تامظهر ارشاد

ومن الله التوفيق وهو نعم الرفيق

ترجمه منظومه

بند نامه لقمان حکیم جهت فرزند

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

(١)

ای پسر خدای تعالی را بشناس

دخی موجود وغنی مقتدر و ماجددر
یوغیکن شمس و فلک انس و ملک ماه و نجوم
درک ایدر وارلغک اشیادن انک اهل سداد
هر ایشی ایله رضای حقه توفیق ای یار
مه یولندن چیقه اولزمی گرفتار خسوف

حق تعالی بیل ای طفل ذکی واحددر
ذاتی موجود ایدی عالمرا ایکن هپ معدوم
صکره کن امری ایله بونلری قیلدی ایجاد
همه احوالده الهی اونومه زنهار
تارک راه خدانک اولور احوالی مخوف

(٢)

هرچه کوی از بند و نصیحت نخست برآن کارکن

قیله کور حکمنی نفسگده اوپندک ایفا
خلقی ده نصحله قیل راه صلاحه تسریب
نفسکی ایلمه نسیان که قالورسک کریان
پاک و تنظیف قیلر همتی خاص وعامی
اولمه کلخنجی کبی غیر نظیف ای اعقل

هر نه نصح ایلر ایسهک اول آنی ایت اجرا
عقل وجانک ایدوب ای خوش پسر اول تهذیب
مستفید ایتمه ده سک نصحله نامی هر آن
روسیه کلخنجی کرچه ایصیدوب حامی
حاصلی سویلدیکنک بند ایله ایت کار و عمل

(۷)

(۳)

سخن باندازه خویش گوی

کچمه مقداری صاقین ایلمه هم نطقی دراز شرمسار ایتمه تا کیم سنی اهل تمیز صکره خجالت چکدرک صمت وندامت ایتمه حزم ایله سونیه سوزی کلسه ده وقت گفتار هرزمان حزم وسکوت ایتمه ده ارباب عقول	کندی حدک دوشونوب ایله کلامه آغاز دیمه خلقه نه ایشتدکسه آنی قیل پرهیز بی تأمل سوزه آغازه جسارت ایتمه قیلوب اطناب کلام ایلمه ناسی بیزار هله بیهوده سوز ایتک قیلر انسانی ملول
--	--

(۴)

قدر مردم بشناس

باخصوص اهل معارف سه انی قیل اعزاز نطق و تدبیرلری ریش دله مرهم اولور بویله مردانه فدا جانن ایدر اهل بصر جانسپاراننه ایده تاسکا بونلر خدمت که مهیا بولهسک روضه عزتده قصور	مردمک قدرینی بیل ایله محبت ابراز اهل علم وهنزه حرمت ایدن خرّم اولور انتخاب ایتسی کوچ مرد صفی عین گهر ایله احوال انامه کوره مردم حرمت قدر مردانی بیلوب ایتمه رعایتده قصور
---	--

(۵)

راز خویش نگه دار

اولسه ده یار محب سویلمه سرک زنه ار ایکی لبدن چیقہ برسرا اولور البته عیان رازی قوی مخزنه مفتاحی ایله احما سری میدانه قوسه رونقی قالمز نیلر دهن ولبری کویا اوکروهک مختوم	کیمسه یه ایلمه اسرارینگی اظهارای یار هرکیمه سویلرایسک سری قالمز صانمه نهان کتیم سر ایلیه جک وارسه جهانده عنقا ایله مرآته نظر سری نصل حفظ ایلر راز اولور نزد اکا برده بغایت مکتوم
--	--

(۶)

مردم را بوقت خشم آزمای

حال و اطوارینه خوش باقیچه درانک ایشی بیلنور حین غضبه کشینک افکاری	آدمی تجربه ایت وقت غضبه اوکشی حکمته شرعه موافقی دکلی کاری
--	--

(۸)

نفسه تابعدر اوهر نه ديسك ايتمز اصغا عسکر حلم ايله ايلر آنى دفع ومهزوم کيمکه سکران غضبدر آنى عدايت حيوان	حدی ايلرسه تجاوز بيل اومغلوب هوا کامل انسانه غضب لشکری ايلرسه هجوم خمر خشم ايمدهده ماهيت انسانی عيان
---	--

(۷)

دوست را بسود وزيان امتحان کن

همدم صادق آنى صانمه محب مخصوص اعتماد ايمهکه صوری اوله حزم ايله براز کوستروب صدق وتواضع قيلر الفتده دوام يار صادقله ریا پيشه مجبلر پیدا اگر ايلرسه مواسات آنى بيل صادق يار	دم نعمتده سکا هرکيم ايدر عرض خلوص وقت اقبیآلده کيم ايتسه اخوت ابراز سوييلر اودزولو حکايات ايله مردانه کلام امتحان دوستی ايت سودوزيانله اوله تا نقد ومال ايسته زيانديدهک ايله اظهار
---	--

(۸)

دوست زیرک ودانا اختیارکن

نصح وتديبری ايله تا بولهسک راه سليم ياراحقندن اولور اولور دشمن عاقل اولی چونکه خیری بيله مزجهل ايله هرکاری قصور مشکلاتک نه ايسه سويله آل آندن خبری حسن رأیيله اولور میوه مقصد حاصل	دوست اول آدمی طوت کيم اوله دانا وحکیم اولسه دوست ذکی یوق افعالی خطا فارق نیک وبد اولزسه محب اولسون دور کیمیادر او محب کیم اوله علم وهنری هردم انسانه کرک بویله محب عاقل
--	---

(۹)

از مردم ابله ونادان بکریز

صیقار اطواری سوزی ادمی ایلر بیزار دویرر چام نرهیه برق تنی ایتسه نزول کلشنه قارغه کیروبده اوچه منر بلبیل ايله عقلا مجلس نادانندن ايدر فرط حذر فرقی یوق هرکله دن تربیه سز انسانک	کورمچک ابله ونادانی همان ايله فرار عقلی ناقص سوزی بد تربیه سز شخص جهول اوله منر ابله اولان یار ورفیق اهل دله اقتران ایلسه طاش شیشه یه کلزمی ضرر سوزی افعالی ویرر جانه کدرنا دانک
--	--

(۹)

(۱۰)

دوست و اشنارا بوقت رنج و سختی آزمای

سفهها آلداتور الفتله پنجه انسانی
چونکه کورمکده سنی جوهر اقباله فصوص
ذم ایدر بلکه سنی اولسه دگرگون حالک
ایده کور تجربه ظاهر اولور افکار محب
وقت سختی و شداننده کلور همت ایدر

تجربه قیل دم محتده محب یارانی
وقت نعمتده ریاکار ایدر انواع خلوص
سمتکه کلز او زائل اولیجق اموالک
صانمه هر عرض محبت ایدنی یار محب
آگه اول اهل وفا یار محبدر اندر

(۱۱)

درکار خیر جد و جهدکن

اوله حاصل همم و جهدک ایله نفع کثیر
خیرایشک چونکه حصولنده اولور نفع ام
یاد ایده خیر ایله خلق اسمگی تاروز قیام
بر و خیره قیله سک بذل مساعی هرگاه
بوله سک عزت دارین ایله عالی درجات

جمله خیر ایشده همم تقدینی صرف ایت ای پیر
امر خیره ایده سک ازدل و جان بذل همم
ایله مالاً بدنأ خیر ایشه جد و اقدام
بر و تقوایه تعاون ایله امر ایتدی اله
اقتدار پنجه جهاننده حسنات ایت حسنات

(۱۲)

تدبیر با مردم مصاح و دانا کن

کوستر راه صواب اهل هنر مرد و قور
حسن صورتله ایشی شبهه یوق ایلر اکمال
کیمکه رأی ایستسه طوغری بوله ایلر تشویق

ایده کور عالم مصاح ایله تدبیر امور
قیلسه برکاره تفکرله شروع اهل کمال
حکمت و شرعه قیلر هر ایشی دانا توفیق

(۱۳)

جوانی را غنیمت دان

ایتمه ضایع اودمی گرچه صفا عالمیدر
چونکه سرعتله کچر ایلمه بیهوده هبا
صرف ایدوب نفس و هوایه صوگ او جی چکمه غمی
که جوانلقده سهولتله در امر تحصیل
کیم آنی کورسه بوجوهر ایله ایلر تحسین

ای جوان ایشه غنیمت که جوانلق دمیدر
بگزه در برق یمانی به او وقتی ادبا
کسب علم و هنر طاعتله حصر ایت اودمی
عوق تحصیلله وقت ایتمه هبا قیلر تعجیل
جوهر علمه ویرر تقد جوانی بی فطین

(۱۰)

(۱۴)

بهنگام جوانی کار هر دو جهان راست کن

بول دليل ایده سنی سوق طریق مشروع دو جهان کارینی اگله چالش لیل ونهار بو جهان ایشلرین اول کوردرک بی تقصیر بوله توفیق الہیله ایشک حسن ختام مخلصانه چالش اعماله صاقین ایتمه کنده	کنج ایکن قیل دو جهان کارینی اگله شروع نیه موقوف ایسه اسبابی قیل استحضار طوت برایش بهر تعیش ایدسک خوش تدبیر شرعه توفیق ایله هر کارده سعی ایله مدام اخروی ایشلری وقتیلله ادا ایت هر گاه
--	---

(۱۵)

دوستان و یاران را عزیزتر دار

آنلری ایله نوازش کرم و حرمتله هم ولطنی دریغ ایلمک آنلردن عیب قیل احبابی نوازشله مطیب ای جان عبده لطف ایتمز ایسک کوه و بیابانه کیدر کشینک دردینه دردوست طیب حاذق	جمله یاران و محبانی طوتوب عزتله دوستلر لایق اعزاز و نعمدر لاریب او قودک انما الانسان عیید الاحسان اجنبی کورسه مروت قول اولور خدمت ایدر ایله اعزاز احبابی بیلورسک صادق
---	---

(۱۶)

بادوست و دشمن پیشانی کشاده دار

قیلمه اعدای بد اندیشه حقارت اظهار التفات ایله هم اعدای بد اندیشه ایده کور صبر و تحمل بولور آخر او بلا تا که دشمنلکنی ایتیه حاسد تضعیف	دشمن و دوسته ایت لطف و بشارت اظهار منحصر قالمیه لطف و نظریک اخوانه قیل تجاهل سکا دشمندن ایرر جور و اذا آنی ظاهرده محبک کبی طوت قیل تلطیف
--	---

(۱۷)

مادر و پدر را عزیزتر دار

ایتمه حرمتده قصور آنلری لازم توقیر بولنور آنلری تطیب ایله عز دارین امر ایدر انلره احسان ایله رب ستار سیما وقت شدانده دم کدرتده باب اشفاق و مروته ثبات ایتمشلر	پدر و مادری اعزاز ایله قیل شاد و قریر ایستر اولادینی عالی اوله دائم ابوین والدینک اولور اولادده حتی بسیار سکا خدمتلی چوق وقت طفولیتده هر دم اولاده غرضسز خدمات ایتمشلر
---	--

(۱۱)

(۱۸)

استاد را بهترین پدران دان

اوگرذر علم و ادب رفعتگه همت ايدر رفت قدریگه حصر ایلدی فکر و بدنی قیلر اخلاقگی تعلیم ادبله تهذیب ایله تحصیل معارف او هنر پروردن قیلر انجام ایدرم ایشته قویاً تبشیر	ایله استاده رعایت بیل آنی عین کهر دائم آداب و صلاح اثرینه چکمکده سنی وسخ جهلی براقز سنی پاک ایلر ادیب بویله استادی بیل اولی پدر و مادردن جوهر علم و هنرله سنی ترین و قریر
---	---

(۱۹)

فرزند را علم و ادب پیاموز

شرف علم و معارفله اوله فائده یاب اوگردوب علم و ادب کوستره هم نهج قویم حسن اخلاق اولور انسانه بیوک اهلیت ایتدی یونلر نیچه اولادی سفیل و کریان علم و آدابی اوله مظهر عز و تجیل	حلیه علمله قیل اوغلگی ترینه شتاب انتخاب ایله براستاد اکا بهر تعلیم علم اخلاقه ولیک ایتلی غایت دقت سفهادن دکل اولاد اوزاق اولسون پدران اوغلک آیرلیوب استاددن ایتسون تحصیل
--	--

(۲۰)

دین را از بهر آن جهان و درم را از برای این جهان نگاه دار

که دیانتله هر ایشده بولور انسان رفعت امر دینی صوره جق اول او عالمده خدا قاله تا ایشلرینی تسویهده بیچاره بی تعب منزل مقصوده سنی واصل ایدر اوله دنیا ایچون اغیاره واروب منتدار	دیندر وضع الهی اکا واجب دقت دینی عقبا ایچون ایت حفظ و صیانت زیرا اقچه بی صاقله بو دنیا ایچون الزم پاره بوجهانده هر ایشی اقچه همان حاصل ایدر احتیاجه کوره حفظ ایله زر و سیم ای یار
--	---

(۲۱)

خرج باندازه دخل کن

خارجه چیقمه اوحددن اوله یم دیرسک امین حزم و دقتله تصرفله او حده درج ایت سکره چوق بورجه دوشوب بیت وقارک یاغنه ایدرك اثر حکیمانه ده بذل همت اوشودر کندینی هم سونددر آخر او جاغن	نه ایسه مصرفک ایله اکا بر حد تعیین نه که لازمه آلوب حاجته کافی خرج ایت ایتمه بیهوده مصارف سفهایه باقه قیل اداره ایشنی اخذ و عطاده دقت یورغانندن ایلر و هر کیم اوزاتسه ایلغن
---	---

(۱۲)

(۲۲)

در همه کار هایمیانہ رو باش

ایتمہ تقریظ ہم افراط ہر ایشدہ ای میر خیردر اوسطی ہر کارک اثر وار بسیار یاغمورک نفی جہان خلقنہ در بی پایان ایلہ ہر کار و عملدہ وسط اوزرہ حرکت ایتمی معتدلانہ ہر ایشہ سعی ای جان	اختیار اوسط امری قیلہرق ایت تدبیر معتدل ریج ایلہ کشتی خوش ایدر سیر بحار یاغسہ چوق سیل باصوب غرق اولورانس و حیوان عون حقلہ اولہ حاصل ہر ایشگدہ برکت کہ وسط خیر امور اولدیغن ایلہ اذعان
--	---

(۲۳)

از مفسدان دور باش

ایلمہ عطف نظر مفسد بد اندیشہ کیم اویوب نفسہ قیلر نار فسادی ایقاد مفسدان وادی ذلتدہ کزر لیل ونہار مفسدتکار ایدر الفقلہ مفسد القا ہر زمان بویلہ اراذلن اوزاق اول صد میل	سنی ناگہ دوشورر مزبلہ تشویشہ جلب ایدر نفرت خاتی ایدیلور لعن ایلہ یاد روی راحت کورہ من پوتہ محتندہ ینار ضورتا ککرچہ بشر معیندہ در اژدرہا کتورر باشہ بلا ایشلری دائم تسویل
---	--

(۲۴)

جو انمردی پیشہ کن

ای پسر جود وسخا عادتک اولسون ہر دم سور ارباب سخای دل و جاندن انسان جلب ایدر نفرت خلقی نرہیہ کیتسہ بخیل ہر محلدہ یشار آسودہ بولور ہم رفعت اقدارنجہ سخاکار اولہ دائم انسان	کہ اولور مرد سخی جود ایلہ مرغوب ام روز وشب ذکر جمیلن ایدرک ورد زبان سودیرر خلقہ جو انمردی سور رب جمیل کہ اولور مرد سخی لایق عز و حرمت اجتیاج اہانی دہ ایتمیہ ہر کز نسیان
--	--

(۲۵)

بخانہ ہر کہ روی دست و زبان و چشم نکاہ دار

ہر کیمک خانہ سنہ عازم اولورسن ای یار قیودن خانہ یہ کیر رفقلہ خوش نیتلہ	دست و چشمی دیلی ہم حفظ ایدیچی اول ہر بار کوروب اوصاحبن اذن ایستہ کوزل صورتلہ
---	---

(۱۳)

یوقدرال سورمیه میدانده دخی اولسه جواز احتیاط اوزره سوز ایت اولمیه دلکیر انسان سوه آهو کبی هرکس کوزیگی هم اوزیگی	الکی مالنه او صاحبك ائمه دراز ادب وشانی مغل سوزدن ایدوب حفظلسان هریره عطف نگاه ایلمه حفظایت کوزیگی
---	--

(۲۶)

کم طمع وبی آزار باش

قهر و ذلت چکوب انجام پریشان اوله هر دم آسوده یشار عزله مرد قانع کبک ایدر قهقهه صحرا ده بولور رزق جمیل کیم اذا خلقه ایدرسه کورر البت اوجزا	دوشمه دام طمع مظهر حرمان اوله عز و راحت کوره من حرصه نالان طامع ماکیان دانه ایچون اولدی کومس ایچره سفیل ائمه مخلوق خدایی صاقین آزار اصلا
--	---

(۲۷)

هرچه خواهی گفتن از جواب آن بپندیش

صکره ایراد کلام ایت دیمه یه کیمسه کزاف دیمه سون اهل سخن نطقک ایشدکده خطا ایده سک صکره فصاحتله شروع کفتار ایشته قانون کلامی سکا قیادم تبیین اولمیه تا که سوزک بیهده چون صوت ذباب	سوز دیمک ایستدیکنده دوشونوب بالا طرف ایتمدن بدأ سخن فکر جواب ایت زیرا سوزه بدأ ایلمدن ایله جوابک احضار نطقکی مستمعین ایتلی جانندن تحسین اشبو اسلوب ایله سوز سویله ولیک ائمه شتاب
---	--

(۲۸)

پیوسته آموزنده دانش و هنر باش

ایتدی عالمیری قرأنده ثنا رب بصیر اولور اخلاقی تهذیب ایله ممدوح رجال دنیوی اخروی آندن کوریلور نفع کثیر تا من المهد الی اللحدده اولوب مظهر تام بو علوم اهلی طوت یار شفیق وهمدم	ایله اوگرنمک ایچون علم و هنر جد کثیر هر کیم اوج هنر و دانشه تحریک ایده بال ذوالجنحین ایسه دانا بیل آنی سن اکسیر ایله تحصیل کمال امرینه سعی و اقدام فقه و تفسیر و حدیثه ایده سک صرف هم
--	---

(۲۹)

پیر آنرا بزرگ دار

ای جوان اسکی مسن ذاتی حمایت ایله	پیر لر لایق تعظیم رعایت ایله
----------------------------------	------------------------------

کورديكك آنده قيل انواع بشاشت اظهار اختيار آدمه ايتمكده مراعات ادبا نيجه ييل ايلسه مولا سنه بنده خدمت پساكور خاطر پيراني همان ايت تعظيم	حال و خاطر لرني جدا ايدوب استفسار باخصوص اهل محبت اوله يا اهل وفا آني طومنز يكي بنده كبي مولا البت اوسته لر بيقمز ايدر اسكي بناني ترميم
---	--

(۳۰)

مردم را بنام نيكو خوان

ايله انساني كوزل نام ايله ياد و تذكر حسن افعالي سويله كشينك كورمه عيوب ايمه بد نام ايله بر كيمسه يي ياد و تقبيح فصل و ذم اولدي حرام ايمه كناهه جرات نام نيكو ايله ياد ايله انامي هر گاه	فصل و ذم ايمه دخي كيمسه يي تقبيح اي يار كندی عيبك كورن ايلرمي انامي محبوب قيلده اغراضه دوشوب نفسكي خلقه ترجيح خير ايله ذكر ايدر انساني مكارم خصلت كوتو حالي اولاني نصح ايدرك قيل آگاه
---	---

(۳۱)

از مردم متكبر و بخيل دور باش

كبريا حضرت الله سزادر انجق كوريجك شخص بخيل و متكبر دور اول متكبرلره كبر ايت دیدي شير يزدان اوزاق اول بخل و تكبر ايدنه قيلمه نگاه بونلره خاك مذلت اولور انجام مقر	كيم تكبر ايدنه ادنادر او شخص احق سمتنه او غرامه الا اكا كبر ايت نور اول واقف سر خفي صهر رسول ذیشان ايمسون خلقی او بد خولره محتاج الله باق بخيل اقيچه سي چوق هر دمی محتله كچر
--	--

(۳۲)

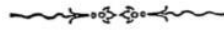
توانگری در قناعت دان

هر نه ویردیه خدا ايله قناعت زیرا ايدر انسانی توانگر بو خزینه بمدوح ايدمه من مرده بيله حالي افشا قانع رزقك اسبابنه لازمسه توسل ايتمك بيل يقين كتر قناعتده غنادر موجود	كشي بو كتر قناعتله ايدر كسب غنا نائل اولزسه بو كتره اولور انسان مقدوح پيش نامرده كيدوب فقيرني سويلر طامع خلقى ازعاج ايله لایقمی تذلل ايتمك طوتوب اسبابی ایسته قيلر اعطا معبود
--	---

حمد بی پایان آن خدای مستعانا عز وجل که این ترجمه منظومه پندنامه
بجد ختام رسیده از قارئان عیب پوشان امید دارم که
اصلاح خطا و نواقص کنند

بی کجاں هر فقره سی جبل متین
دلکشا منظومه در میرم بهین
۱۳۲۲

پند نامه باق ایدلمش ترجمه
سویلدی راشد گهر تاریخی

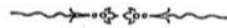

﴿ مترجم الفقير ﴾

یسا دنیا ده درویشانه تركايت كين وعدوانی
 بودر نعم الدليل ایلر ارأه راه عرفانی
 اقامتگه دکل یامش کچه هر کس دیو بانی
 اقامت کو پریده اولمز قبول ایتمز او مهمانی
 دوشون اول کچن مغرور ثروت اهل سامانی
 بیلورکن تیغ غمله ایلمش کریان نیجه جانی
 حذر قیل التهباندن دکلدن سوز پنهنانی
 کچر چوقدم آیلمز فارق اولمز خان ودکانی
 کشی صوتندن اکلار زاغ ایله مرغ کلهستانی
 چیقار قلب اچیچه نک صبرایت برازمیدانه بطلانی
 براحقر قول اولورسه مظر توفیق ربانی
 ایدرمی آرزو ملک جهانی ذوق بستانی
 دکلدن موره عیب ایسترسه الطاف سلیمانی
 رفاه ایسترسن اولعازم بویولدر راه سبحانی
 کل ایچ عین شفادر بودوای پند لقمانی

قرداشجه کچنمک مقتضیدر خلق عالمه
 کرکدر علم اخلاقی کوزجه ایلمک تحصیل
 حقیقت اهلی تشبیه ایلمش دنیایی برجسره
 کچریک آرزمانده انس و حیوان شادمان کریان
 بو آز مدنده همراهگله لایقیمی نزاع ایتمک
 سبکمغزان باقوب آرایش دهره اولورخندان
 کوررسک آشکارا آتش آلام گردونی
 کیم ایچسه ساغر دنیایی اولدی اولقدر بد مست
 بیلور دانشوران عالمه نادانی کلامندن
 بضاعه کئیوق مسائل سردایله دعوی فضل ایتمه
 کچر هر وقتی راحتله یشار عز وسعادته
 ایرنر انس بالله قصرینه پر نشئه در دائم
 کوکل امید لطف ایتمکده بحر فیض پیراندن
 کیدنلر راه عشقه کوی جانانه ایرر آخر
 طیب حاذق خوشخوار ارسک اکلادم یا هو

کزر راشد چو سیاره فلك قیلمشدر آواره
 دیلر درد دله چاره او مر الطاف رحمانی

﴿ مطالعه سزا بر بهاریه فرح افزا اولغله بوجه درج و ترقیم قیلنمشدر ﴾

زمانى كلى ايشته نوبهارك
 دموع عاشق آسا جارى انهار
 لسان حاله اشياى عالم
 غنيمتدر بهار ايلرمى ضايغ
 كوزين آچش ايدر نركس^۲ تماشا
 آچلى و ردحمر اساغر آسا
 پاپاتيه كولى دندانى كورندى
 بنفشه باشن اگمش بهر سجده
 طاتوب مى بر جواندن آتدى شمى
 اوتورمش ياسمين يوز آقغيايه
 اولنجه زلف سنبل^{۱۱} نفحه بخشا
 قرانفيل^{۱۲} همدم اولمش ضيمرانه^{۱۳}
 حجابندن كلنجك^{۱۱} چوق قيزارمش
 بوكون شيبوكلوب نشرايتدى خوشبو
 صدق^{۱۷} ايستردى ريحانه^{۱۸} تقدم
 درخت اوزره طورر جلنار چون نار
 قيلار ليلاق^{۲۱} باشسته تمايل
 بوموسم آچدى باق بازار صد برك^{۲۲}
 نه خوشدر مست اولنجه سيمتدر
 بوكلشنده ديلرسن ذوق جاويد
 كولى كلشنده كل مسرور سنبل
 نهاندر نار عشق احراق ايدر دل
 ايدر باد صبا دائم تنعم

كولى وجهى كى كل اول نكارك
 صداسن صيخدم كوش ايت بچارك
 هپ اولمش سبجه خوانى كردكارك
 صفا بولمقدر آمالى كبارك
 ربيعك بيلمش ازهار اعتبارك
 فرح بخشا بودم ذوقى مسارك
 مى اچمشر ارغوان چكسون خمارك
 كلك پاينده عرض ايلر نشارك
 الندن باللى^۷ بابا اختيارك
 ايدر حفظ اخلامور فليه^{۱۰} وقارك
 براقر عاشقك صبر وقرارك
 چيقارلر باشنه هر كلعدارك
 دوواق باشنده اورتمش ازارك
 هزاران قيلمش اظهار افتقارك^{۱۶}
 ديدى زانباق نه در بو اجتسارك^{۱۹}
 يقار اكدارينى هر سو گوارك
 فرخاك ايتدى خوشبويى جوارك
 بودم يك رنك اولان طوتدى شكارك
 ويروب زرین قدح مست ايله يارك^{۲۳}
 فدا جانانه قيل هر نيسه وارک
 زبوندر حالى افغاندن هزارك
 او حاله طرزى بکزر لاله زارك^{۲۴}
 ايشتمز ببلک فریاد وزارک

تماس ایتمکده جسم دلبرانه
 کلک آچش نقابن بی محابا
 یازیق دلخون اولوب قیلمقده فریاد
 نظر قیل صالقمه آویزه آسا
 آلور افتادکان بوشب صفادن^{۲۶}
 منجم وقت سعد ونحسی کوزلر
 ایصرغان مروره ایتمکده در ناز^{۲۷}
 کرکدر جور اغیاره تحمل
 عجول آخر چکر زخم ندامت
 ایرشدیر ای صبا بو اهل دلدن
 ایدرشدت که یوقدر رحمی چرخک
 ظریفانه کرک انشاد اشعار

آچار کیسولرک هر شیوه کارک
 کوروب بلبل بونی آرتیردی زارک
 که واردر حقی ترک ایتسه دیارک
 که کوسترمکده روی افتخارک
 فرح بخشاسیدر هر دلفکارک
 دکل عاشق بیلن لیل ونهارک
 ایشی عکس اوززه اولمش روزکارک
 سون روی کلی خوش کوردی خارک
 تانی داییدر حکمت شعارک
 اوله رهبر بکا بو یادکارک
 بقاع صبر اوله جای قرارک
 سکوت ایت یوقسه راشد اقتدارک

بر لکلک ایله بر کبوتر میاننده جریان ایدن مناظره و محاوره لطیفه

مرغی که خبر نداد از اب زلال
 اجتماع ایتمشدی لکلکه کبوتر بر صباح
 لکلک ایستردی کبوتر چکمسون ذل و تعب
 ایتدی لکلک مقصدین افهام ایچون فتح کلام
 بویله سفلی یرده کوردکجه سنی قلم حزین
 بو محلدگر وخیم آب و هواسی هم مضیق
 طاقت و فر قلامش سنده جناحکدر قدید
 چاره ساز اولق مرامم حالگی کوردم وخیم
 کوشایدوب بوسوزلری قالدی کبوتر شادمان
 لکلک اصرار ایتدی یا هو ایله تحریک جناح
 اوچغه قادر دکلسن را کب اول کل دوشمه
 اولدی فوق العاده بوسوزدن کبوتر شادمان
 فکر ایدوب امر معیشت صکره دشوار اولیه
 فهم ایدوب لکلک انک فکرین دیدی اولمه جبین

منقاردر آب شور دارد همه سال
 بهر صحبت طور دیلر هیچ ایتیوب فتح جناح
 ذروه به ایصاله دائم فکر ایدردی برسب
 ارقداش حالک نصل اجمالاً اولسون ویر پیام
 اکلارم شویله معیشتجه دکاسک پک امین
 یوق نظارت بونده مسکنمی طوتارسک ای صدیق
 رأس و منقار گده بر چرکینلک اولمشدر بدید
 دیکله سن نصیح اولورسک دشت عزنده مقیم
 لیک راه اعتذاری طوتندی برخیلی زمان
 بولق اینترسن صفا بخشا محل کوی فلاح
 بن نیچه مرغانی حفظ ایتدم آلوب آغوشمه
 کوهساره طوغری لکلکه اوچوب قالدی همان
 ذروه ده بولق ایچون ارزاقی ناچار اولیه
 رزقی مخلوقک ویرمزمی رب العالمین

سن نصل طالب ايسك رزقكده طالبدر سنى كوش ايدنجه بويله پند اولدى كوتوشر مسار متفق اولدى بونسرين اوچديلىر برخيلى دم چوق بلادى دزوه دن كوردى كوترايتدى واه بولدى انواع خوب ودانه لر جارى زلال لانه سنده لكلك اكل ايتديلىر تازه طعام هر برنده ذروه نك درلو خوب ودانه لر ايمه ده دائم كوتراكلكه بي حد نياز اولدى لطفكده بكا بو جاي روح افزا مقر ايشته اى انسان ايدر دعوت هميشه اوليا ايلملىر چوق كتاب انشا براى انتباه ماسوى قيدنده چوق دمدر اسيرم قيل رها	رزق مقسومك تأسف ايمه جالبدر سنى كيتمكه لكلك ايله تا ذروه يه ويردى قرار ذروه مقصوده آخر ايتديلىر وضع قدم عمرىمى بووقته دك قيلم چوقور يرده تباه خيلي همجنسن كوروب آنلرله ايتدى حسب و حال عرض شكرانه كوترا باشلامشدى صبح وشام دست قدرته يابلمش بولدى يك چوق لانه لر ييلما مشدم قدرىكى عفو ايتى نى اى سرفراز قورتيلوب دام محندن شمعى بولدم عز و فر ذروه وجد وصفايه آدمى اهل وفا قورتيلوب اندوه گر دوندن بوله اخوان رفاه صحت اهل صفايه ايله محرم اى خدا
--	---

عمدة المحققين عزيز نسفى حضرتلرينك توحيدده دائر
اثر بر كزیده لريدر

هر نقش كه بر تحتة هستى پيدا است درىاي كه ن چو برزند موجى نو	ان صورت ان كس است كين نقش آراست موجش خوانند و در حقيقت درياست
--	--

سر وحدت حضرت جامينك

سر وحدت منطق الطيرست جاي لب ببند	جز سليمانر انشا يدفهم اين اسرار را
----------------------------------	------------------------------------

سيد الطائفه جناب جنيد بغدادينك قدس سره

البحر بحر على ما كان فى قدم لا تحج بك اشكال تشا كلمها	ان الحوادث امواج وانهار عمن تشكلى فيها وهى استار
--	---

حضرت مولانا ومولى العارفينك قدس سره برغزل مستزاد بر كزیده عارفانه لرى

هر لحظه بشكل آن بت عيار برآمد دل بردونهان شد	هر دم بلباس دكران ياز برآمد كه پير وجوان شد
---	--

<p>کاهی زتك وگه کل فبخار برآمد زان پس بجهان شد گه گشت خلیل و بدل نار برآمد آتش کل ازان شد از دیده یعقوب چو انوار برآمد نادیده عیان شد درچوب شد و بر صفت مار برآمد زان فخر کیان شد عیسی شد و برگنبد دوار برآمد تسیح کنان شد تا عاقبت از شکل عرب وار برآمد دار ای جهان شد شمشیر شد و در کف کرار برآمد قتال زمان شد منصور نبود آنکه دران دار برآمد نادان بکمان شد کافر بود انکس که بانکار برآمد ازدوزخیان شد</p>	<p>کاهی بتک طینت صلصال فرورفت غواص معانی که نوح شد و کرد جهانرا بدعا غرق خودرفت بکشتی یوسف شد و از مصر فرستاد قیسی روشنکر عالم حقا که هم او بود که اندرید بیضا میکرد شبانی میگشت دمی چند برین روی زمین را از بهر تفرج بالجمله هم او بود که می آمدومی رفت هر فرد که دیدی منسوخ نباشد چه تناسخ بحقیقت ان دلبر عیار نی نی که هم او بود که میگفت انا الحق در صورت بلهی رومی سخن کفر نکفته است نکوید منکر مشویدش</p>
--	--

صوفیانه بریت

حدیث مشکل و سرلیست معلق | که در کون و مکان کس نیست جز حق

وارد خاطر عاجزی اولوب بورایه درج و تمیقنی مناسب کوردیکم بعض
تواریخ بلیغه و قطعات فصیحه و ابیات لطیفه درکه بروجه زیر بیان اولنور
مشاهیر اولیاء کرام و سر آمدان جهابذۀ عظامدن نجم الدین الکیبری قدس سره
حضرت تارینک هلاکو و قعۀ جگر سوزنده جهاد صوری شرف و مزیتندن دخی نفس
نفسلرینی خالی قومیهرق هلاکو عساکرینک درکار فیض اکتناهلرینه هجوملرنده
اوعساکر مفسدت مظاهره طاشلر ایله بالمقابله جهاده دوام و آخر الامر جام شهادتی
نوشله عزم دارالسلام ایلمش اولدقلری کتب سیر و مناقبده برتفصیل مسطور اولوب
مشار الیهک تاریخ ارتحالرینی مشعروقتیله انشاد ایدلمش برقطعه بلیغه بوحمله درج اولندی.

شمس اقلیم بقا نجم الدین ایلدی غریبه کوچوب نقل ضیاء
دیدى كوك اهلی مناسب تاریخ کلدی بر بانك ایله (شاه شهداء)

۶۱۸

﴿ حضرت مولانا و مولی العارفين قدس سره العالی شیخ شهید مشار الیهک صورت ﴾
﴿ غریبهده هنکام شهادت لرنده واقع اولان حالی اشراب ایدر بر قطعه بلیغه ﴾
﴿ صوفیانه انشاد بیورمش اولملریله کذک درج ایلدی ﴾

ما ازان محتشمانیم که ساعر کیرند نه ازان مفلسکان که بزلاغر کیرند
بیکی دست می خالص ایمان نوشند بیکی دست دگر پرچم کافر کیرند
﴿ مدد رس ضعفا سرفراز هر دانا مدار جمع اکابر جناب مولانا ﴾

﴿ مولانا و مولی العارفين جلال الحق والملة والدين قدس سره حضرت تارینک آفتاب ﴾
﴿ جسم جلاللری مغرب عالم قدسه غروب ایلدیکنده همه بیکانه و آشنا و مؤمن ﴾
﴿ و ترسا طرفلرندن کمال اضطرار و حزن بسیار ایله کونا کون عزرا و ماتم ﴾
﴿ وقوع یافته اولوب احوال حزن اشتماله دائر سویلنمش ابیات ماتم آیادن ﴾
﴿ بر قاج بیت حزین بورایه درج ایلدی ﴾

فر ورفته بخاک آن مهر افلاک چرا بر سر نریزم هر زمان خاک
بریده از چن کبک بهاری چرا چون ابر نخر وشم بزاری
فر و مرده چراغ عالم افروز چرا روزم نگر دشب بدین روز

مشارالیه حضرت تریبک وقت ارتحال عالیارنده انواع حالات عجیبه دهشت افزا
 وقوعه کلیدی کتب مناقبه مسطور اولوب تاریخ ولادت علیه لری
 (شمس صدیق) لفظی اولدینی کبی تاریخ رحلت سنیه لریده عبرت
 کله سی اونغله بوبابده سویلینلین تاریخ و تعزیه لردن برقاچی
 درج ایدلدی قدس سره الله العالی

پنجم ماه در جماد آخر بود تقلال ملاذ هر فاخر
 سال هفتاد و دو بوده بعدد ششصداز عهد هجرت احمد
 اوچدی سوی حقه سیمرخ کال و همت اوله اهل دله تاریخ وفاتی عبرت
 شرح عشق ارمن بکویم بردوام صد قیامت بگذر دوان نا تمام

جناب شمس تبریزینک قدس سره حضرت مولانا ایله قونیه ده ملاقات ومدت
 معلومه خانه والارنده مکث ومصاحبترندن صکره لسبب بقضیه شام شریفه
 عزیمت واوراده مسافراً اقامت ایلدکلی اثناده مولانای مشارالیه
 حضرتلری مخدوم مکرملری جناب ولدی شامه بالارسال حضرت
 شمسی قونیه ده دعوت بیورملریله اولبابده جناب شمسه تقدیم
 ایچون انشا بیوردقلری غزلدن ایکی بیت بو محله درج ایدلدی

بترا نهی شیرین ببهانهی رنگین بکشید سوی خانه مه خوب و خوش لقارا
 اگر او بوعده کویده دم دگر بیایم نخورید مکر اورا بفریبد او شمارا

کذا بر قطعه غرالی

ای خوشاشب کزوصال یار مارادوش بود مشتری در طالع و خورشید در آغوش بود
 هر قدح کز می بن دادی بکفتی هوش دار ای مسلمانان دران حالت چه جای هوش بود

کذا

درخت آتشین دیدم ندا آمد که جانانم صرا میخواند از آتش مکر موسی عمرانم
 دخلت التیه بالبلوی وذقت المن والسوی چهل سالست چون موسی بگردان بیابانم

بیت

ناموس وجاهی چاهه آنان مولویلرز دنیای دونی کاهه صاتان مولویلرز

دیگر

ایتمز بلا دمنده دخی خضره التفات عشق ابتلاسنک بدلا مولویبری
در راه وصول اینچنین بفرموده است که عبور
از علوم ووصول بمعلوم

زدانشهابشویم دل زخود خود در اکم غافل که پیش دلبر مقبل نشاید ذوفنون رفتن
تاریخ وفات شیخ سعدی رحمه الله

های روح پاک شیخ سعدی چو در پرواز شد از روی اخلاص
یکی پرسید سال فوت کفتم زخاصان بود از ان تاریخ شد خاص

۶۹۱ جناب عبدالرحمن منلا جامی رحمه الله ادای فریضه حج شریف ایدرک شام
طریقله خراسانه قدومارنده شاعر فاضل شهیر میرعلی شیرک منلای
مشار الیهک تهیت قدومی حقنده انشا ایلدیکی قطعه لطیفه بلیغه

انصاف بده ای فلک مینا فام تازین دوکدام خوبتر کرد خرام
خورشیدجهانتاب تواز جانب صبح یاماه جهانگرد من از جانب شام
ینه بو شاعرك بر رباعیسی

از بهر هلال عید آن مه ناکاه بزبام دوید و کرد هر گوشه نگاه
هر کس که بدید گفت سبحان الله خورشید بر آمدست میجوید ماه

تاریخ وفات جامی

جامی که بود مائل جنت مقیم شد فی روضة منکرمة عرضها السما
کلک قضا نوشته روان بر در بهشت تاریخ او ومن دخله کان آما

۸۹۸ باغداد حوالیسنده وقتیه انشا ایدلمش بر جسر رصین حقنده توریه لی تاریخ نسلیسدر
ز تحت او کزرد ما ز فوق او کزدریم ازین سبب شده تاریخ او (کذرکه ما)

۹۸۶ دلنشین صورته بنا ایدلمش بر مناره حقنده تاریخ کزین

تعالی شانہ الله اکبر

۱۱۵۶ شام شریفده بوندن اقدم نا که وقوع بولان شدتلی حرکت ارض حقنده
شاعر شهیر روحی بغدادینک تاریخی

ایشیدن اولدی بوتاریخی لرزان روحی کیجه ساعت ایکیده زلزله بیقدی شامی

در علیه و وقوعه کن حریق کبیر مشهور اوزرینه اجله کرامدن

سید هاشم افدینک لفظاً و معنی تاریخی

اولدی بیک قرق اوچده احراق کبیر

۱۰۲۳

فوق العاده شدت سرما حکم فرما اوله رق خلیج کاملاً و استانبول ایله

اسکدار میانی شدیداً انجماد و اوصرده لحمک قهسی اون سکنز یاره یه ترقی

ایتمش اولدیغنی اهل تاریخ مع التعجب بیان ایتملریله مومی الیه هاشم

افدینک بو وقعه نادره حقنده کذلک لفظاً و معنی انشاد

ایلدیکی تاریخ کزین

یول اولدی اسکداره بیک او توزه آق دگز طوگدی

۱۰۲۰

بر مدرسه حقنده تاریخ مناسب نظم ایدلمشدر

یازدی تاریخی کلوب ادباء فاطلبوا العلم ایها الاخوان

۱۰۱۵

بروسه ده کائن اسمعیل حتی قدس سره نیک انشا ایلدیکی مسجد شریفه

سویلدیکی تاریخ سلیس مناسب

قال للتاریخ بانیه الفقیر تم بیت الله صلوا و اعبدوا

۱۱۳۵

(طربزونده کائن اسکندر پاشا جامنک تاریخی)

تاریخ تمامیش بکفتم

هرکس که کند چنین بنایی

از منزل خیریک عددکم

هرکز نخور در آن جهان غم

۹۶۳

ارضرومده کائن جامع کبیرک تعمیرینه سویلنمش ایکی لطیف تاریخ

شرحه چکدم داغ یا قدم کوز کوزایتدم سینه می تا کورنلر داغمی تاریخن ایتسونلر عیان

۱۰۵۵

(چشمه میداننده کی سلطان محمود اول طاب ثراه حضر تلرینک والدۀ)

(علیه لرینک چشمه سنه وهی قدیمک تاریخ سلیسی)

اولدی تاریخه سزا ای وهی چشمه والدۀ خان محمود

۱۱۴۵

(صدر اسبق قوجه راغب پاشا مرحومک کتبخانه سنه شاعر مشهور ذهنی)

(افدینک انشاد و تقدیم و پاشای مشار الیهک تقدیر ایتمش اولدیغنی)

(تعمیه لی تاریخ مهمل نفیس)

نوله بر بیت ایله ذهنی فلکه تاریخن خالدن ساده رخ مهروش ایتسه املا

بو کتبخانه علم اولدی بتوفیق خدا وقف صدر الوزرا حضرت راغب پاشا

۱۱۷۶

(غريب الديار بردرويشك وفاته سويلنمش بر بيت مناسب)
آراردم بوجهانده يار خوشخو اجل كلدى ديدى ياهو ديدم هو
(بايبورت اشراقندن اوزون اسعد اغانك تاريخ وفاتى)
قيصه در عمرى جهانك اوزون اسعد كوچدى
(مداح مشهور قيز احمدك وفاته ظرفادن برداتك سويلنمش اولدينى مناسب تاريخ سليس)
بكرينى بوزدى بوشب قيز احمدك مرد اجل
(چيچك علتندن وفات ايدن برصبي حقدنه مشايخ نقشيه دن رفقى)
(افدينك انشا ايلديكى تاريخ كزين)
يدى ياشنده چيچكندن اسوب نسيم اجل آچلد گل كي صولدى على عبيدالله
(الا ان اولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون)
(مجذوب حقيقى مشهور دوگملى بابانك ارتحاله اشبو آيت جليله نك تاريخ)
(واقع اولسى غرايبدن اولوب اسمى حافظ مصطفى ونشئه لى وقتنده)
(سوزلى صفا بخشا ايدى)
(وفاته ظرفادن برداتك سويلديكى تاريخ كزين)
علايق عقده سن چوزدى دوگملى قيد هستيدن
(كامل پاشا مرحومك صدر اسبق قبريسلى محمد پاشانك ارتحاله سويلديكى)
(تاريخ سليس دن برقاچ بيت بو محله درج ايدلى)
ارتحال ايدلى قبريسلى وزير آجيبوب اغلادى پيرو برنا
عفت وصدق وحميته بنام ايدى بين الوزرا والوكلا
يازديلرسنك مزاره تاريخ جتته كندى محمد پاشا
(سرفراز كشورسخا قبودان عاليشان دريا جناب غازى حسين پاشا عليه)
(رحمة ربه الاعلانك ارتحاله واصف افندى مرحومك انشا)
(ايلديكى تاريخ كزين)
بوالكرم غازى قبودان حسين پاشانك كشتى روحى دومن طوتدى يم عقبايه
يلكن فلك تنن باصديره رق باد اجل غرق اولوب بحر محيط كرم مولايه
كوهر جسمى ضيا بخش ايدى سطح بحره خال ايدى زورق اندامى لب دريايه
واصفا حقه نياز ايله ديدم تاريخن
كلشن عدن اوله مسكن قبودان پاشايه

(قبودان دریا آتش محمد پاشا مرحومك ارتخالنه شاعر صفوت افدينك)
(سويلديكي تعميله تاريخ بليغانه)

شكل كرد آبله تاريخي يازاي صفوت سوي فردوسه پوپاكتدي محمد پاشا
(هند علماسندن رحمة اه افدينك عقائد و اخلاقه دائر تاليف ايتديكي)
(اظهار الحق نام كتاب حقنده براديبك توريه لي تقريضي)

جاننا من رحمة اه كتاب

(لفظاً ومعنى سليس برسال تاريخي)

نه رعنا لفظاً ومعنى بوتاريخ بيك اوچيوز التي يمتأ سال هجرت

(ارضروملي ذهنيك)

ذهني مزاده ويرمه متاع بلاغتي بوچارسوده معرفتك مشتريسي يوق

(اجله صوفيه دن برذاتك روح حقنده سويلديكي بيت)

الروح فسخ بترب الجسم محتبل لكن يصادبه عنقاء عرفان
روح انساندر طوزاق مستور قانلي جسم ايله ليك آنكله دمبدم سيمرغ عرفان اولانور

(امام شافعي رضي اه عنه خضرتارينك زاده طبع والاري اولان قطعات)
(بلاغت آياتلرندندر)

يا اهل بيت رسول الله حبكم فرض من الله في القرآن انزله
يكفيكم من عظيم الفخر انكم من لم يصل عليكم لاصلاة له
ينه امام مشار اليهك

يا راكباً قف بالمحصب من منى واهتف بساكن خيفها والناهض
سحراً اذا فاض الحجيج الى منى فيضاً كملتطم الفرات الفائض
ان كان رفضاً نجب ال محمد فليشهد الثقلان اني رافضي
وله كذا

اذا انطق السفيه فلا تجبه وخير من اجابته السكوت
سكت عن السفيه فظن عنى عيت عن الجواب وما عيت
وليكن ارتديت بثوب حلمي وفارقت السفاهة ما حيت

جهان حسن نكار ماست مرأت فشاهد وجهه في كل ذرات
عوام الناس اين عرفان چه دانند طريق وحالت مستان چه دانند

(۲۷)

(بیت)

ای نیست پرده که نباشد نوای تو عالم پرست از تو و خالیست جای تو
(بر قطعه بلیغه)

تذکر جمیلی مذ خلقتک نطفه و لانس تصویرى لشخصک فی الحشا
وفوض الی الامر واعلم باتى لانفذا حکامى وافعل ما اشا

(بیت)

لوام زلیخا لورئین جینه لائرن بالتقطع القلوب عن الایدی
درپیش حسن یوسف ایدی بریده سهاست درپای دلبر من سرها بریده بینی

ارنی بطور موسی زچه گفت هیچ دانی شنودز دوست حرفی وگرشچه لن ترانی
چورسی بطورسینا ارنی بکوی و مکدر که بیر زداین تمنا بجواب لن ترانی

(بیت)

نی چوتو خواهی که چنان میشود هرچه خدا خواست همان میشود
دلخواهک اوزره اولمزایش سعی ایلسکده صبح وشام

هرنه مراد ایتسه همان حاصل اولوررب الانام
ومن یقف آثار الهزبر ینل به طرایح حمر الوحش اذ هو راتع
کیم اثرشیری بکمرسه منافع بولدی صیدنن

شکارایتدکجه گوری شیر اولورلحمک ییوب رقصان

(بیت)

ای دل بودمد ییل غنیمت عمری حصرایت طاعته
آتی دکل معلومز عودت ایدرمی ماسبق

(قطعه)

بر دلبر انتخاب قیل آن وکل ایله موصوف اوله دککه ملاحظه مال ایله
الدانه حسن صورتی به آج چشم معنی بی دلشاد اولوزمی حسن سریع الزوال ایله

کیم اولسه مظهر عرفان کاحق فیض ایدر احسان
 ره عرفانه سالک اول بو یولدر مطلب محمود
 رفیق ایت حسن اعمالی چیقار خاطر دن آمالی
 قوایتسون قیل ایله قالی حسد پیشان نامسعود
 کوکل ربط ایلمه چاهه چالش کل علم باللهه
 بنای عمری صرف ونحوه حصرا تمکیدر مقصود
 الک طوتمشسه صاحب دل اولورسک عارف مقبل
 که مفتاح در عرفان اوصاحب دله در موجود
 فقیرم کاسه لیس نعمت مردانم ای راشد
 عنایتدر امیدم بشقه سرمایه ایسه نابود

(خاتینک)

کلشنده باشلا نیجه خوش آوازه عنده لب
 زاهد کی حرارت دوزخ دن آغلام بر آفتاب نازه کوکل ویردم آغلام

(کذا)

دیده هدهده آینه ایکن قعر زمین دانه دامی سرانجام قضا کوسترمن

(صبوحینک)

دلبرده مرام آن اولور اندام دکلدن کیفیت اولور میده غرض جام دکلدن

(کذا)

پدر را تابکی همراه آن شیرین پسر بینم آلهی باشد آن روزیکه او را بی پدر بینم

اسکی بر بیت کزین

ایتمز اخلاص اختلاف جامه حسن دلبری شمع صد لون اورسهر اولمز مبدل شعله سی
 در نکنجد عشق در کفت و شنید عشق دریا بیست قعرش نابدید
 در تنکنای حرف نکجده بیان ذوق زان سوی حرف و نقطه حکایات دیگرست

(قطعه)

بیان ذوق صیغمز تنکنای حرفه ای دانا رموز و نکته سن عاشقرا کلار داور عشق
 بیلمنز فضله یورد قجه ذهنک حیرتک آرتار سکا ساقیسی اشراب ایتمیجه کوثر عشق

(بیت رعنا)

علو همت استغنا ایدر عرض تملقدن سپهر سفله یه ناز ایتدیرن طبع بلند مدر

(کذا)

شمیم کاکلک آلمش نسیم کلشنده دیمشکه سنبله سنده امانت اولسون بو

(قطعه)

اذاندر بلبلک آوازی کلشنده صدا ایلر خوش الحانله نمازین صبحدم عشاق ادا ایلر
نداسی لکلکک یارب لک الحمد لک العزه دویار بیکلرجه آواز اهل دل جانن فدا ایلر
همه اشیای عالم خالقی تسبیح ایدر هر دم خروس آهو غنم قوش صانمه بیهوده ندا ایلر

(بیت)

پیش مرشده تنن قیلسمه میت آسا غسل اولوب لوٹ سوادن نیجه پاک اوله مرید

(دیگر)

بدید ایکن ضرر اقران شیشه وسنک خلاف جنس ایله الفت بلا دکله نه در
سرشک چشمه باق سورمه دردن که مرد مزاده در دوشمش نظردن

(ایراد مثل اوله رق)

حسودک تیرلومندن ایدرمی عارفان شکوی چکرمی ثقلت زنجیردن شیر ژیان پروا

(بیت)

قوروب دام حیل کوزیاثنی دانه ایدر سالوس کور نیجه گربه مرغانی آقاراغزی صوی هر بار

(دیگر)

مسلك صدق و وفادن انحراف ایتمز کبار کلشنی ترک ایلمز ذوق آندن المشدر هزار

(صائب مشهورک ایاتندن)

عروس حضرت قرآن نقاب آنکه براندازد که دار الملك باطن را مجرد بینداز غوغا

(قطعه)

دکلدر اهل ظاهر مطلع اسرار قرآنه کزر صحرا ده آنحق حر شمسوی حس ایدر کوران
کورن اهل بصر در نور شمسوی قیل وقال ایتمه بیلمز سر قرآن اولینیجه مظهر عرفان

(بیت لطیف)

گر کرم خواهی طلب کن صائب از شاه نجف گر کسی منت کشد از سروری باید کشید

(کذا)

(فاشارت الیه قالوا کیف نکلم من کان فی المهد صیا)

زدعوی بسته گرد چون زبان معنی شد پیدا بکفتار آورد خاموشی مریم مسیحا را

(دیگر)

سبکساران بجوش آیند از هر حرف بیغمزی بفریاد آورد اندک نسیمی نیستا نیرا

(دیگر)

سخن بمردم فهمیده عرض کن صائب بشوره زار مکن صرف آب حیوانرا

(دیگر)

مژده اقبال دارد لرزش ادبارها یکدو خطوه باز رفتن پرده و تابرا

(بیت کزین)

مستغنی ارشاد اولور ارباب حقیقت سکان حرم نیلیه جک قبله نمایی

وار اولان حق وار لغیدر بندن ایلرسن سؤال

یوقلغک عرفانی کافیدر سلوک اربانه

من عرفله قد عرفده رمزی بیلدکسه اگر

حرزجان ایت سویلمه ظن وشکوک اربانه

(سبویه کاملاً صوطولدیریلوب روزکاره وضع اولندقدنه کسب برودت ایتماسی فقط)

(کاملاً قونلمیوب نصفه قدو صوبولندیغی و آز مدت روزکارده طوردیغی حالده)

(کسب برودت ایلمسی اسبابی ابن جوزیدن سؤال اولنغله شو مآلده)

(جواب حکیمانه و صوفیانه اعطا ایتمشیر)

(مأل جواب)

هوادن ماسوادن سالم اولمش کامل نحریر درونی پر معارف کاملک ایتمز هو اناثیر

هو اناثیر ایدوب ناقصلره حکمن قیلر اجرا

سبوتقصان قالوردرخال ایدر کسب برودت ما

ای مرغ دل آلدانمه هم بالئی باز ایت

ایسترسن اگر غنچه مقصودک آچلسون

فریادی براق شمع رخ دلبره قارشو

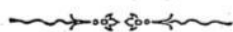
خدمت سکا از جان و دل ایلر نیجه محمود

وعد ایتدی صبا کیم قبله عشاقی فرحناک

ذلت چکر اهل طمعک راحتی یوقدر

لازم قیصه کسمک سوزی بیگانه یاننده

رندان ایله راشد سخن عشقی دراز ایت

ÖZGEÇMİŞ

Hatice Sündüz GÜNGÖRDÜ

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ Anabilim Dalı, Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ Bilim Dalı, 2024, İstanbul.

Lisans: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2015, İstanbul.

Ön Lisans: Marmara Üniversitesi İlahiyat Meslek Yüksekokulu, 1999, İstanbul.

Pedagojik Formasyon: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1999, İstanbul.

Hafızlık: Erenköy Kız Kur'an Kursu, 1988, İstanbul.

B. KATILDIĞI KURSLAR/SERTİFİKALAR

Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ Eğitimi: İzüsem ve İZÜ İslami İlimler Fakültesi, 2021, İstanbul.

Enneagram Eğitimi (Temel Seviye): İzüsem, 2020, İstanbul.

Duyguların Kabulü ve Farkındalığı Psiko-Eğitim Programı: PEN Akademi, 2018, İstanbul.

Her Anne Bir Okul Eğitim Programı: İgeder, 2017, İstanbul.

Arapça Eğitimi Destek Programı: Edep, 2016, İstanbul.

Klasik Arapça Takviye Programı: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2015, İstanbul.

Tashih-i Hurûf ve Makam: Şâir Nâbî Kur'an Kursu, 2015, İstanbul.

Kutlu Yuva-Mutlu İnsan Ana Baba Okulu Seminerleri: Kalem Eğitim Kurumları, 2014, İstanbul.

İslami İlimler Takviye Programı: İlader, 2012, İstanbul.

Pratik Arapça Eğitimi: İslam Medeniyet Vakfı, 2012, İstanbul.

Solfej Kursu: İsmek, 2010, İstanbul.

Diksiyon Eğitimi: İsmek, 2009, İstanbul.

Okulöncesi Veli Çocuk Eğitim Programı: Açev, 2001, İstanbul.

Arapça Kursu: Milli Gençlik Vakfı, 1992, İstanbul.

Pratik Kız Sanat Okulu: Kadıköy Halk Eğitim Merkezi, 1990, İstanbul.

Kur'ân-ı Kerîm Eğitimi ve Takrîr: Erenköy Kız Kursu, 1984, İstanbul.

C. VERDİĞİ EĞİTİMLER

4-6 Yaş Kur'ân-ı Kerîm Dersi ve Dinî Bilgiler: Türk Gençlik Vakfı, 2008-2010, İstanbul.

Kur'ân-ı Kerîm Eğitimi: Yaygın Eğitim Kurumları, halen devam ediyor.

D. BİLDİRİLER

Aile İçi İletişimin Anne-Baba ve Çocuk Açısından İncelenmesi: İlim Yayma Vakfı Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu, İstanbul, 2023.